

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
SREDNJOBOSANSKI KANTON

Općina Gornji Vakuf – Uskoplje

STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE
OPĆINE GORNJI VAKUF - USKOPLJE
(2013.-2018.)

Gornji Vakuf - Uskoplje, 2013. god.

Naziv dokumenta :

Strategija razvoja poljoprivrede Općine Gornji Vakuf – Uskoplje (2013.–2018.)

Naručilac dokumenta :

Općina Gornji Vakuf – Uskoplje

Lektor :

Nedžad Milanović

Dizajn i tehnička priprema :

Tiskara Humac

Koordinator izrade dokumenta :

Nikola Milić, prof.

Voditelj projekta :

Prof. dr. Nezir Tanović

Autori :

Nezir Tanović, prof. dr.

Nikola Milić, prof.

Pidro Vahid, dipl. ing. polj.

Azemina Mršić, ing. polj.

Miroslav Stojanović, mag. ing. agr.

Mustafa Duradbegović, ing. polj.

Tomislav Jerković, mag. ing. agr.

Konsultanti :

Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo

Federalni agronomski zavod Mostar

Gornji Vakuf - Uskoplje, 2013. god.

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. ZNAČAJ I PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE.....	9
2.1. ZNAČAJ IZRADA STRATEGIJE	9
2.2. PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE	9
2.3. VIZIJA RAZVOJA.....	9
2.4. POLAZIŠTA I SCENARIJSKE ANALIZE	10
3. PRIRODNE KARAKTERISTIKE	12
3.1. PROSTORNI POLOŽAJ.....	12
3.2. KLIMATSKI FAKTORI	12
3.3. PEDOGENETSKI FAKTORI – ZEMLJIŠTE	14
4. STARTNA POZICIJA - STANJE SEKTORA AGRARA	24
4.1. VAŽNIJI SEKTORI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	25
4.2. OGRANIČENJA U AGRARNOM SEKTORU	27
4.2.1. <i>Negativna demografska kretanja i niska produktivnost</i>	<i>27</i>
4.2.2. <i>Nedovoljno razvijen prehrambeno – prerađivački sektor</i>	<i>27</i>
4.2.3. <i>Investicije kao ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede.....</i>	<i>27</i>
4.2.4. <i>Promjenjiva agrarna politika i nedovoljna budžetska podrška</i>	<i>28</i>
4.2.5. <i>Relativno visoke cijene poljoprivrednih proizvoda</i>	<i>28</i>
4.3. OKVIRI I MJERE I CILJEVI STRATEŠKIH OPREDJELJENJA.....	28
4.4. DEMOGRAFSKI POKAZATELJI	30
4.5. NISKA PRODUKTIVNOST	33
5. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE	34
5.1. MAKRO OKVIRI POLJOPRIVREDNE POLITIKE	34
5.2. REFORMSKI CILJEVI AGRARNE POLITIKE.....	36
5.3. KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA POLJOPRIVREDE	37
5.4. TRŽIŠNO CENOVNA POLITIKA (AMBIJENT NA NIVOU BIH)	37
5.5. MJERE STRUKTURNE POLITIKE – NA NIVOU OPĆINE GORNJI VAKUF-USKOPLJE	38
5.6. MJERE NOVČANIH PODRŠKI NA NIVOU OPĆINE GORNJI VAKUF-USKOPLJE	39
5.7. POLITIKA RURALNOG RAZVOJA	40
6. INSTITUCIJE ZA PROVOĐENJE STRATEGIJE	41
6.1. OKVIRI FUNKCIONISANJA.....	41
6.2. ZADRUGARSTVO - ZADRUGE I UDRUŽENJA	42
6.3. VETERINARSKA SLUŽBA	43
7. OGRANIČENJA ZA REVITALIZACIJU SEKTORA AGRARA.....	44
7.1. OGRANIČENJA POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI	44
7.2. AGROEKOLOŠKI USLOVI I RESURSI	44
7.3. NAGIB TERENA.....	45
7.4. SPOJ TRADICIJE I MODERNIZACIJE.....	45
7.5. VEZE IZMEĐU PROIZVODNJE I PRERADE	46
7.6. KONKURENTNOST PROIZVODNJE.....	46
7.7. OGRANIČENJA U ODNOSU NA MOGUĆNOSTI I PRETPOSTAVKE	47

8.	RAZVOJ POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	49
8.1.	RAZVOJNI CILJEVI.....	49
8.2.	PRINCIPI I PUTEVI STRATEŠKIH OPREDJELJENJA	49
9.	STRATEŠKI PRAVCI BILJNE I ANIMALNE PROIZVODNJE	53
9.1.	POLITIKA PREMA TLU/ZEMLIŠTU	53
9.2.	BILJNA PROIZVODNJA	56
9.3.	STOČARSTVO – ANIMALNA PROIZVODNJA.....	66
9.4.	ORGANSKA PROIZVODNJA HRANE	73
10.	PRIORITETNI PROJEKTI	76
11.	ZAKLJUČAK	78
12.	LITERATURA - PRILOZI	80

PREDGOVOR

Izrada Strategije poljoprivrednog razvoja općine Gornji Vakuf-Uskoplje (2013.-2018.) nastala je na temelju opredjeljenja i nastojanja da se definiše konceptualni okvir i ukaže na proizvodnu orijentaciju u sektoru agrara. Ovaj dokument treba da služi kao instrument i sredstvo za bolje i uspješnije upravljanje razvojem poljoprivrede kao bitnog privrednog segmenta općine.

Sektor agrara je u bliskoj prošlosti, na nivou BiH i F BiH, nažalost, samo ohrabrivan i nije u značajnoj mjeri podstican, pa je djelimično njegova transformacija ka progresu i održivosti bila otežana. Nadamo se da će ova Strategija stvoriti klimu i pretpostavke koje će voditi prema razvojnim projektima u ovoj oblasti, motivisati stanovništvo Gornjeg Vakufa-Uskoplja za opredjeljenja i proizvodne orijentacije u sektoru agrara.

Očekujemo da će se postići široki konsenzus oko predloženog razvojnog koncepta, gdje se neće samo vrednovati ekonomska dimenzija poljoprivrede, već i druge važne funkcije, prije svega ekološka, socijalna, podrška razvoju turizma i dr. Strategija je, zapravo, uputa za provođenje potrebnih reformi u poljoprivredi i izradu općinske ekonomske politike, budžeta i drugih programskih zadataka. Zadatak Strategije je da predloži viziju razvoja sektora koja bi bila argumentovano prihvatljiva s prijedlogom konkretnih mjera i mogućnošću primjene u široj proizvodnoj praksi. Do ovih ciljeva može se uspješno doći samo stvaranjem adekvatnog političkog i ekonomskog ambijenta za minimum uslova u preduzetničkim aktivnostima u sektoru agrara. Također, Strategija poljoprivrednog razvoja treba da posluži kao argument većem broju ljudi na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje da sagledaju mogućnost novih investicionih poduhvata ili da aktiviraju neiskorištene zemljišne i druge potencijale u cilju ostvarivanja profita i održivosti. Pored temeljne zadaće, ona bi trebala biti platforma u ukupnom razvoju privrede, i brojnim korisnicima bi trebala poslužiti kao bogat izvor korisnih informacija, a robnim proizvođačima da dostignu standard veće razine i svojom proizvodnjom da budu konkurentni, uvažavajući potrebu za održivo upravljanje svojim resursom.

Promjene koje se nameću kao nužnost u integracionim procesima ukupnog okruženja, uslovljavaju proizvodnu i organizacionu transformaciju sektora agrara. Jedan od ključnih problema sa kojima se suočavao agrokomples ovih prostora jeste odsustvo integralnog nastupa primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih kapaciteta. Uz navedeno, kao problem nametao se neizgrađen odgovarajući sistem finansijskog inputa u agraru. Imajući u vidu nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede, jasno je da se u sadašnjim postojećim uslovima teško može održati sistem proste reprodukcije. Ovo su samo neki od ograničavajućih faktora koji se ovom Strategijom predlažu kao ciljevi za prevazilaženje, kako bi sektor agrara zaživio u skladu sa raspoloživim potencijalima koje ova općina posjeduje.

U razradi svih segmenata područja općine nastojali smo se pridržavati koncepta razvoja sa svojim specifičnostima i stvaranju uslova za ostvarenje navedenih ciljeva, da je svaki resurs općine podjednako važan i da se može ukomponovati u ekonomski, ekološki i demografski mozaik.

Strategija je, prije svega, namijenjena općini Gornji Vakuf-Uskoplje kao uputa za provođenje zacrtanih ciljeva i obavezujući podsjetnik za izradu i provođenje predloženih zadataka, budžeta, programskih dokumenata i sl. Svakako, ona je namijenjena poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima, potencijalnim investitorima i stranim ulagačima, te stručnoj i naučnoj javnosti.

Strategija je nastala kao rezultat zajedničkog rada stručnih i naučnih radnika, predstavnika proizvođača i prerađivača hrane uz koordinaciju općinskog rukovodstva i Odjela za poljoprivredu. Ovom prilikom se zahvaljujemo poljoprivrednim subjektima i pojedincima koji su potpomogli realizaciju izrade Strategije. Tokom javnih rasprava, radionica i brojnih konsultacija, dati su korisni savjeti, sugestije i pozitivan kritički osvrt, što je doprinijelo poboljšanju kvalitete Strategije.

1. UVOD

Sektor agrara uopće, pa i u uslovima općine Gornji Vakuf-Uskoplje je heterogen, ekstenzivan, ne dominira privrednom strukturom i sve više ustupa mjesto drugim privrednim granama. Ekonomska funkcija poljoprivrede je, prije svega, proizvodnja hrane i sirovina za prehrambenu industriju i ona je posebno važna u privrednom okruženju koje se brzo razvija, odnosno u dinamičnim privredama gdje se traži brz razvoj. Ova funkcija poljoprivrede se ne iscrpljuje samo kvantitativno nego i troškovnim inputom primarne proizvodnje i prerade. Dakle, temeljni moto svakog proizvodnog regiona je da se osigura proizvodnja hrane uz što niže ulazne inpute.

Usljed različitih okolnosti višegodišnjeg zaostajanja razvoja agrara za svijetom, s dugo oglašavanom federalnom, pa i ukupnom državnim politikom, upravo ovoj djelatnosti povjerena je zadaća da bude jednim od vodećih pravaca budućeg privrednog i društvenog razvoja.

Proizvodnja hrane se kod nas sve donedavno smatrala jedinim odgovornim i ekskluzivno zaduženim promotorom života ljudi u urbanom i ruralnom prostoru. Time su emitirani veoma važni, ali ne i jedini razlozi zbog kojih su tokom ranijih vremena izostajali prepoznatljivi razvojni efekti, kako u njoj samoj, tako i u općem kvalitetu življenja ljudi na selu. Ovi prvi iskazivani su u prijeratnoj diktiranoj socijalističkoj ekonomiji, te ideološkom preferiranju obimom manjeg državnog, naspram resursima većeg privatnog sektora poljoprivredne proizvodnje, a drugi u zaostajanju sela kao siromašne i društveno zapostavljene domaće životne sredine.

Poljoprivredni sektor danas prate uske domaće finansijske mogućnosti. One koče njegovu transformaciju, iako se izlaz traži u stvaranju klime koja bi vodila prema međunarodno konkurentnim razvojnim programima, uz odgovarajuće ograničene državne transfere saglasne dinamici općeg privrednog razvoja i međunarodne pomoći. Savremeno poimanje proizvodnje hrane podrazumijeva naglašeni fazni slijed, bilo da se radi o biljnoj ili animalnoj proizvodnji. U tome treba bitno razlikovati proizvodnju sirovina i čitav niz tehničko-tehnoloških postupaka dok hrana ne dobije konačnu nutritivnu, konfekcijsku i marketinšku formu.

Zbog složenih odnosa u koncepcijama i odlukama uslovljenih na više razina vlasti, sektor agrara je u nekim proizvodnjama doveden čak i na rub opstanka. Stoga, u pesimističkim prognozama, sektoru agrara u BiH prijeti da ostane nepripremljen za svoje već sutrašnje konkurentno integrisanje u EU, te prihvati trajne obaveze i ograničenja koja će iz tih integracija proistići. To su razlozi za hitno otvaranje poljoprivrednih razvojnih procesa, onih koji će probuditi njegov progres orijentisan strateškim opredjeljenjima.

Agrar je predstavljao jedan od sigurnih načina ekonomskog održavanja privrede na ovim prostorima. Pojava značajnijeg bavljenja poljoprivredom, kao socijalnim stabilizatorom, prisutna je pogotovo u područjima gdje su druge mogućnosti zapošljavanja veoma ograničene.

Bitna odlika proizvodnje hrane u makro i mikro okruženju je da je veće učešće primarne proizvodnje u bruto društvenom proizvodu od prehrambeno - prerađivačkog sektora. To ukazuje na činjenicu niskog nivoa finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio samoosbezbeđenja stanovništva za vlastite potrebe, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistrovanim kanalima prodaje.

Podrške za poljoprivredu na nivou F BiH dostigle su nivo od 3% u odnosu na ukupan budžet, iako je strateškim opredjeljenjima predviđeno i oficijelno prihvaćeno 6%, što je direktno utjecalo na nedovoljan input primarnoj proizvodnji, kapitalnim ulaganjima i ruralnoj podršci na svim nivoima, prema tome i općini Gornji Vakuf-Uskoplje, koja nažalost, zbog poznatih razloga (opterećenost budžeta redovnim transferima) nije imala mogućnost vlastite značajnije podrške.

Svi pokazatelji ukazuju na činjenicu da postoje realne agroekološke i druge mogućnosti za revitalizaciju sektora agrara u općini. Ovo je uslovljeno, prije svega, očekivanom povoljnijom ekonomskom situacijom, očekivanim jačanjem institucionalne i finansijske podrške, očekivanim daljnjim razvojem i uspješnim prilagođavanjem za integraciju u EU. U suprotnom, ukoliko izostanu navedene mjere, to će značiti pad proizvodnje, zaustavljanje razvoja, recesija i marginalizaciju agrara, što bi u konkurenciji sa okruženjem imalo nesagledive posljedice (**pesimistički scenarij**).

Dugoročno rješavanje naznačenih problema ne temelji se niti na protekcionističkom, niti liberalnom konceptu agrarne privrede. Ova Strategija predlaže koncept održivog razvoja poljoprivrede uz uvažavanje multifunkcionalne uloge agrara u ukupnom razvoju općine Gornji Vakuf-Uskoplje (**realističan scenarij**).

2. ZNAČAJ I PRISTUP U IZRADI STRATEGIJE

2.1. Značaj izrade Strategije

Svrha izrade Strategije je da obezbijedi osnovni okvir za lokalnu – općinsku politiku poljoprivrednog razvoja, koja će biti koherentna sa principima razvoja na nivou F BiH i BiH u cjelini. Strategija je pripremana na bazi participativnog pristupa, kako bi se obezbijedilo da se njena implementacija reflektuje podjednako na potrebe ukupnog prostora općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

Strategija je koncipirana tako da obezbijedi preduslove za realizaciju prioriteta koji će se prvenstveno odnositi na stvaranje novih radnih mjesta na ukupnom području općine, održivi rast proizvodnje i prihoda, zaštitu biodiverziteta, kao i očuvanje kulturnog bogatstva i tradicije.

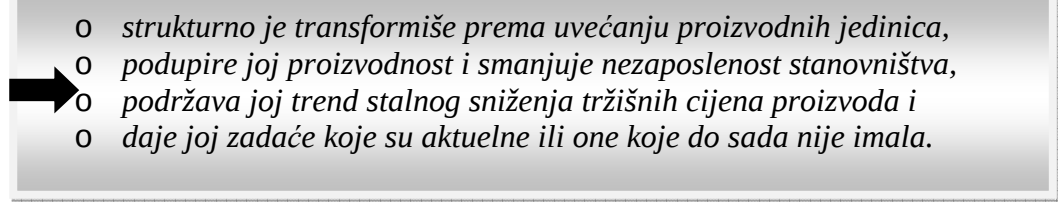
2.2. Pristup u izradi Strategije

Izrada Strategije zahtijevala je kompleksan pristup i istraživanje, što se moglo obezbijediti samo timskim radom i interdisciplinarnim sastavom. Rad na izradi Strategije odvijao se u više faza, počevši od organizacionih priprema, definisanja zadataka, uspostave odgovarajuće saradnje na terenu, usklađivanja metodoloških postupaka i određivanja nosilaca aktivnosti. Neposredno nakon navedenih aktivnosti slijedila je faza prikupljanja i sređivanja informacione osnove u saradnji sa predstavnicima lokalnih subjekata i uprava. Na kraju, kao najvažniji dio Strategije, izrađena je detaljna analiza potencijala, uslova i pravaca budućeg razvoja.

Završna zadaća na izradi Strategije vezana je za njeno predstavljanje javnosti u radnoj verziji, uvažavanje svih konstruktivnih sugestija, prijedloga i primjedbi od strane stručne i naučne javnosti i svih relevantnih učesnika u agrarnoj sferi, i na kraju verifikacija od strane Općinskog vijeća općine Gornji Vakuf-Uskoplje, njeno konačno uobličavanje i usvajanje.

2.3. Vizija razvoja

U širem smislu riječi, vizija razvoja agrara u svakom proizvodnom području, prema tome i u općini Gornji Vakuf-Uskoplje treba da utječe na poljoprivrednu fizionomiju, mijenjajući je u sljedeća četiri pravca :

-
- *strukturno je transformiše prema uvećanju proizvodnih jedinica,*
 - *podupire joj proizvodnost i smanjuje nezaposlenost stanovništva,*
 - *podržava joj trend stalnog sniženja tržišnih cijena proizvoda i*
 - *daje joj zadaće koje su aktuelne ili one koje do sada nije imala.*

Bez obzira što poljoprivreda ima mnogo prostora za poboljšanja, ona se sve proteklo vrijeme (na većim razinama vlasti) uglavnom nalazila izvan navedenih tokova, pa su utoliko i veće poteškoće i prepreke za njihovo aktiviranje i sustizanje propuštene stvarnosti.

2.4. Polazišta i scenarijske analize

Kao preduslov za definisanje ciljeva i instrumenta objektivnosti ove Strategije jeste sagledavanje postojećeg stanja razvoja agrara u općini Gornji Vakuf-Uskoplje, kako bi se mogle planirati mjere, a i u finansijskom smislu planirati vidovi buduće podrške razvoju agrara. Prognoza je rađena na temelju scenarijske analize, a bazira se na predstavljenoj sektorskoj analizi i analizi konkurentnosti, uz procjenu različitih tehnoloških i ekonomskih polazišta. Scenarijski pristup nema za cilj da pokaže šta će biti nakon određenog vremena, već da na bazi većeg broja ulaznih parametara ukaže na mogući razvoj situacije u poljoprivrednom sektoru općine. U tom kontekstu promatrani su eksterni i interni parametri.

Od eksternih parametara najvažniji su :

- o *tendencija kretanja hrane na tržištu u okruženju i globalnom tržištu,*
- o *oblici trgovine u okviru međunarodnih sporazuma.*

Od internih parametara za prognozu kretanja u poljoprivredi važni su :

- o *dostignut nivo proizvodnje,*
- o *dinamika i stepen modernizacije,*
- o *nivo konkurentnosti važnijih poljoprivrednih proizvoda,*
- o *promjene u makroekonomskom okviru, kretanjima u ukupnoj ekonomiji i njihov utjecaj na standard stanovništva koji će se odraziti na promjene u ponudi i potražnji poljoprivrednih proizvoda na domaćem tržištu.*

U scenariju analize polazilo se od stanovišta da velika odstupanja i promjene u poljoprivredi nisu moguće u kratkim vremenskim periodima. Za procjenu su uzimani statistički podaci, izuzev u slučajevima vlastite procjene da ti podaci ne odgovaraju stvarnom stanju.

Držeći se iznesenog, kroz svoju koncipiranu armaturu Strategija uvažava sve elemente ekonomske stvarnosti, kao što su tržišna ekonomija, integrisanje unutrašnjeg tržišta, polivalentan razvoj sela, čuvanje okoline i dr. Strateška opredjeljenja će se fokusirati na proizvode koji već postoje ili obećavaju visoku robnost, te na privredu koja je sposobna za tržišnu proizvodnju, ne zaboravljajući naturalnog proizvođača u organiziranom sistemu.

Iznesene odrednice upućuju na generalne razvojne smjernice Strategije koje se sastoje u osposobljavanju poljoprivrede općine Gornji Vakuf-Uskoplje da pod jednakim uslovima konkuriše u borbi za domaće i strano tržište.

Svoje postavljene ciljeve strategija treba postići pravilnim izborom između dva moguća scenarija :

- o *da koristi sve raspoložive prirodne i druge resurse ili*
- o *da fokusira onaj njihov dio kojeg će putem odgovarajućih projekata pretvoriti u sigurne isplative vrijednosti.*

Iz razloga koje nije potrebno posebno nabrajati, realan izbor priznaje kao ispravnu samo drugu mogućnost. To znači da će odgovarajući dio kapaciteta općine ostati izvan aktivnog tretmana i biti rezervisan za kasnija bolja vremena. U predviđanju buduće proizvodnje korišten je metod scenarijske analize, pri čemu su posmatrana tri moguća scenarija: pesimistički, optimistički i realni scenarij.

Pesimistički scenarij polazi od sljedećih pretpostavki :

- o *Sekundarna uloga poljoprivrede u ukupnom razvoju općine Gornji Vakuf-Uskoplje.*
- o *Recesija u sektoru agrara na nivou države u kontekstu novih ulaganja, tehnološkog razvoja i modernizacije proizvodnje.*
- o *Stagnacija budžetske podrške sektoru agrara ili nekonzistentna agrarna politika na nivou FBiH.*

Optimistički scenarij je ocjena trendova proizvodnje po pojedinim poljoprivrednim granama u slučaju :

- o *Realiziranja većeg dijela prednosti i iskorištavanja mogućnosti u pojedinim aspektima.*
- o *Stabiliziranje domaćih cijena proizvoda.*
- o *Obezbjedenje domaće podrške na nivou općine Gornji Vakuf-Uskoplje (1,5-2% u odnosu na godišnji budžet) i veće učešće podrške F BiH.*
- o *Ubrzano investiranje u ruralni razvoj (korištenje predpristupnih fondova),*

Realni scenarij je realna ocjena proizvodnje koja proizilazi iz poznavanja stanja i potencijala po pojedinim sektorima, poređenje sa mjerljivim činjenicama. Ovaj metod je baziran na ocjeni eksperata u obrađivanim aspektima sektora agrara. U izradi strateških pravaca i opredjeljenja korišten je realni scenarij.

3. PRIRODNE KARAKTERISTIKE

3.1. Prostorni položaj

Gornji Vakuf-Uskoplje je smješten u gornjem toku rijeke Vrbas u Skopaljskoj dolini koja je duga 27 km, a široka samo 2 km. Okružen je planinama Vranicom sa istočne i Radušom sa zapadne strane. Općina zahvata površinu od 402,7 km². Prema popisu iz 1991. godine u Gornjem Vakufu je živjelo 25.181 stanovnika. Gornji Vakuf-Uskoplje je do 1991. godine spadao u red srednje razvijenih općina.

Prikaz br. 1. - Prostorni položaj općine Gornji Vakuf-Uskoplje

3.2. Klimatski faktori

Geološka građa područja općine Gornji Vakuf-Uskoplje je vrlo složena i raznovrsna, gdje se susreću geološki supstrati od najmlađih kvartarnih, odnosno aluvijalnih sedimenata, do najstarijih permotrijaskih tvorevina. U geološkoj građi najstarijih naslaga ovog područja najzastupljeniji su škriljci, krečnjaci, dolomiti, kvarciti, metapješčari, metarioliti (kvarcporfiri), dioriti i spiliti. U okviru devonske periode izdvojena je formacija Vranica, izgrađena od krečnjaka, dolomita i mermera. Krečnjaci ove formacije sadrže fosilnu faunu donjeg devona. Na karstnom platou Dobroške Vranice, na Lisinskoj planini i okolici Prokoškog jezera javljaju se crvenkasti i plavičastosivi mermeri prožeti kalcitskim žilicama i rijetkim kristalima pirita koji se većinom raspadaju u limonit.

Sjeverno od glavnog grebena Vranice znatno rasprostanjenje imaju dolomiti. Klima u Gornjem Vakufu-Uskoplju je pogodna za razvoj većeg broja ratarskih, voćarskih i povrtlarskih kultura. Klima je, radi veće nadmorske visine (za oko 100 m), blizine velikih planinskih masiva Vranice i Raduše, a time i većeg provjetravanja, oštrija u odnosu na umjereno kontinentalnu klimu na području nizvodno uz Vrbas. Ljetne

temperature su u prosjeku nešto niže, ljetne noći svježije. Zbog svog geografskog položaja i klimatskih karakteristika Gornji Vakuf-Uskoplje je izuzetno povoljan za razvoj turizma. Planine Vranica i Raduša oduvijek su privlačile planinare, ne samo iz ovih krajeve, nego i iz šireg okruženja. Idealne su mogućnosti za lov i ribolov. Poznata izletišta u blizini Gornjeg Vakufa- Uskoplja su : Ždrimačka jezera u čijoj se blizini nalazi prekrasan slap, Bistrička rika (čuveno ribogojilište), planine Vranica i Raduša (skijalište), Radovina, ("planinarski raj"), te izvorišta pet rijeka, koja se nalaze na prostoru općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

Temperatura zraka je ovaj prostor okarakterizirala kao subplaninski prostor.. Porastom nadmorske visine prosječne temperature se smanjuju, a količina padavina se povećava. Da se zaključiti da su zime relativno blage, a ljeta vruća. Uglavnom je to rezultat hladnog vjetra u zimskom, odnosno visokih temperatura, klime i insolacije u ljetnom periodu. Odnos godišnjih prosječnih vrijednosti padavina i temperatura na području Gornjeg Vakufa-Uskoplja ukazuje da je ovdje klima uglavnom perhumidna. Obim, sadržina i kvaliteta prirodnih karakteristika nekog prostora, temeljni su pokazatelji koji određuje vrstu, smjer i oblik njegove poljoprivredne proizvodnje. Kao takvog važno je da ga poljoprivrednici znaju, a ostali u lancu proizvodnje hrane uvažavaju.

Hidrografiju predstavlja mreža vodenih tokova, kretanje voda i njihovo zadržavanje na zaravnjenim površinama. Prvenstveno je određena klimom, a vodeni tokovi su određeni reljefom. Pri tome je reljef najčešće definisan tektonskim kretanjima i poremećajima, te ima i visoku akva kulturnu vrijednost. Glavne kopnene dotoke čine rijeke : Vrbas, Bistrička rika, Trnovača, Krušćica i Voljišnica. Sve te rijeke bogate su vodom čija je iskoristivost zanemarljiva, a potencijali su jako veliki.

Sa stanovišta režima padavina karakteristična je pojava sušnih i kišnih razdoblja, što ukazuje na aktuelnost navodnjavanja, odnosno odvodnjavanja na težim zemljištima. Kiše koje padnu tokom ljeta najčešće su u pljuskovitoj formi i lokalnog karaktera. Generalno posmatrajući, ovo područje je bogato padavinama, ali je na temelju višegodišnjih podataka uočljivo da je njihov raspored tokom godine nepravilan, a sa stajališta poljoprivredne proizvodnje u nekim predjelima i nepovoljan. Analiza meteoroloških parametara u Bugojnu, pokazuje sljedeće vrijednosti :

Tabela br. 1. - Srednje mjesečne temperature

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
t _{sred} (°C)	0,0	1,1	5,0	10,2	13,9	17,9	20,2	20,2	14,6	8,3	8,3	0,9

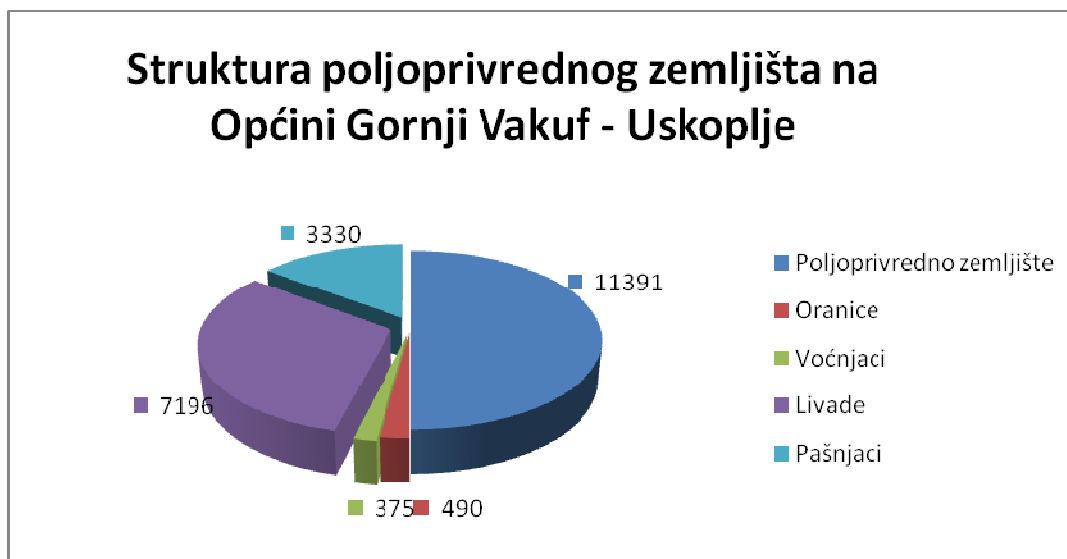
Tabela br. 2. - Srednje mjesečne padavine

Mjesec	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Padavine	133,0	51,1	51,0	100,9	80,0	130,2	29,8	32,4	85,1	32,1	121,3	103,8

3.3. Pedogenetski faktori – zemljište

Zemljište/tlo je ograničeni prirodni resurs i njegova primarna funkcija je proizvodnja hrane i sirovina. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u općini Gornji Vakuf-Uskoplje po stanovniku dolazi 0,45 ha poljoprivrednog zemljišta. Međutim, veći dio tih površina odnosi se na livade i pašnjačke površine, a na obradive svega 865 ha. Ove su vrijednosti iznad međunarodnih limita koji se danas koriste, a to su: 0,40 ha po stanovniku poljoprivrednog i 0,17 ha po stanovniku obradivog zemljišta. Od izuzetnog značaja će biti pronaći načine za očuvanje svih vrednijih zemljišta, a mnogobrojne interesante za urbanizaciju trebat će usmjeriti na tla/zemljišta lošije kvalitete.

Poljoprivredne površine ukupno zauzimaju oko 3% ukupne površine općine (po podacima za 2011. godinu). Fond poljoprivrednog zemljišta od 11.391 ha, 490 ha oranica, 375 ha voćnjaka, 7.196 ha livada i 3.330 ha pašnjaka ili oko 0,45 ha po stanovniku, predstavlja značajan resurs. Međutim, u strukturi zemljišta preovladavaju livade i pašnjaci koji se redukovano koriste. Na oranice, vrtove i voćnjake otpada svega 865 ha ili 7,5% ukupnih poljoprivrednih površina. Ukupna površina zemljišta općine Gornji Vakuf-Uskoplje je 39.929,12 ha.

Grafikon br. 1. - Struktura poljoprivrednog zemljišta

Tabela br. 3. - Površine i procenti strukture zemljišta

Struktura zemljišta	Površina (ha)	Procenat (%)
Ukupna površina općine	39.929,12 ha	100,0 %
Poljoprivredno zemljište	15.590,93 ha	39,0 %
Šumsko zemljište	23.732,25 ha	59,5 %
Neplodno	605,94 ha	1,5 %
a) Izgrađeno zemljište zauzima površinu od	472,04 ha	1,2 %
b) VIII kategorija zauzima površinu od	133,90 ha	0,3 %

KATEGORIJE ZEMLJIŠTA POLJOPRIVREDNIH POVRŠINA

Na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje najzastupljenije kategorije poljoprivrednog zemljišta su V i VI kategorija, dok je III i IV kategorija manje zastupljena i uglavnom se nalazi u dolini rijeke Vrbasa i pritoka. III i IVb kategorije su ujedno i urbanizacijom najviše napadnute kategorije.

III kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvata 952,97 ha ili 2,4 % ukupnih poljoprivrednih površina, uglavnom u dolini rijeke Vrbas i njenih terasa, u centralnom i sjeverozapadnom dijelu općine oko Gornjeg Vakufa-Uskoplja, Vilić Polja, Pajić Polja i Kamenjača, te u centralnom dijelu općine oko naselja Dobrošin i Ždrimci. Predstavljena je aluvijalnim, beskarbonatnim, ilovasto-pjeskovitim tlima (mjestimično oglejenim) dolina Vrbasa i smeđim dubokim tlima na pješćarima. Zemljišta ove kategorije su povoljna za poljoprivrednu proizvodnju, mada su izložena povremenom plavljenju i imaju lakši teksturni sastav. Iako je zakon izričito namijenio tla ove kategorije za poljoprivredne djelatnosti, na području ove općine, ova kategorija je ispresijecana komunikacijama i napadnuta stambenom i industrijskom izgradnjom.

IV kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvata 2.051,34 ha ili 5,2 % ukupnih površina i na području ove općine zastupljene su obje podkategorije. Podkategorija IVa na 500,89 ha, a podkategorija IVb na 1.550,45 ha (površine koje nisu zahvaćene izgradnjom).

- o *Podkategorija IVa se nalazi u zapadnom dijelu općine u dolini rijeke Voljišnjice i Trunte između naselja Osridak, Vaganjac i Jagnjid, te u dolini rijeke Vrbas (Karamustafić, Boljkovac). Da bi se zaštitila i bolje koristila ova podkategorija, potrebno je provesti mjere hidro i agromelioracija, privesti je intenzivnom uzgoju poljoprivrednih kultura, a time je prevesti u bolju III ili čak II kategoriju.*
- o *IVb podkategorija je znatno više zastupljena od IVa podkategorije i zahvaljujući blago valovitom reljefu (nagib do 12°), i povoljnoj nadmorskoj visini (do 650 metara) pogodna je za uzgoj naročito ratarskih, ali i voćarskih kultura. Ova podkategorija zauzima prostore u centralnom dijelu općine oko Gornjeg Vakufa - Uskoplja (Jusići, Gorinj, Duša), Vrse, Ponir, Zvizde, te oko mjesta Donja Ričica i Duratbegović Dolac.*

Na području ove kategorije zastupljeno je aluvijalno tlo na šljuncima. To je tlo uglavnom beskarbonatno, skeletoidno, humusno u prvom sloju, a u dubljim slojevima su primjetni znaci hidromorfizma (utjecaja donje vode) i smeđe duboko tlo na pješčarima i krečnjacima. Ovo su teksturno teža tla i podložna su klizanju terena na većim nagibima. Inače su vrlo pogodna staništa za većinu ratarskih i voćarskih kultura.

KATEGORIJE ZEMLJIŠTA OGRANIČENIH ZA UPOTREBU U POLJOPRIVREDNE SVRHE

V kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvata površinu od 5.287,06 ha ili 13,2 % ukupnih površina i ravnomjerno je raspoređena na cijelom području općine. Najčešće se koriste kao prirodne livade i pašnjaci (u stočarskoj proizvodnji), i ako se nalazi u okućnicama, onda se koristi i kao oranica. Glavni ograničavajući faktor ove kategorije je nagib terena, a pošto se nalazi na jursko-krednom flišnom supstratu u kojem dominiraju laporci, glinci i pješčari, ima potencijalne mogućnosti klizanja terena. Ova kategorija zastupljena je u blizini Gornjeg Vakufa-Uskoplja (Krupa, Rimčev gaj, Franjkovac). Zapadni dio općine, tj. između Duratbegović Doca i Šuginih bara (Mahala, Petaci, Moščani, Pidruša). Južni dio općine - područje Crnog vrha i Pidriša, a na sjevernom dijelu područje Ušijeva, Golih brda i Ključa. Tipološki zemljišta ove kategorije pripadaju smeđim srednje dubokim i plitkim tlima na pješčarima, glincima, krečnjacima i dolomitima.

VI kategorija poljoprivrednih površina

Ova kategorija zahvata 4.502,62 ha ili 11,3 % ukupnih površina uglavnom u sjeverozapadnom dijelu općine na području Mujića, Seferovića, Memića, Derviša, Zukića - područje Bojske, zatim u zapadnom dijelu u području oko naselja Osridak (Zabuce, Tusta brda, Oglavić) i u južnom dijelu oko mjesta Pridvorci (Gazići, Spahići, Šehići i Mejnik).

To su inklinirana područja sa padom terena do 30°, koja se koriste uglavnom kao pašnjaci, a manje kao livade. Na ovim terenima su zastupljena plitka smeđa tla i rankeri na flišu (pješčaru i glincu), škriljcu, te aluvijalna plitka tla beskarbonatna glejna, na šljuncima i pijescima.

VII kategorija poljoprivrednih

Ova kategorija zahvata 2.796,93 ha ili 7,0 % od ukupnih površina na istočnom dijelu općine u području Smiljeve kose i Kotlovog dola, zatim u području planine Gradac i Strug i u centralnom dijelu općine u području u blizini Gornjeg Vakufa-Uskoplja (Bošnjak, Ograde i Panje). Uglavnom se koriste kao pašnjaci, a tipološki se svrstavaju u vrlo plitka tla tipa rendzina, kalkomelanosola, kalkokambisola i rankera na jedrim krečnjacima, kvarcitu i dr.

KATEGORIJE ZEMLJIŠTA ŠUMSKIH POVRŠINA

IV kategorija šumskih površina

Površine ove kategorije zahvataju 149,70 ha ili 0,4 % ukupnih površina općine, i to : IVd 85,16 ha i IVn 64,54 ha. To su uglavnom dosta duboka zemljišta, težeg teksturnog sastava, nastala na miocenskim sedimentima (distrični kambisol na flišu iistrični kambisol na pješčarima, škriljcima i glincima), te kalkokambisoli na krečnjacima i dolomitima, kao i aluvij na pijescima i šljuncima. Glavni ograničavajući faktor ove kategorije je nagib terena (do 12°) i dubina tla. Površine ove kategorije zastupljene su u centralnom dijelu općine u blizini Gornjeg Vakufa-Uskoplja, u području Rašće, oko rijeke Kruščice, te između naselja Gornji Paloč i Kute.

V kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvata površinu od 4.381,01 ha ili 10,9 % ukupnih površina od čega je: 1.506,23 ha Vn; 34,47 ha Vne; 101,49 ha Ve; 183,03 ha Vnd; 3,50 ha Vnds; 4,69 ha Vnes; 550,16 ha Vns; 189,86 ha Vd; 544,05 ha Vdk i 1.263,43 ha Vnd. Uglavnom, na ovoj kategoriji su razvijeni distrični i utrični kambisol na flišu i laporovitim krečnjacima, te duboke rendzine i kalkokambisoli. Glavni ograničavajući faktor ove kategorije je nagib terena (do 20°) pa je klizanje terena i erozija tla moguća. Ova kategorija je dobro stanište mješovitih šuma (smrče, jele, bukve, i dr.). Zastupljena je na cijelom području ove općine i to u centralnom dijelu iznad Gornjeg Vakufa –Uskoplja - područje Alibegove grude, Rasove i Bošnjaka, zatim na južnom dijelu u području planine Gorače, te oko naselja Zastalača (planina Pod); i u sjevernom dijelu općine u području planine Kik i Barik brda.

VI kategorija šumskih površina

Zahvata površinu od 6.323,36 ha ili 15,8 % ukupnih šumskih površina, i to: VI_n 4.387,56 ha; VI_{nd} 65,35; VI_{ne} 1.489,29 ha; VI_e 219,39 ha, VI_d 31,42 ha i VI_{ns} 130,33 ha. Kao i prethodnu kategoriju i ovu karakterišu zemljišta na flišu (glincu i škriljcu) i zemljišta na laporovitim krečnjacima eutrični kambisoli i kalkokambisoli, samo sa nešto manjom dubinom soluma i većim nagibom terena, što ujedno uzrokuje većom opasnošću od klizanja terena i erozije tla. Potrebno je napomenuti da je kod ove kategorije mjestimično (mikrolokaliteti) izražena i stjenovitost (zemljišta nastala na jursko-krednom flišu). Od bioprodukcije, na ovoj kao i na prethodnoj kategoriji, zastupljene su čiste četinarske šume kao i mješovite šume smrče, bukve, hrasta i jele, ali sa nešto manjom produktivnošću nego na V kategoriji. Ova kategorija zastupljena je u zapadnom dijelu općine u području Bukovog grma, Parduše, Tihomišlja, Sporin bora, te oko mjesta Šarića staje. U sjevernom dijelu općine zastupljena je u području Tisovika, Brezovače i Goletice, a u istočnom dijelu područje oko rijeke Vrbas i Vitreuše, te u južnom dijelu u području oko Borove Ravni i Pridvoraca.

VII kategorija šumskih površina

Ova kategorija zahvata površinu od 12.878,18 ha ili 32,3 % ukupnih površina, i to : VII_{nk} 3,81 ha; VII_{ne} 6.373,10 ha; VII_n 6.402,08 ha; VII_{nes} 89,52 ha i VII_{nse} 9,68 ha. Uglavnom je predstavljena plitkim i vrlo plitkim tlima kao što su kalkomelanosoli na jedrim krečnjacima i dolomitima, rendzine na laporovitim krečnjacima, rankeri na pješčarima i glincima, a manje su zastupljena plitka smeđa tla, vrlo plitka (distirčni i

eutrični kambiosli na pješčarima i glincima). Kao i kod prethodne kategorije i kod ove je značajan ograničavajući faktor nagib terena (do 40°), a zatim stjenovitost (na zemljištima koja su se razvila na jedrim krečnjacima) i potencijalna mogućnost erozije i klizanja na sedimentima jursko-krednog fliša. Na području ove kategorije su staništa mješovitih šuma slabije bioprodukcije. Ovo je najzastupljenija kategorija i zahvata veliki dio sjeveroistočnog, istočnog i jugoistočnog dijela općine oko naselja Jelići, zatim područje iznad rijeke Bistrice, Bijela Gromilica, Devetaci, te područje Divana. Zastupljena je i u zapadnom dijelu općine u području Sadovine, Vražije siće i Točila.

KATEGORIJE NEPLODNIH I GRAĐEVINSKIH POVRŠINA

VIII kategorija - neplodna zemljišta

Ova kategorija zahvata površinu od 84,60 ha ili 0,2 % od ukupnih površina općine. Ovo je vrlo ograničen prostor koji se vezuje uglavnom za jedre krečnjake i mjestimično škriljce. Ograničavajući faktor ove kategorije je veliki nagib terena (preko 40°) i velika stjenovitost (preko 80 %), tako da su na ovim površinama uglavnom zastupljeni kamenjari (litosoli). Ova kategorija zastupljena je u sjeverozapadnom dijelu općine u području Točila (Raduški kamenolom - Triskavac); i u istočnom dijelu općine u području Rudnice, Kozije stijene i Imšerovca, te Ledenice na području Dobruške Vranice. Zajedno sa vodenim površinama i eksploatacionim područjem rudnika čini 0,3 % ili 133,90 ha.

Zemljište u građevinskom aspektu - izgrađeno

U neplodno zemljište svrstavaju se i izgrađena područja (industrijska i stambena), saobraćajnice i dr. Na području ove općine ukupno je izgrađeno 472,04 ha ili 1,21 % ukupne površine općine.

ZONE PROIZVODNE SPOSOBNOSTI I NAČIN KORIŠTENJA ZEMLJIŠTA GORNJI VAKUF-USKOPLJE

I zona – agrozona I

Sa aspekta zemljišnih potencijala ova zona se smatra najvrednijim područjem. Zahvata površinu od 3.004,31 ha ili 7,5 % ukupne površine općine. U ovoj zoni je moguća intenzivna ratarska i voćarska proizvodnja. To su područja riječnih terasa i blagih padina između 600 i 700 m nadmorske visine, a čine je zemljišta III kategorije i IVa i IVb podkategorije.

II zona – agrozona II

Ovu agrozonu predstavljaju inklinirani tereni V i VI kategorije u površini od 9.789,68 ha ili 24,5 % ukupne površine općine. Ovo je zona poluintenzivne poljoprivredne proizvodnje i ujedno je najzastupljenija agrozona u općini. Agrotehničkim, te agro i hidromeliorativnim mjerama proizvodnja bi se mogla intenzivirati, kako voćarskih, tako i ratarskih kultura. Inače, ova zona je zona suhog ratarenja i voćarstva. Općenito tla ove zone su pod utjecajem erozionih procesa i bitni ograničavajući faktori su nagib terena, otežano korištenje mehanizacije i mjestimično dubina soluma.

III zona – agrozona III

Ova agrozona zahvata 2.796,93 ha ili 7,0 % ukupne površine općine. Predstavljena je VII kategorijom. Uglavnom se koristi u stočarstvu kao zona pašnjaka i slabih livada.

IV zona – zona šuma

Zona šumske vegetacije zahvata površinu od 23.732,25 ha ili 59,4 % ukupne površine općine. Predstavljena je IVd, IVn, Vn, Vne, Vd, Vek, Ve, Vnd, Vnds, Vnes, Vns, VIn, VIns, VId, Vle, VIne, VInks, VIInk, VIIne, VIIn, VIInes i VIInse kategorijom. Prostori ove zone karakteristični su heterogenošću zemljišnog pokrivača. Prisutne su posljedice erozionih procesa. Na višim nadmorskim visinama sa razvijenom orografijom erozioni procesi su najintenzivniji.

V zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne proizvodnje

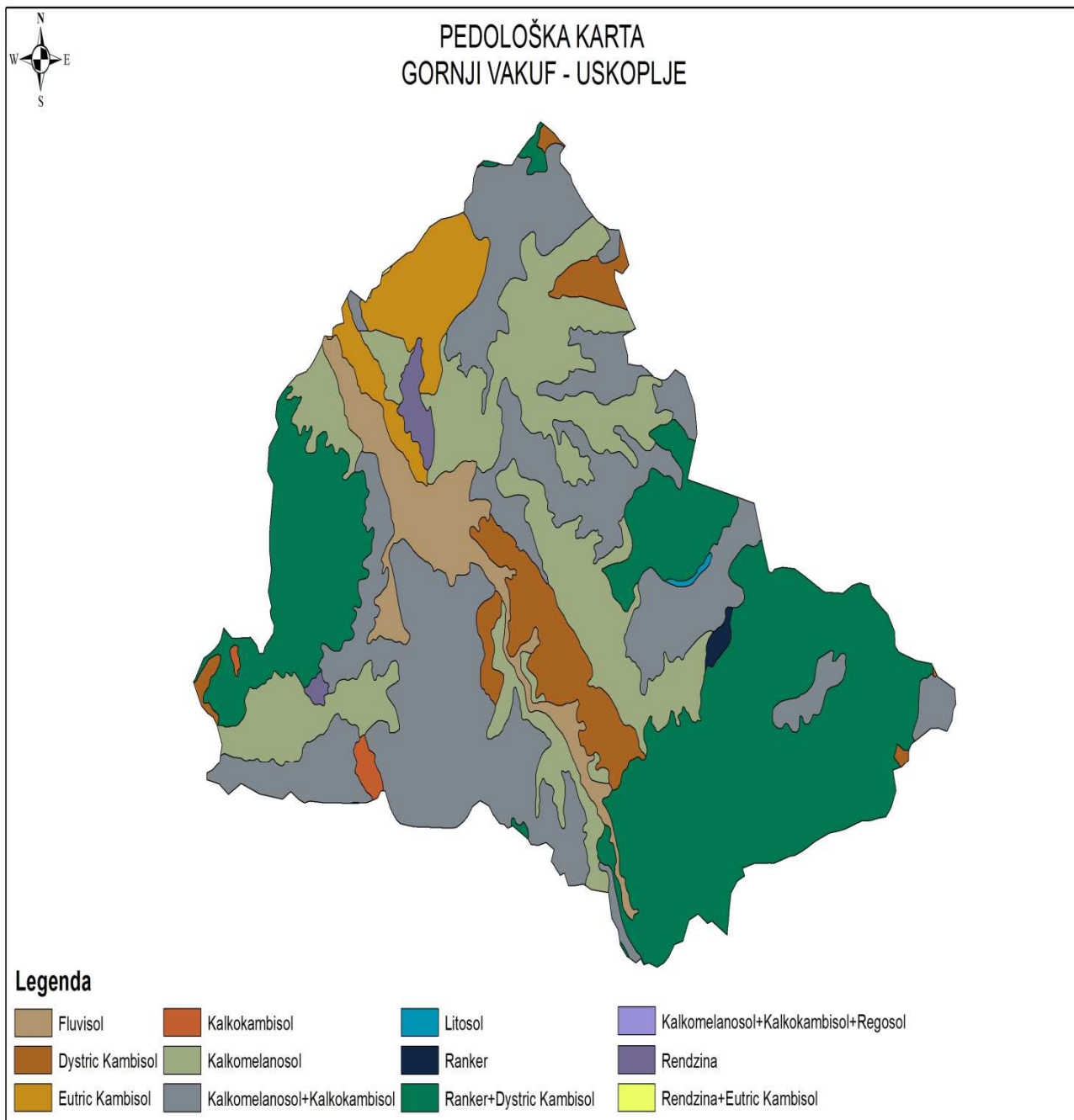
Ova zona obuhvata stambenu i industrijsku zonu, saobraćajnice, kamenjare, eksploataciona područja (rudnik) i ostale neproaktivne zemljišne površine. Zahvata 605,94 ha ili 1,5 % ukupne površine općine. Potrebno je naglasiti da je poljoprivredno zemljište više napadnuto izgradnjom nego šumsko i to najviše IVb i III kategorija i nešto manje V kategorija, a najmanje IVa i VI kategorija.

Tabela br. 4. - Struktura zastupljenih tipova tla/zemljišta

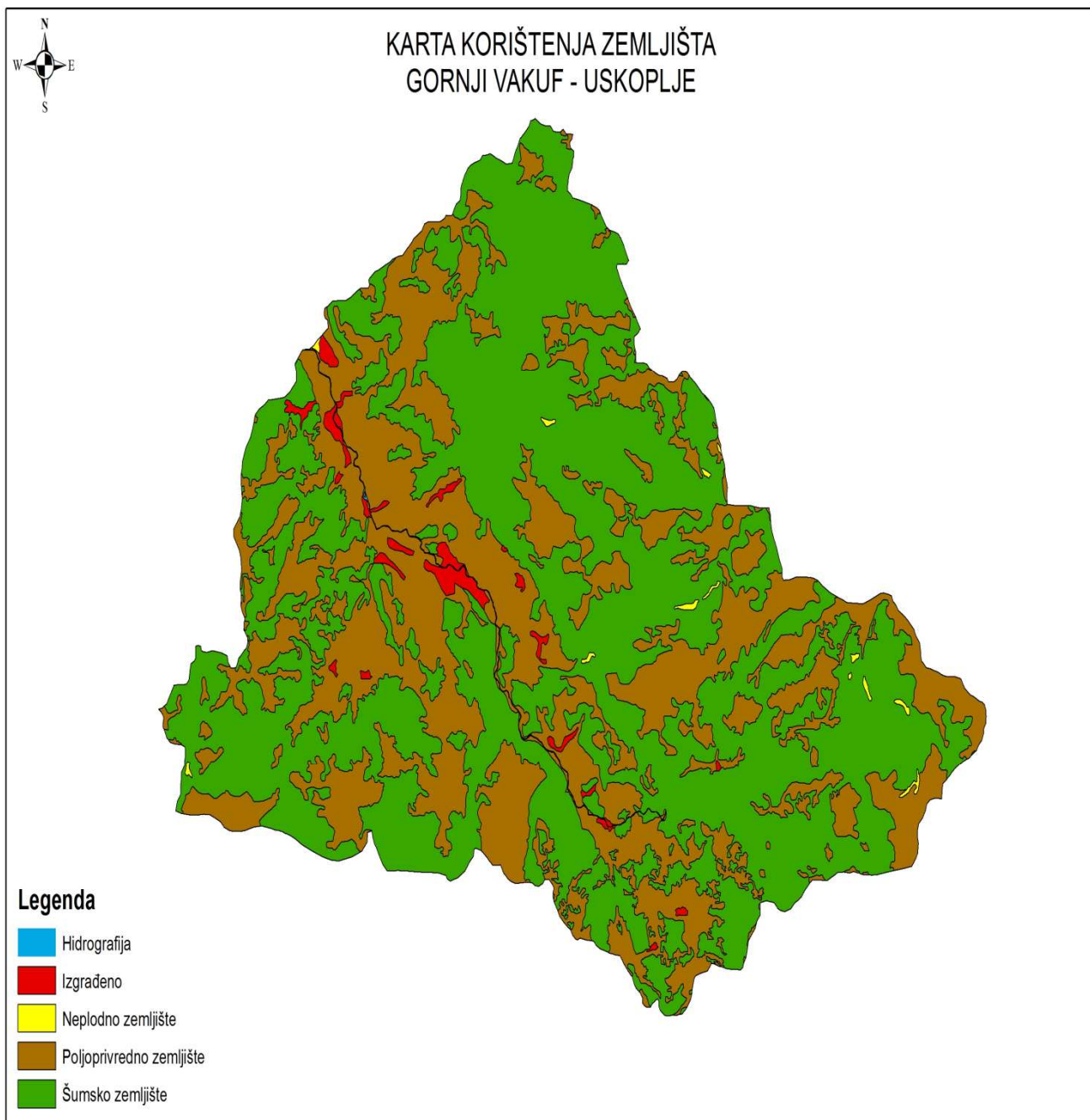
Tip tla	Površina (ha)	%
Dystric Kambisol	2161,34	5,38
Eutric Kambisol	1645,76	4,10
Fluvisol	2159,16	5,38
Kalkokambisol	162,22	0,40
Kalkomelanosol	7959,17	19,82
Kalkomelanosol+Kalkokambisol	12137,78	30,23
Kalkomelanosol+Kalkokambisol+Regosol	75,57	0,19
Litosol	36,26	0,09
Ranker	94,14	0,23
Ranker+Dystric Kambisol	13378,34	33,32
Rendzina	344,54	0,86
Ukupno	40.154,28	100,00

Ilustracija br. 1. - IV zona šumskih površina (općina Gornji Vakuf-Uskoplje)

Prikaz br. 2. - Pedološka karta općine Gornji Vakuf - Uskoplje

Prikaz br. 3. - Karta korištenja zemljišta općine Gornji Vakuf - Uskoplje

4. STARTNA POZICIJA - STANJE SEKTORA AGRARA

Značaj poljoprivrede kao temelja agroindustrijskog kompleksa u cjelini, kao i pojedine metode rješavanja razvojnih protivrječnosti, mijenjaju se u zavisnosti od ukupnog privrednog razvoja određenog proizvodnog regiona ili države u cjelosti. Najveći dio poljoprivredne proizvodnje koristi se za ishranu stanovništva, tako da je robnost proizvodnje niska, a finansijski input za proizvođača skroman. Stanje sektora agrara u općini Gornji Vakuf-Uskoplje kao i većini područja u zemlji s aspekta gubitka seoskog stanovništva, obnove sektora u tehničko-tehnološkom smislu, nema povoljno društveno i poslovno okruženje. Danas u BiH agrarni sektor prate razna ograničenja koja nepovoljno utječu na efikasnost, umanjuju produktivnost i prinose u sektoru agrara. Ta ograničenja su usitnjenost posjeda porodičnih gazdinstava, izvozna ograničenja, često nekontrolisana vlastita proizvodnja, neuređeno zemljište, nedovoljno korištenje obilatog resursa vode za navodnjavanje, nedostatak kvalitetne mehanizacije i druge opreme, nedovoljan transfer znanja u određenim proizvodnjama, nedovoljna investiciona ulaganja i drugo. Sva navedena ograničenja dominiraju u općini Gornji Vakuf-Uskoplje. Imajući u vidu nisku akumulativnu sposobnost poljoprivrede jasno je da je u postojećim uslovima teško održiv eventuelni profit određene proizvodnje, pa čak i nivo proste reprodukcije. Ipak, resursni temelj općine Gornji Vakuf - Uskoplje nije dovoljno iskorišten.

Zbog nekonzistentne agrarne politike na nivou BiH i F BiH, bile su prioritetne druge privredne grane u odnosu na razvoj poljoprivrede, bez obzira na ogromne prirodne potencijale (pašnjaci, livade, stočni fond, uslovi za organsku proizvodnju), te je sektor agrara ostao gotovo zanemaren.

Negativan saldo migracije i rastući indeks starosne dobi nosi sa sobom izraženu depopulaciju ruralnih područja općine Gornji Vakuf-Uskoplje, ali i njeno istovremeno demografsko starenje. Negativni demografski i ekonomski trendovi izraženiji su u ruralnim područjima. Ruralno područje zaostaje i u razvijenosti osnovne saobraćajne, komunalne i socijalne infrastrukture, pa u tim sredinama nedostaju osnovni preduslovi društvenog i ekonomskog razvoja.

U ruralnim područjima općine Gornji Vakuf-Uskoplje, poljoprivreda je često glavni (a ponekad i jedini) generator zapošljavanja i dohotka. Međutim, nizak nivo produktivnosti, nepovoljni klimatski i pedološki uslovi, razrušenost i usitnjenost kapaciteta u primarnom sektoru i njegova neorganizovanost sa jedne strane, neorganizovan otkup (izuzev otkupa mlijeka i ljekovitog bilja), nedostatak prerađivačkih kapaciteta, plasman poljoprivrednih proizvoda, nedostupni i nepovoljni krediti za poljoprivredu sa druge strane, predstavljaju ograničenja za razvoj poljoprivrede.

Poljoprivreda općine tradicionalno je orijentirana na stočarstvo, prvenstveno na gajenje goveda i ovaca, i na proizvodnju nekih povrtnih kultura, prije svega kupusa. Na području općine broj farmi je 817, od čega je 376 u segmentu stočarstva, a 441 u biljnoj proizvodnji.

Usitnjenost posjeda na porodičnim gazdinstvima je jedan od elemenata koji sputava razvoj specijalizirane (tipizirane) proizvodnje, upotrebu mehanizacije, efikasniju primjenu agrotehničkih mjera, a time se teže sprovodi organizovaniji vid proizvodnje i povećanje prinosa na njima

Poljoprivrednu proizvodnju u općini Gornji Vakuf-Uskoplje karakterizira naturalna proizvodnja u porodičnim gazdinstvima za podmirenje prehrambene sigurnosti sopstvene porodice, a manjim dijelom robna (komercijalna) proizvodnja koja uglavnom nije ugovorno vezana sa prerađivačkom industrijom. Sistem distribucije, prodaje i promocije proizvoda, naročito značajnih domaćih proizvoda (sira, meda, voća i ostalih proizvoda domaće radinosti), nije povoljan i normativno nije uređen. Odsustvo organizovanog otkupa i problem plasmana poljoprivrednih proizvoda ilustruje i podatak o nepostojanju otkupno-distributivnog centra koji bi od poljoprivrednih proizvođača preuzimao funkciju otkupa i plasmana proizvoda (sortiranje, pakovanje, skladištenje i transport), u skladu sa zahtjevima tržišta, a u interesu samih proizvođača. U svrhu uređivanja tržišta i promocije poljoprivrednih proizvoda i produkata domaće proizvodnje, potrebno je uspostaviti integrisan sistem kontrole proizvoda i izraditi sistem certifikacije tih proizvoda

Od prerađivačkih kapaciteta mljekara „Agrocentar“ d.o.o. Gornji Vakuf-Uskoplje koja ima instaliran kapacitet od 8.000 l/dan, a trenutno ga koristi sa 30 %, najznačajniji je subjekat u preradi sektora agrara. Na teritoriji općine nema klanične mesne industrije, pa se usluge vrše po potrebi u mesarama, ugostiteljskim i ostalim objektima. Analiza stanja u ovom sektoru ukazuje na neophodnost podizanja konkurentnosti prerađivačkih kapaciteta i čvršće povezivanje sa primarnim sektorom. Bogatstvo ljekobilja, šumskih plodova i gljiva, i njihovo sakupljanje, ima dugu tradiciju, što je posljednjih godina utjecalo na povećano interesovanje za jačanje kapaciteta otkupa i osnovne prerade u ovoj djelatnosti. Sektor otkupa i dorade ljekovitog bilja i gljiva je uređena oblast koju je neophodno finansijskim inputom podsticati i stvarati uslove za još veću mogućnost otkupa i plasmana u ruralnim područjima općine.

4.1. Važniji sektori poljoprivredne proizvodnje

Poljoprivreda je na ukupnom prostoru države, prema tome i općine Gornji Vakuf - Uskoplje i dalje ostala opterećena brojnim problemima i još ne pokazuje jasnu viziju vlastitog društvenog razvoja, bez obzira na njenu privrednu i društvenu zadaću. Od važnijih uloga proizvodnje hrane u društvenom razvoju navodimo osnovne :

- o *Proizvodnja hrane i ukupan sektor agrara imaju značajnu ulogu u privrednom razvoju općine.*

- o *Poljoprivreda je bila jedan od sigurnijih izvora za ekonomsko održavanje porodičnog gazdinstva. Pojava povećanog bavljenja poljoprivredom, kao socijalnim stabilizatorom, prisutna je pogotovo u područjima gdje su druge mogućnosti zapošljavanja veoma sužene.*

Biljna proizvodnja samo u nekim vidovima pokazuje trendove povećanja (najbrži rast ostvaren je u voćarskoj i povrtlarskoj proizvodnji, kao što je povećan broj površina zasađenih raznim sortrama šljiva /dominantne sorte Čačanke/, malinom /sorte Vilamet i Miker/ i jagodom, nešto manje je povećanje površina pod jabukom i višnjom kao i pod jezgrastim voćem (orah i lješnjak). Proizvodnja se u voćarstvu značajno oporavila u odnosu na poslijeratno stanje. Posmatrajući broj rodni stabala (2005. - 2011.) unutar pojedinih voćnih vrsta uočava se znatno povećanje zasada šljiva, stagnacija i smanjenje rodni stabala jabuka, krušaka, povećanje rodni stabala kod višnje, blagi porast kod oraha i progres u zasadima maline i jagode.

U principu, proizvodnja **strnih žita** ima trend blagog smanjenja sjetvenih površina. Površine pod povrćem, prije svega **krompirom i kupusom**, značajno su zastupljene i nemaju trend oscilacija. Zbog smanjivanja ukupnih površina oranica i vrtova, i velikog udjela neobrađenih oranica površine na kojima se odvija ratarsko-povrtlarska proizvodnja, ima trend blagog smanjivanja. Površine pod **pašnjacima i livadama** imaju trend blagog povećanja. Bogastvo i raznovrsnost **ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda** predstavlja resurs iznad prosječnih vrijednosti u širem okruženju.

Animalna proizvodnja u područjima općine ima najveći ekonomski značaj u poljoprivredi. Poseban je značaj stočarstva u tome što se putem gajenja preživara iskorištavaju proizvodne površine koje u ovoj općini preovladavaju u strukturi ukupnih poljoprivrednih površina.

Govedarstvo je najvažnija grana stočarstva, s ukupnim brojem 3.150 grla. Pasminski sastav goveda dosta je nepovoljan, jer je još uvijek u C kategoriji preko 50% ukupne populacije goveda. **Ovčarstvo** je također važna grana stočarstva i po ekonomskom značaju dolazi odmah iza govedarstva. Ova proizvodnja zasniva se na **11.705 grla**. Preovladava ekstenzivno gajenje ovaca. Proizvodnja se uglavnom zasniva na proizvodnji mesa i u manjem obimu mlijeka i vune.

Kozarstvo je po obimu sporadično zastupljeno, ali izuzetno bitno i perspektivno i zasniva se na **250 grla**.

Svinjogojstvo predstavlja uglavnom industrijsku granu stočarstva. Ukupan broj svinja na općini iznosi **500** od čega je **oko 150 krmača** i supeasnih nazimica. Vrlo je mali broj robnih, porodičnih gazdinstava s većim farmama uzgoja svinja. **Živinarstvo** ide prema tendenciji povećanja proizvodnje jaja i živinskog mesa (brojlara). Na ovu proizvodnju značajno utječu : proizvodnja koncentrovane stočne hrane, odgoj roditeljskog jata hibrida teške linije, otvaranje inkubatorskih stanica i proizvodnja jednodnevnih pilića, otvaranje savremenih klanica za živinu i razvoj prerađivačkih kapaciteta. Većina

navedenih aspekata je izvan općine Gornji Vakuf-Uskoplje, kao i izvan Srednjobosanskog kantona. Ukupan broj peradi je 12.500, od čega je 9.500 koka nosilica.

Pčelarstvo na ovim prostorima ima dugu i bogatu tradiciju. Zastupljenost više klimatskih zona, velike površine prirodnih livada, pašnjaka i prostrano područje sa bogatim florističkim sastavom, osiguravaju povoljne uslove za razvoj ove privredne djelatnosti u odnosu na druga područja u BiH. Značaj pčelarstva ne ogleda se samo u proizvodnji meda i drugih pčelinjih proizvoda, već i u oprašivanju biljaka, čime doprinosi povećanju produktivnosti raznih vrsta voćnih i drugih kultura. Dominira stacionirano pčelarenje, a mali dio proizvoda (meda) plasira se kroz maloprodaju, uglavnom je to prodaja na pijacama, sajmovima ili „kućnom pragu“. Ukupan broj pčelinjih društava na općini iznosi **1.384**.

4.2. Ograničenja u agrarnom sektoru

4.2.1. Negativna demografska kretanja i niska produktivnost

Poljoprivreda preuzima ulogu socijalnog stabilizatora za najosjetljiviji dio populacije. To su uglavnom staračka domaćinstva koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, zatim dio radno aktivne populacije koja je direktno pogođena posljedicama tranzicije i ukupnih promjena, uglavnom kroz gubljenje zaposlenja u drugim privrednim granama. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, također, opća karakteristika agrarnog sektora. Ovakva situacija posljedica je različitih uzroka, a jedan od njih je i nizak tehnički nivo poljoprivredne proizvodnje, koja povećava potrebu u fizičkom radu.

4.2.2. Nedovoljno razvijen prehrambeno – prerađivački sektor

Izražen je nizak stepen finalizacije poljoprivrednih proizvoda, značajan udio samosnabdijevanja stanovništva hranom, kao i izražen plasman poljoprivrednih proizvoda neregistrovanim kanalima prodaje. Povećanje broja zaposlenih u sektoru agrara moguće je postići prilivom sredstava kroz investicije i konsolidacijom finansijskog sistema na većim nivoima vlasti. Poljoprivredni subjekti imaju negativne finansijske performanse, koji se manifestuju kroz opadanje tržišnog učešća i rentabiliteta, povećanje zaduživanja, neadekvatno investiranje i povećan obim novih poslovnih poduhvata na račun primarnog sektora.

4.2.3. Investicije kao ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede

Investicije u dosadašnjem razvoju primarne proizvodnje i prehrambeno-prerađivačkog kompleksa bile su nedovoljne, ili zanemarljive i nisu mogle biti „motor“ razvoja agrara. Imajući u vidu perspektive općine Gornji Vakuf-Uskoplje koje iz navedenih činjenica proizilaze, evidentno je da će u budućem razvoju porodičnih gazdinstava investiciona aktivnost zauzimati krucijalno mjesto. Investicije imaju presudnu ulogu u realiziranju ciljeva i prioriteta agrarnog sektora, prije svega kao pokretački instrument kvantitativnog rasta ukupnih agrarnih proizvodnih faktora, ali i stvaranje uslova za bolji život na selu.

U ovom srednjoročju rast investicija u poljoprivredi predstavlja uslov njene tehničke i tehnološke modernizacije, a u krajnjoj mjeri jedan je od uslova ekonomske stabilnosti općine. Bez osmišljene strukture investicija nema rasta osnovnih i obrtnih sredstava, povećanja broja radnih mjesta, bolje produktivnosti rada, raznolikosti proizvodnje. Općina Gornji Vakuf-Uskoplje po svom geografskom položaju, agroekološkim uslovima, prirodnim resursima predstavlja interesantno područje za domaće i ino investiranje u sektoru agrarne privrede.

4.2.4. Promjenjiva agrarna politika i nedovoljna budžetska podrška

Budžetska podrška za poljoprivredu sa nivoa F BiH po svim kriterijima je nedovoljna, iako je posljednjih godina imala opću tendenciju rasta, ali nije u kontekstu usvojene Strategije razvoja poljoprivrede F BiH (2007.-2012.) s predloženih 6% od ukupnog proračuna budžeta. (U EU budžetska podrška u sektoru agrara po stanovniku je 250 KM, u BiH 16,00 KM). Struktura agrobudžeta u F BiH varirala je iz godine u godinu. Variranje temeljnih grupa mjera u podrškama ukazuje da znatan broj istih nije ustaljen i da nisu dovoljno praćeni efekti tih mjera. Oficijelna budžetska podrška sa nivoa općine Gornji Vakuf-Uskoplje bila je zanemarljiva.

4.2.5. Relativno visoke cijene poljoprivrednih proizvoda

Komparacija otkupnih cijena na svim nivoima države, prema tome i općine Gornji Vakuf-Uskoplje, pokazuju da se proizvodi mogu razvrstati u nekoliko grupa, među kojima su i one sa natprosječnim visokim cijenama i na taj način iskazuju i relativno manju konkurentnost (krompir, mlijeko i mliječni proizvodi, pileće i svinjsko meso). Razlog za većom cijenom može se pronaći u niskoj intenzivnosti proizvodnje i nerazvijenim tržišnim strukturama. U drugoj grupi su proizvodi čije su cijene relativno niske i time ukazuju na veću konkurentnost (jagnjad). U narednu grupu mogu se razvrstati proizvodi koji su po konkurentnosti između prethodnih, odnosno gdje je teško odrediti nivo cijena (povrće, telad, jaja). Opća je ocjena da su cijene poljoprivrednih proizvoda relativno visoke (izuzev ekstremnih godina sa naježdom uglavnom povrtnih i voćnih proizvoda iz inozemstva (primjer 2010. i 2011. godina) i time poljoprivreda iskazuje priličnu mjeru cjenovne nekonkurentnosti.

4.3. Okviri i mjere i ciljevi strateških opredjeljenja

Strategijom se predlaže :

- ❖ Jasno definisane naznake budućeg razvoja
- ❖ Strukturne promjene
- ❖ Pravce reforme

➤ **Temeljne naznake budućeg razvoja :**

- *Budući razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije u skladu sa orijentacijom održivog koncepta razvoja agrara treba snažno da afirmiše očuvanje životne sredine i održivo upravljanje prirodnim resursom.*
- *Ubrzaniji razvoj poljoprivrednog sektora u kojima postoji znatan potencijal za povećanje obima proizvodnje do optimalne razine korištenja resursa i održiv razvoj sektora koji mogu biti konkurentni na širem tržištu.*

➤ **Strukturalne promjene**

Strukturalne promjene podrazumijevaju metode i postupke upravljanja posjedom i bolje upravljanje resursima. One, uz navedeno, u svojoj konkretnoj realizaciji podrazumijevaju:

- *Stavljanje u prvi plan moderne tehnološke orijentacije kao generalnog načina podizanja efikasnosti po jedinici kapaciteta.*
- *Usvajanje intenzivno umjerenih, održivih tehnologija za odabrane (komercijalne) proizvodnje i njihovo prostorno lociranje u odgovarajuće rejone i proizvodne zone, i oblikovanje onih proizvodnih orijentacija koje će biti u stanju da uvedu strani kapital na područje općine Gornji Vakuf-Uskoplje.*
- *Sužavanje proizvodne strukture kod manje profitabilnih proizvodnji i uvećanje onih koje omogućavaju specijalizaciju i postizanje komparativnih prednosti na tržištu.*
- *Razvoj tržišne infrastrukture i dobivanje alternativnih mogućnosti za plasman proizvoda.*

Strategija razvoja agrara općine Gornji Vakuf-Uskoplje ima osnovni cilj da predstavi platformu oko koje treba postići konsenzus i koji će ponuditi :

- *Agrarnu politiku koja će omogućiti realizaciju ciljeva i uklapanje u integracione procese poljoprivrede.*
- *Pravce razvoja poljoprivrede i prerađivačke industrije u kontekstu održivosti i zaštite okoline.*

Modeli razvoja su oni u kojima se očekuje opredjeljenje za :

- *Ubrzanim razvojem poljoprivrednog sektora i konkurentnoj proizvodnji.*
- *Stvaranje održivog poljoprivrednog sektora s većom i efikasnijom proizvodnjom hrane koja će imati konkurentnost na domaćem i vanjskom tržištu.*
- *Stvaranje radnih mjesta za što veći broj nezaposlenih stanovnika.*

Stavljanje poljoprivrede u kontekst integralnog razvoja postavlja značajno veće zahtjeve u odnosu na dosadašnju praksu odnosa prema ovoj privrednoj grani. Za

revitalizaciju i progres agrara općine Gornji Vakuf–Uskoplje potrebno je zadovoljiti sljedeća dva uslova :

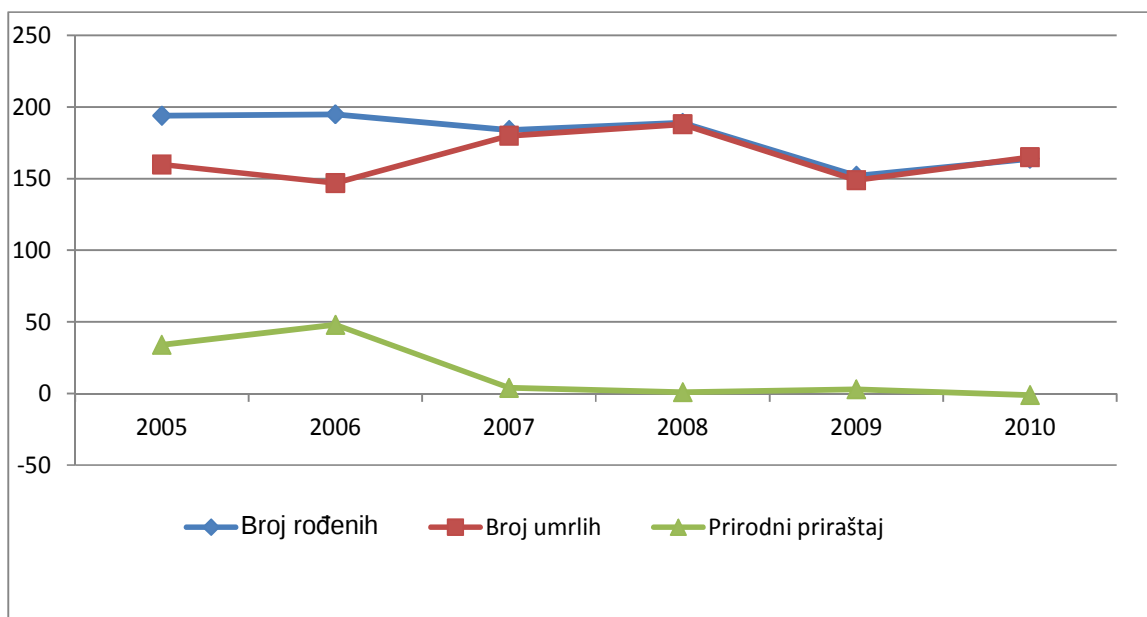
- o *Da općina Gornji Vakuf–Uskoplje budžetom izdvoji potrebna finansijska sredstva za poljoprivredni razvoj (1,5-2% od godišnjeg budžeta)*
- o *Da se stvori pozitivna politička volja za konsistentnom agrarnom politikom*

4.4. Demografski pokazatelji

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje prostire se na 402 km². Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u 2010. godini, općina ima 19.112 stanovnika. Realna razmišljanja upućuju da strategija koja fokusira samo poljoprivredni razvoj (ili industriju hrane u cjelini) ne može poništiti sve zapreke za uspostavljanje prostorne demografske ravnoteže i stvaranje trajnih interesa da ljudi žive na selu. Stoga veliki dio tih zadata mora na sebe preuzeti projekti općeg seoskog (ruralnog) dakle, industrijskog i svakog drugog razvoja kakvi se u nas tek odnedavno javljaju, i to uglavnom u projektima koje promovira međunarodna zajednica.

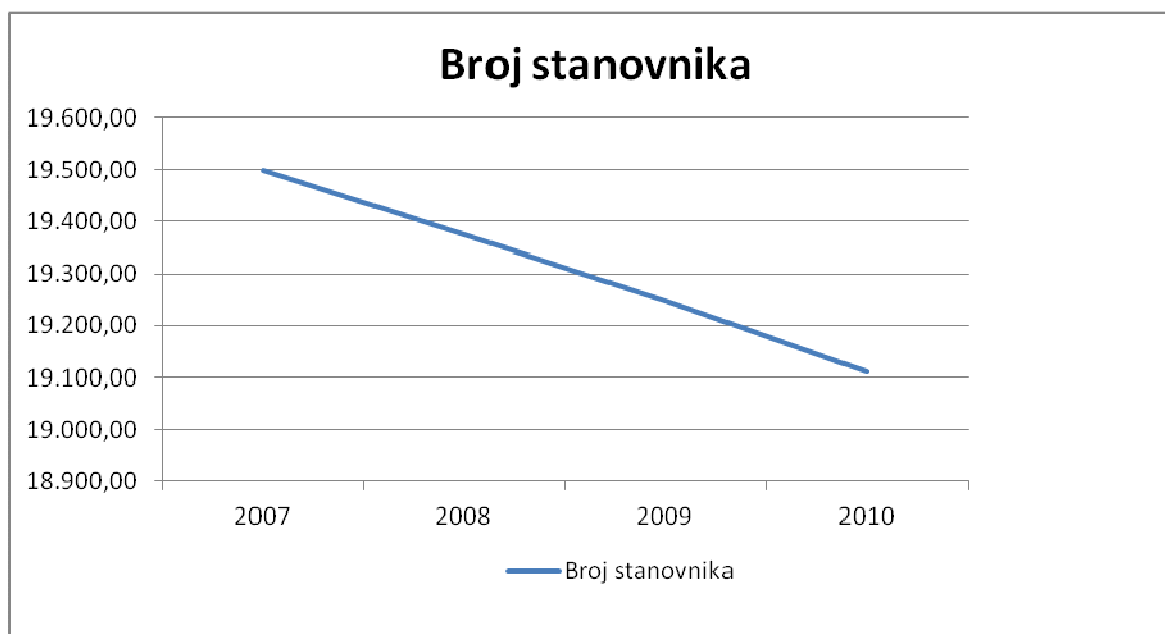
Tabela br. 5. - Usporedba starosnih struktura stanovništva

Opis	2009	2010	2011	Prosjek	u %
Od 0 do 14 godina	4.142	4.113	4.090	4.115	21.52
Od 15 do 64 godine	12.782	12.692	12.619	12.697	66.41
Preko 65 godina	2.324	2.307	2.294	2.308	12.07
Ukupno	19.248	19.112	19.003	19.121	100

Grafikon br. 2. - Usporedba starosnih struktura stanovništva

Za stanovništvo općine Gornji Vakuf-Uskoplje moglo bi se uopćeno kazati da je demografski u srednjoj starosnoj dobi, s prosječnom starošću 40 godina. U općini je registrovan veći broj stanovništva u kategoriji 0 -14 godina u odnosu na kategoriju 65 i više godina, što upućuje na činjenicu da je natalitet zadovoljavajući. Međutim, zabrinjava ukupna brojnost stanovništva općine koja se iz godine u godinu smanjuje.

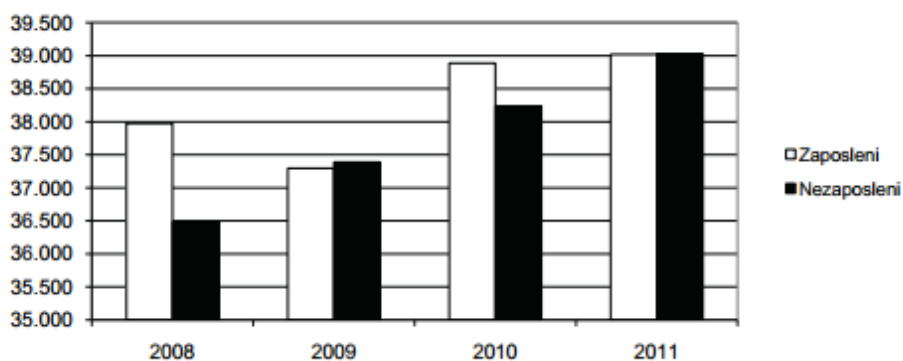

Grafikon br. 3. - Broj stanovnika po godinama

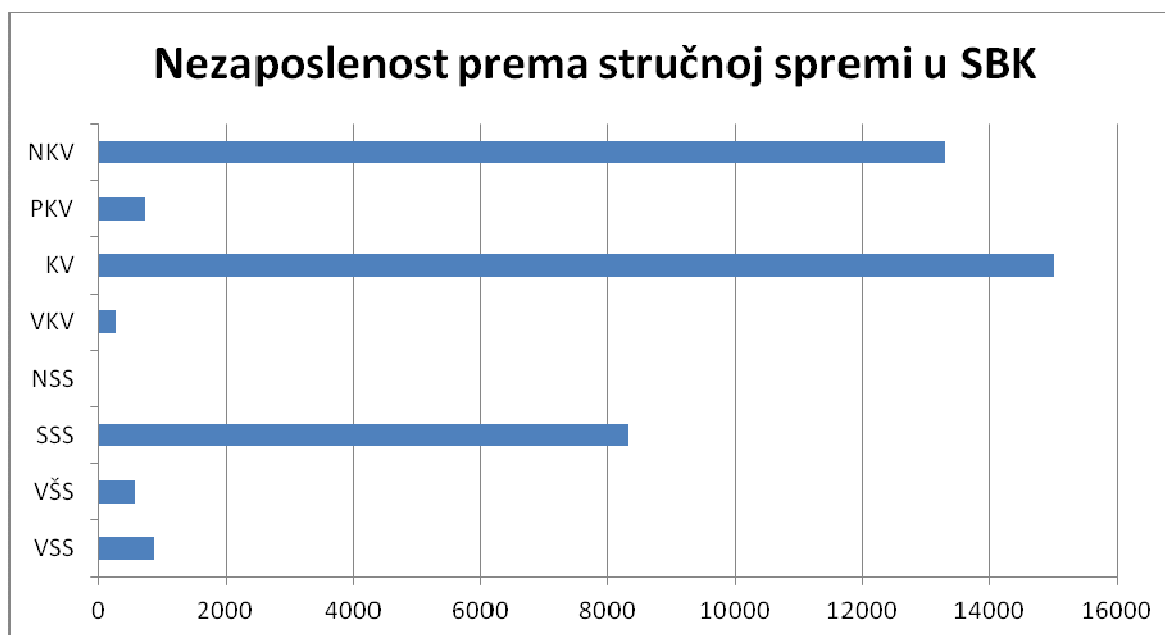
U općini Gornji Vakuf–Uskoplje prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u 2011. godini prosječno je bilo zaposleno 2.519 radnika, što pokazuje da je u odnosu na 2010. godinu povećan broj zaposlenika za 125. Prosječan broj nezaposlenih u 2011. godini iznosio je 3.100. Najveći broj osoba radi i ostvaruje odgovarajući profit koji se ne prijavljuje državi, a hipotetički, većina njih mogu biti prijavljeni na evidenciju službi za zapošljavanje.

Tabela br. 6. - Broj zaposlenih i neto plaća (2010.-2011.)¹

godina	Prosječna neto plaća			Prosječan broj zaposlenih			Nezaposleni 2011
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2011
G.Vakuf-Uskoplje	697,54	771,21	767,14	2.308	2.396	2.519	3.100
SBK/KSB	650,90	667,84	675,02	37.298	38.884	39.017	39.030

Grafikon br.4. - Broj zaposlenih i nezaposlenih u SBK

Grafikon br.5. - Nezaposlenost prema stručnoj spremi

Preporuke :

- *Promovisati životni ambijent (ali na njemu i raditi) za pristojan život na selu.*
- *Razvijati svijest o ličnoj odgovornosti za dosadašnji, ali i budući pristup stanovništvu sela.*
- *Prioritetno obezbijediti podršku za ublažavanje emigracije (bijega, odliva) mlađeg stanovništva sa sela.*

4.5. Niska produktivnost

Poljoprivreda preuzima ulogu socijalnog stabilizatora za najosjetljiviji dio populacije. To su uglavnom staračka domaćinstva koja se obično bave proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, zatim dio radno aktivne populacije koja je direktno pogođena posljedicama tranzicije i ukupnih promjena, uglavnom kroz gubljenje zaposlenja u drugim privrednim granama. Relativno niska produktivnost rada u poljoprivredi je, također, opća karakteristika agrarnog sektora. Ovakva situacija posljedica je različitih uzroka, a jedan od njih je i niska tehnička razina poljoprivredne proizvodnje, koja povećava potrebu u fizičkom radu.

Tabela br. 7. - Analiza strukture privrede

Opis	Pravne osobe	Jedinice u sastavu	Obrt
A - Poljoprivreda, lov i šumarstvo	3	1	58
B – Ribarstvo	1	-	-
C - Vađenje ruda i kamena	3	-	-
D - Prerađivačka industrija	44	4	74
E - Proiz. snabdijevanje elektr. energijom i vodom	4	2	-
F – Građevinarstvo	6	-	24
G - Trgovina; popravak motornih vozila, motocikla	39	34	213
H - Ugostiteljstvo	2	4	177
I - Prevoz, skladištenje i veze	12	6	23
J - Finansijsko/Financijsko posredovanje	-	16	
K - Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje	5	2	17
L - Državna uprava i odbrana, socijalno osiguranje	5	3	
M - Obrazovanje	8	-	7
N - Zdravstveni i socijalni rad	7	1	3
O - Ostale javne, komunalne i uslužne djelatnosti	68	34	35
P - Privatna domaćinstva sa zaposlenim osobljem	-	-	-
Q - Eksteritorijalne organizacije i tijela	-	-	-

5. CILJEVI I MJERE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

5.1. Makro okviri poljoprivredne politike

Poljoprivredna politika na svim nivoima države, pa prema tome i u općinama u proteklom periodu bila je povezana sa ukupnom njenom ulogom u sektoru agrara. Ipak, posljednjih godina dešavaju se primjetne promjene u političkom okviru i makroekonomskim odnosima koje su se odrazile i na ostale aspekte ukupnog života i privređivanja. Uvođenjem tržišnih principa i izgradnja tržišnih atributa svakako da su imali utjecaj na sektor agrara kao najosjetljivije grane privrede. Sporo prilagođavanje države inicijativama i otvaranju prema procesima za integracione promjene EU ipak zahtijeva novo definisanje i uloge poljoprivredne i na nižim nivoima države (kantonima i nižim administrativnim jedinicama - općinama).

Agrarna politika na nivou BiH je povjerena Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO). Klasičnog nosioca agrarne politike, na nivou BiH nemamo, pa je zbog toga vođenje agrarne politike u praksi na razini općina, kantona i entiteta.

Strategija razvoja poljoprivrede u srednjoročnom razdoblju je više nego potrebna, a razlozi su :

- o *Uvažavanje specifičnosti općina, u smislu specifičnosti poljoprivredne proizvodnje.*
- o *Potenciranje i insistiranje na onim proizvodnjama koje su specifičnost općine i kantona.*
- o *Podizanje konkurentnosti upravo onih proizvodnji koje su zadane postojećim agroklimatskim uslovima.*
- o *Razvoj ruralnih područja općina, kantona i razvoj diverzificiranih djelatnosti koje će spriječiti deagrarizaciju i depopulaciju ruralnih područja.*

Nova tranzicijska poimanja uklonila su administrativne i neke formalne prepreke u razvoju agrara u privatnom porodičnom posjedu, ali nisu razriješila neke temeljne strukturne dileme i nisu omogućila željeni tempo razvoja. Liberalizacija i izlaganje mnogih pravnih i fizičkih agrarnih subjekata ozbiljnoj tržišnoj utakmici (iako je to strateška orijentacija) nosi sa sobom ozbiljne probleme. Zapravo, porodično poljoprivredno gazdinstvo zbog loše startne pozicije nije danas konkurentno poljoprivredi iz okruženja, bez obzira na uklapanje prema tržišnim principima i uvođenjem, u značajnoj mjeri, međunarodnih standarda i prakse.

Ono što je fokus problema u sektoru agrara u našim uslovima je poimanje i stvarnost da je agrar jedina mogućnost za obezbjeđenje prehrambene sigurnosti i dohotka poljoprivrednika. U tom aspektu poljoprivrede, pogotovo u ruralnim područjima, još uvijek ima ulogu socijalnog amortizera, što nosi sa sobom i negativne posljedice. Dakle, poljoprivreda ublažava socijalne tenzije, ali se na taj način održava naturalna proizvodnja (proizvodnja za autokontum - usitnjeni sektor) i koče nužne sektorske promjene. Bez obzira na navedene slabosti provedeni su i mnogi reformski iskoraci i ostvareni solidni rezultati u pojedinim vidovima biljne i animalne proizvodnje, iako još nedovoljni, predstavljaju dobru osnovu za buduće korake i prilagođavanje tranzicijskim procesima.

Mnogi strateški dokumenti vezani za revitalizaciju sektora agrara često su predlagali mjere za postizanje određenih ciljeva, koji su često postavljani dosta ambiciozno, ponekada i nerealno. Ponekada su bili proizvodno orijentirani, a nisu dali ono što je najbitnije, prije svega ulogu države u razvoju poljoprivrede. Veliki broj napisanih dokumenata ostali su kao beživotna papirne tvorevine ili spisak pustih želja, ali nikako kao platforma u promjeni ambijenta u sektoru agrara.

Pozitivnija klima prema poljoprivredi jeste evidentna, nažalost nije moguće ta stremljenja pratiti finansijskim inputom. Moglo bi se reći da je ona, ne samo formalno prisutna, nego je i u nekim aspektima praktično potvrđena. Na ovaj način općina Gornji Vakuf-Uskoplje se svrstala među one političke jedinice u F BiH koje agraru prilaze sa njegove programsko-dokumentacijske strane, što bi trebao biti obećavajući uvod i za dobre razvojne početke temeljene na implementaciji Strategije.

5.2. Reformski ciljevi agrarne politike

Reforme agrarne politike su određene u Zakonu o poljoprivredi F BiH, prema tome bitne su i za niže nivoe vlasti uključujući i općine i trebaju strateški obuhvatati :

Ciljevi :

- o *Povećanje samodovoljnosti domaćim poljoprivrednim proizvodima i stvaranje uslova u kojima će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu sa njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvaliteta, te zdravstvene ispravnosti hrane.*
- o *Povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem i inozemnom tržištu.*
- o *Osiguranje stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanje adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođačima.*
- o *Tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede.*
- o *Osiguranje integracije sektora poljoprivrede u EU i globalno tržište.*
- o *Racionalno korištenje i očuvanje prirodnih resursa, zaštita okoline i unapređenje integralne i organske poljoprivrede.*
- o *Razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicionalnih ruralnih vrijednosti.*
- o *Iznalaženje povoljnijih uslova za rješavanje radno-pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača.*

Mjere

Mjere poljoprivredne politike su one kojima se ostvaruju ciljevi poljoprivredne politike, a koje se donose na državnom, federalnom, kantonalnom i općinskom nivou.

Mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno će se prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama mjera u EU.

S obzirom na područje djelovanja, mjere poljoprivredne politike dijele se na mjere :

- o *tržišno-cjenovne politike,*
- o *strukturne politike,*
- o *zemljišne politike,*
- o *novčanih podrški u poljoprivredi.*

Mjere poljoprivredne politike moraju biti međusobno usklađene i moraju se provoditi prema principima neutralnosti i ravnopravnosti.

Jedna od najvažnijih mjera u reformi agrarne politike od općine do nivoa države koju bi trebalo poštovati i u općini Gornji Vakuf-Uskoplje je postepena izgradnja sistema integrisane politike ruralnog razvoja, koja se treba harmonizirati sa EU. Ova politika ima tri strateška cilja :

- o *Podizanje konkurentnosti kroz različite vidove podrške primarnoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji.*
- o *Podrške specifičnim proizvodnjama koje su uslovljene agroklimatskim uslovima na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje.*
- o *Bolje upravljanje resursima i okolinom i diversifikacija aktivnosti u ruralnim područjima (stvaranje preduslova da se seosko stanovništvo bavi širim izborom aktivnosti.)*

5.3. Koncept održivog razvoja poljoprivrede

Efikasne odgovore za dugoročno rješavanje postojećih problema ne daju niti neoliberalni niti protekcionistički koncept agrarne politike. Stoga Strategija predlaže **koncept održivog razvoja poljoprivrede**. Cilj ovog koncepta je održavanje multifunkcionalne uloge poljoprivrede i modernizacija svih segmenata radi realizacije i bržeg prilagođavanja u prihvaćanju i uopće poimanju evropske poljoprivrede (općine, kantoni koji u svojim okvirima brže prestrukturiraju sektor agrara prema EU konceptu, bez obzira na veliku zavisnost o većim nivoima vlasti, imaju šansu za bržu njenu revitalizaciju i konzistentnost). Koncept održivog razvoja izvorno se vezuje za upravljanje prirodnim resursima na način koji osigurava njihove reproduktivne sposobnosti. Strategija razvoja agrara na nivou općine Gornji Vakuf-Uskoplje, upravo predlaže koncept **održivog razvoja poljoprivrede**, a nikako rješavanje postojećih problema protekcionističkim niti neoliberalnim metodama.

5.4. Tržišno cjenovna politika (ambijent na nivou BiH)

U okviru tržišno-cjenovne politike, carinske i politike cijena poljoprivrednih proizvoda, kao i spoljnotrgovinske politike i mjere za stabilizaciju tržišta, bit će ograničene prije svega zahtjevima koji proizilaze iz potpisanih međunarodnih ugovora. To su prije svega potpisani sporazum CEFTA i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP²), i ostali bilateralni sporazumi. Iako unutar svih tih sporazuma postoje klauzule koje govore o zaštiti domaćeg tržišta, njih nije u praksi lahko provesti.

Razlog tome je što tržište na nivou države generalno ima karakteristiku institucionalne neuređenosti, prije svega usljed netransparentnog i neefikasnog zakonodavnog i sudskog sistema, pogotovo usljed veoma komplikovane procedure u dogovorima i provođenju. Slobodno tržište i tržišna ekonomija često su sinonimi za zakonski neuređeno tržište ili tržište gdje institucije ne garantuju primjenu postojećih zakona. Nedovoljno efikasne institucije, slaba zaštita i bezbjednost vlasništva, birokratizirani postupci i neefikasna administracija, naročito često i na lokalnoj razini, glavne su odlike domaćeg privrednog ambijenta.

Janjić Pejo, (2002.), WTO i poljoprivreda, Znanstveni glasnik br. 12.

Kolektiv autora : Enviroment Performance Review, Bosnia and Herzegovina, Economics Commission, for Europa.

U okviru tržišno-cjenovne politike najvažnije su mjere za stabilizaciju tržišta i mjere direktne budžetske podrške. Mjere za stabilizaciju tržišta podrazumijevaju : održavanje spoljnotrgovinske zaštite za osjetljive proizvode i korištenje elemenata za stabiliziranje tržišta u slučaju većih poremećaja. Ove mjere procesima liberalizacije gube na značaju, pa sve veću ulogu u pogledu obezbjeđenja pogodnijih uslova u potpunosti treba da preuzmu direktna plaćanja (po ha ili grlu).

5.5. Mjere strukturne politike – na nivou općine Gornji Vakuf - Uskoplje

To su mjere koje za krajnji cilj imaju promjenu agrarne strukture radi prilagođavanja sektora nadolazećim integracijama i nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. Nepovoljna ukupna struktura poljoprivrede je temeljni ograničavajući faktor njenog daljnjeg razvoja. Zbog toga je potrebno provesti specifične određene mjere strukturne politike na nivou općine Gornji Vakuf-Uskoplje koje nisu obuhvaćene mjerama strukturne politike F BiH. To su :

- o *Investicije u poljoprivredi na nivou općine radi promjene agrarne strukture (promjena osnovnog stada, investicije u dugogodišnje nasade, investicije u preradbene kapacitete, skladišne i rashladne kapacitete za voće i povrće, ljekovito bilje i gljive.*
- o *Podrška u marketinškoj pripremi proizvoda za tržište.*
- o *Razvoj specifičnih poljoprivrednih proizvodnji uslovljenih agroklimatskim uslovima općine.*
- o *Podrška ruralnim područjima s težim uslovima privređivanja u poljoprivredi (sva područja iznad 800 m n.v.).*
- o *Podrška stvaranju organizacija proizvođača i udruženja.*
- o *Podrška stručnom osposobljavanju poljoprivrednika za specifične proizvodnje.*
- o *Mjere ruralnog razvoja i ostale mjere.*

Mjere zemljišne politike na nivou općine Gornji Vakuf-Uskoplje su upravo neriješeni posjedovni odnosi na poljoprivrednom zemljištu kao temeljnom resursu za poljoprivrednu proizvodnju. Ipak, postoje načini na koje općina može snažnije potaknuti razvoj poljoprivrede, a to su prije svega :

- o *Provođenje mjera koncesije i dodjele prvog korištenja poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu države.*
- o *Dodjela u koncesiju šumskog zemljišta za podizanje dugogodišnjih nasada. Ovu mjeru mora pratiti sistem rekultivacije koji treba posebnim mjerama finansijski potaknuti.*
- o *Zaštita od pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište gdje god je to moguće. U slučaju pretvaranja osmisliti mjere povrata ubranih sredstva od prenamjene u melioracije poljoprivrednog zemljišta nižih bonitetnih klasa (navodnjavanje, uređenje , izgradnja puteva i slično. Istina, ova sredstva se godišnje plasiraju u uređenje zemljišta putem kantona. Da li u odgovarajućoj mjeri Gornji Vakuf–Uskoplje koristi ta sredstva u ovom momentu, nije poznato).*

- o Provođenje mjera obavezne kontrole plodnosti, kontrole kontaminacije i infekcije.
- o *Zaštita zemljišta od erozija.*
- o *Strateški cilj – navodnjavanje poljoprivrednih parcela.*

Preporuke :

Strategija podržava onu proizvodnu strukturu koju će shodno svojim interesima oblikovati komercijalna gazdinstva koja osiguravaju snažnije zapošljavanje i stjecanje profita i održivost. Predstojeće stvaranje takvih gazdinstava treba prihvatiti kao proces u kojem će svoje šanse imati i mala porodična imanja, ukoliko pokažu spremnost za organizacijsko objedinjavanje putem zadruga, ili drugih oblika organizovanosti. Proizvođače sa proizvodnjom koja je po obimu ispod svih kriterija rentabilnosti, bez spremnosti za organizovanje usmjeravati na socijalne podrške i programe lokalne zajednice – općine.

5.6. Mjere novčanih podrški na nivou općine Gornji Vakuf-Uskoplje

Podrške sa nivoa općine Gornji Vakuf-Uskoplje trebale bi razvijati komercijalnu proizvodnju kroz preferiranje pojedinačnih strateških proizvoda kako bi se upriličila što brža izmjena zatečene strukture porodičnih gazdinstava u pravcu njihove komercijalizacije i osposobljavanja za tržišnu utakmicu. U odnosu na sadašnju praksu, sredstva za podršku većim dijelom treba preusmjeravati na investicije, i to kroz značajnije participacije u kapitalnim ulaganjima, i regresovanje kamata na kredite na račun direktnih cjenovnih podsticaja za pojedine proizvodnje. U proizvodnji se opredjeljivati za podršku po jedinici površine i grlu, te uvesti regrese za inpute (gnojivo, gorivo). Nije potrebno forsirati neke neperspektivne proizvodnje, a pojam koji je danas u modi kao "proizvodna strateška opredjeljenja" neće više biti aktuelan. Poljoprivrednik neće moći očekivati da mu općina ili neko drugi kaže što će proizvoditi, a njegov uspjeh zavisit će od mudrosti njegovih odluka, bez obzira na aktuelne informacije od savjetodavnih stručnih službi.

Ove mjere treba pažljivo postaviti kako bi se izbjegla bilo kakva preklapanja s mjerama novčanih podrški SBK i Federacije BiH. Svakako su to mjere :

- o *Sistem kapitalnih ulaganja u poljoprivredi. Ovdje čak može doći do preklapanja u sistemu kapitalnih ulaganja, opet zavisno o prioritetima.*
- o *Novčane podrške za marketinšku pripremu proizvoda za tržište i izvoz poljoprivrednih proizvoda.*

- o *Podrška područjima sa ekstremno otežanim uslovima privređivanja.*
- o *Podrška proizvodnji mlijeka, mesa, ribe, podizanju voćnih zasada, otkupu i preradi ljekovitog bilja i gljiva.*

5.7. Politika ruralnog razvoja

Za uspješno planiranje i odvijanje ruralnog razvoja, potrebno je uvažiti tri temeljna koncepta, a to su :

- o *metodološki koncept (seoski prostor i temeljna načela njegovog razvoja su jasno određeni),*
- o *koncept djelotvornosti (društveno-privredni faktori na seoskom prostoru djelotvorno doprinose ukupnom privrednom rastu),*
- o *koncept jednakosti (životni standard seoskog stanovništva ne zaostaje za onim iz urbanog prostora).*

Tradicionalni pojam ruralnog razvoja koristio se najčešće u vezi s razvojem poljoprivrede u širem smislu. U novije vrijeme ruralni razvoj uključuje i druge dimenzije razvoja koje su pretpostavka unapređenja sveukupnog života ljudi u seoskim područjima, ali valja još uvijek imati na umu da pitanje ruralnog razvoja nije moguće riješiti ako se stanje u seoskim područjima odvoji od problema poljoprivrede. Tek potpuno osmišljen razvoj tj. holistički pristup ruralnom razvoju i realni razvojni programi mogu pomoći da se život u seoskim područjima izmijeni nabolje.

S obzirom da je poljoprivreda najvažnija djelatnost u ruralnom području i doprinosi njegovom razvoju važno je primijeniti strukturne postupke kako bi se postigli sljedeći ciljevi :

- o *poboljšanje efikasnosti i konkurentnosti,*
- o *poboljšanje socioekonomske i/ili proizvodne strukture u poljoprivredi,*
- o *podrška različitim oblicima udruživanja proizvođača, prerađivača i potrošača,*
- o *uvođenje i podrška načinima privređivanja, koji su prihvatljivi za okolinu i čuvaju vrijednost prostora.*

Podrška u ruralnom razvoju

Politiku ruralnog razvoja bilo bi efikasno direktno usmjeravati poljoprivrednim gazdinstvima ili grupama gazdinstava, posebno na područjima s otežanim uslovima življenja. Dakle, nužno je podršku usmjeravati u cilju povećanja efikasnosti i konkurentnosti gazdinstava. Efikasno bi bilo podršku usmjeravati u naknade proizvođačima za proizvodnju u otežanim uslovima življenja (izdefinisati nadoknade za različita područja privređivanja), nadoknade za organsku proizvodnju hrane, podršku prekstruktuiranju (transformaciji) od naturalnog prema robnom komercijalnom

gazdinstvu, podršku kapitalnim ulaganjima, podršku za proizvodnju višegodišnjim zasadima, proizvodnju ribe, ovčarstvo i kozarstvo, podršku rashladnim kapacitetima (skladištima za voće i povrće), podršku mladim proizvođačima, podršku u radu poljoprivrednih stručnih službi, veterinarskih intervencija, politike kvaliteta proizvoda, istraživanja i obrazovanja u sektoru agrara. Pored navedenih mjera neophodno je podsticati i očuvanje okoline (očuvanje genetskih resursa), poboljšanje infrastrukture, ekologije i dr.

Principi za podršku

Temeljni principi i polazišta navedenih podrški bilo bi racionalno orijentirati prema komercijalnim gazdinstvima koja :

- o imaju startnu poziciju za robnom proizvodnjom (objekte i infrastrukturu, zemljište, postojeću proizvodnju koju treba uvećavati),
- o da jedan član porodice ima trajno opredjeljenje prema poljoprivrednoj proizvodnji, da je mlađi od 50 godina, da je spreman stručno i organizaciono prihvatiti tehnološka rješenja,
- o da je svoju proizvodnju ugovorio sa dorađivačkim ili prerađivačkim kapacitetom,
- o da je spreman oficijelno i profesionalno prijaviti svoju djelatnost i uposlenje u sektoru agrara (kao poslovnu djelatnost ili d.o.o).

Za naturalnu (nekomercijalnu) proizvodnju podršku usmjeravati u sistem organizovanosti. Samo organizovani naturalni proizvođači predstavljaju proizvodnu snagu.

6. INSTITUCIJE ZA PROVOĐENJE STRATEGIJE

6.1. Okviri funkcionisanja

Nije sporno da nam je potreban efikasan i konkurentan poljoprivredni sektor s kojim bi općina postala dostojan partner vanjskom okruženju. Put do takvog sektora vodi preko dosljedne implementacije zadataka iz ove strategije.

Poljoprivredna proizvodnja može se razvijati samo uz odgovarajuću *institucionalnu podršku* svih faktora koji u njenom lancu imaju odgovarajuće obaveze i dužnosti. Svi oni i važni su i efikasni razmjerno rangu u vertikali svoje strukture, i to idući od općine pa

preko kantona i entiteta do države kao najvećeg nivoa vlasti. Sve one treba da se nalaze na zajedničkom zadatku :

- o da se poljoprivredi kao privrednoj djelatnosti osigura srazmjerno i efikasno djelovanje, i*
- o da ljudi koji se odluče profesionalno baviti ovom djelatnošću znaju gdje i na koji način mogu riješiti probleme u svom radu.*

6.2. Zadrugarstvo - zadruge i udruženja

Zadružni sistem na nivou entiteta i BiH je u institucijalnoj i finansijskoj krizi, obzirom da je opterećen hipotekom ranijih razdoblja. Sadašnji Zakon o zadrugarstvu tretira zadrugu kao organizaciju fizičkih i pravnih lica bez izgrađenog mehanizma za privlačenje kapitala u zadruge. Aktivnosti zadružnog saveza pokušavaju se zasnivati na servisnim uslugama zadrugama, kako iz domena pravne regulative i pravnog statusa zadruga i njihove imovine, tako i iz oblasti razvoja, sagledavanja funkcionisanja tržišta, organizovanju takmičarskih aktivnosti. Nažalost, u svim ovim aspektima sve ove aktivnosti završavale su se samo pokušajima. Danas funkcionira uloga zadružnog saveza u reviziji zadružne imovine na nivou F BiH. Općina Gornji Vakuf - Uskoplje nakon rata nije uspjela instalirati efikasnu zadrugu. Bez obzira i na neke ograničavajuće faktore, prije svega : nedostatak interesa za udruživanje, neuviđanje koristi, nedostatka znanja od koristi koje mu nosi udruživanje na različite proizvodne aspekte i zajedničke interese, straha, prevare i iskorištavanja, izostanak povjerenja, ipak korist koju zadruga i udruženja poljoprivrednika mogu pružiti svode se na :

- o upoznavanje poljoprivrednika sa mjerama i odredbama (legislativa),*
- o zajedničko učešće na sajmovima i druge promotorske aktivnosti,*
- o jeftinija nabavka repromaterijala i pogodnosti u plaćanju,*
- o lakši i sigurniji plasman proizvoda,*
- o međusobna povezanost članstva u razmjeni znanja i iskustva,*
- o smanjenim troškovima u dobivanju različitih certifikata,*
- o prepoznatljivost na tržištu kroz razvoj robne marke,*
- o pristup povoljnijim kreditnim izvorima na slobodnom bankarskom tržištu,*
- o lakše ostvarivanje prava u zaštiti vlastitih interesa.*

Udruženja poljoprivrednih proizvođača koja djeluju komorskim sistemom, samostalnim udruživanjem ili samostalno imaju zadatak da prate i analiziraju privredna kretanja, da predlažu mjere radi unapređenja uslova rada i poslovanja svojih članova, da učestvuju u pripremi mjera razvojne politike i strategije razvoja, na poslovnom povezivanju privrednih subjekata, da učestvuju u mehanizmima zaštite domaće proizvodnje, da sprečavaju monopolističke položaje na domaćem tržištu i učestvuju u izgradnji granskih sporazuma. Dakle, udruženja poljoprivrednika imaju savjetodavnu, edukativnu i

lobirajuću ulogu i predstavljaju prvu sponu malog poljoprivrednog proizvođača sa svim relevantnim institucijama i organizacijama u okruženju.

6.3. Veterinarska služba

Na nivou BiH organizovan je *Ured za veterinarstvo*. Ovim uredom je uspostavljena veterinarska kontrola na nivou BiH i to sa nizom njenih zakonodavnih i koordinisanih funkcija. Najveće učešće u pozitivnoj selekciji su veterinari na terenu uz provođenje vještačkog osjemenjavanja i drugih uzgojno-seleksijskih mjera. Identifikacija životinja je također (tehnički dio) povjerena veterinarskom servisu, mada je prisutna negativna tendencija da se ti poslovi odvijaju preko drugih institucija .

Uvođenje tehnike „transfera embrija,“ u budućnosti će zasigurno poboljšati nivo usluga, a i za produkt imati znatnije poboljšanje pasminskog sastava, uz pomno planiranje određenih pasmina ambijentu i prilagođavanju uzgoja. Sljedeći korak, koji bi obavezno trebalo uvrstiti u strateška opredjeljenja u budućnosti, bio bi informatičko unificiranje programa po kojim sada većina veterinarskih stanica radi.

Preporuke :

- ✓ Nužno je u najkraćem vremenu certificiranje veterinarske stanice u smislu potvrđivanja tehnika i procedura, kako veterinarskih tako i laboratorijskih usluga.
- ✓ Opremanje veterinarske stanice hardverom i softverom, te potrebnom opremom za uvođenje novih tehnologija u stočarskoj proizvodnji.
- ✓ Aplikacija softvera- obuka kadrova - stvoriti informatički prsten za mehanizam „ Brzog odgovora „ na krizne i hitne situacije u smislu sprečavanja šteta u stočarskoj proizvodnji usljed pojave opakih zaraznih bolesti.

Nedovoljan broj veterinara u općini Gornji Vakuf-Uskoplje onemogućuje, za sada, neke intenzivnije iskorake u smislu podizanja nivoa i obima usluga. Potrebno je obezbijediti dovoljno sredstava za opremanje veterinarskog servisa za nove izazove koji svakako dolaze u narednom periodu.

7. OGRANIČENJA ZA REVITALIZACIJU SEKTORA AGRARA

7.1. Ograničenja poljoprivrednoj proizvodnji

Dakle, postoje brojna ograničenja u sektoru agrara na koje Strategija daje odgovor i predlaže rješenja, ali sa činjenicama koje moramo imati u vidu :

- o veći broj porodičnih gazdinstava nema startnu poziciju za konkurenciju iz okruženja,*
- o nepovoljna ekonomska situacija na svim nivoima,*
- o veoma usitnjen posjed sa niskim nivoom intenzivnosti, otežanim uslovima u proizvodnji, zaostatom tehničko-tehnoloških rješenja,*
- o poljoprivreda je često dodatno zanimanje što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju privrede,*
- o nizak nivo znanja kod proizvođača,*
- o nedovoljan finansijski input u podrškama, neadekvatna kreditna politika,*
- o nedostatak poljoprivrednih stručnih službi u široj proizvodnoj praksi, naučna istraživanja nisu dovoljno usklađena sa razvojnim potrebama sektora agrara.*

Pored navedenih primarnih, evidentni su i drugi ograničavajući segmenti za revitalizaciju agrara, prije svega zastarjelost opreme i tehnologije proizvodnje, nizak stepen primjene mehanizacije, usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak obim proizvodnje po porodičnom gazdinstvu, relativno visoka cijena inputa u krajnjem proizvodu, nizak nivo tržišne prodaje, neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvodnje i prerade.

7.2. Agroekološki uslovi i resursi

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje raspolaže znatnijim resursima obradivih poljoprivrednih površina za komercijalnu proizvodnju ratarskih i voćarskih kultura. Na drugoj strani, općina raspolaže znatnom površinom prirodnih livada i pašnjaka, pa time i potencijalom za stočarsku proizvodnju, naročito govedarstvo, ovčarstvo i kozarstvo u višim i visokim zonama općine. Uprkos ograničenim površinama, općina Gornji Vakuf-Uskoplje u proizvodnom smislu je veoma raznovrsna. Zastupljenost velikog broja poljoprivrednih grana uslovljena je, prije svega, različitim prirodnim ambijentom. Tako je u nižim zonama zastupljeno ratarstvo, voćarstvo, rano povrće, a u višim i visokim zonama, ekstenzivno stočarstvo (uzgoj goveda, ovaca). Od povrtnih kultura dominira proizvodnja kupusa i krompira.

Ukoliko se stavi u odnos veličina poljoprivrednih površina i vrijednosti ostvarene proizvodnje, i bez dubljih analiza dolazi se do zaključka o nedovoljnoj iskorištenosti poljoprivrednih resursa.

7.3. Nagib terena

Po izuzetno povoljnim agroekološkim svojstvima i proizvodnim površinama u kojima na obradivo zemljište otpada 865 ha (oranice, vrtovi i voćnjaci) ili 7,5% ukupnih poljoprivrednih površina, općina Gornji Vakuf-Uskoplje predstavlja jedan respektabilno snažan potencijal za poljoprivredni razvoj. Ipak, njen daleko veći poljoprivredni zemljišni ostatak od 10.526 hektara livada i pašnjaka otpada na visinsko-pašnjačko područje, što je u tom dijelu prividno čini poljoprivredno manje atraktivnim područjem. Uz poznate karakteristike tla, značajan ograničavajući segment pašnjačkog pa i livadskog prostora stoji u činjenici da se veliki dio tih površina nalazi na nagibima koji su veći od 8°, što sprečava svrsishodniju obradu tla i ograničava izbor načina njegovog korištenja.

7.4. Spoj tradicije i modernizacije

Niska ulaganja inputa, prije svega organskog i mineralnih đubriva i sredstva za zaštitu bilja, rezultiraju niskim prinosima po jedinici proizvodnje u biljnoj, pa onda i u stočarskoj proizvodnji. Realno je da će se takav tradicionalan način još dugo zadržati. Ipak, sve su snažniji prodori savremenog načina organizovanja proizvodnje hrane, kako na poljoprivrednim porodičnim gazdinstvima, tako i u prerađivačkoj industriji. Modernizacija, po pravilu, ide brže gazdinstvima koja su bliže urbanom području. Može se uočiti jasna razlika između ova dva vida u pojedinim poljoprivrednim granama. Tako u proizvodnji povrća imamo, istina manji broj, proizvođača koji primjenjuju veoma moderan pristup, ali su brojni i oni koji se bave proizvodnjom uglavnom na tradicionalan način, prije svega za potrebe potrošnje sopstvenog gazdinstva. U proizvodnji mlijeka, također, u posljednje vrijeme pojavljuju se farmeri koji ostvaruju sasvim visoku proizvodnju po grlu, zahvaljujući inicijativama i organizaciji „Agrocentra“ d.o.o Gornji Vakuf-Uskoplje i ta proizvodnja za njih predstavlja porodični biznis, dok je velika većina onih kojih se tom proizvodnjom bave prvenstveno da bi zadovoljili egzistencijalne potrebe porodice, a eventualne viškove predaju navedenoj mljekarskoj industriji.

Posmatrajući u cjelini, stočarstvo je grana u kojoj se proizvodnja u najvećem stepenu odvija na tradicionalan način, ali je istovremeno i tržišno orijentirana, čak u većem stepenu nego neke druge grane. Jedna od karakteristika tradicionalne poljoprivrede jeste i visoka zastupljenost staračkih domaćinstava, kao i ženske radne snage koja obavlja brojne poslove na imanju. Usljed brojnih razloga, znatan je broj penzionera i hobista koji se aktivno bave poljoprivredom. U nekim sektorima, kao što su pčelarstvo, sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva, voćarstvo i sl. penzioneri uzimaju aktivnog učešća.

Navedene činjenice se ne mogu niti smiju ignorisati pri osmišljavanju koncepta nove agrarne politike. Nema dileme da podsticajna politika treba da ide u pravcu modernizacije, povećanja produktivnosti i podsticanja komercijalne proizvodnje. Ta

modernizacije je opći uslov za prgres života ruralnog stanovništva, a bitno je da se to učini uz poštovanje principa održivog razvoja.

7.5. Veze između proizvodnje i prerade

Primarna poljoprivredna proizvodnja posljednjih nekoliko godina u općini Gornji Vakuf-Uskoplje u nekim proizvodnjama bilježi rast (proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru i na otvorenom, zatim krompira, voća, kao i drugih poljoprivrednih proizvoda). Taj rast je, prije svega, rezultat niskog standarda ljudi i nije rezultat konzistentne agrarne politike. Poljoprivreda i prerađivačka industrija čine nedjeljivu cjelinu u proizvodnji hrane. Stoga je vitalan i konkurentan prehrambeno-prerađivački sektor značajan faktor razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Nedostatak prerađivačkih kapaciteta u općini Gornji Vakuf-Uskoplje predstavlja krupnu prepreku za veći i stabilniji plasman poljoprivrednih proizvoda, što slabi ekonomski impuls razvoja savremenog primarnog sektora i cijelog lanca proizvodnje hrane. Nepovoljno stanje u prerađivačkom sektoru uglavnom se kompenzira nabavkama prerađevina iz okruženja. U snaženju i bržem razvoju prehrambeno-prerađivačkog sektora, makar u statusu manjih poslovnih kapaciteta za preradu, za koje postoje domaće, prije svega autohtone sirovine, leži značajan neiskorišteni potencijal za razvoj poljoprivredno-prerađivačkog sektora. Stoga su u prerađivačkoj industriji potrebne mjere agrarne politike koje će istovremeno stimulisati razvoj poljoprivrede, pa time i ruralno područje.

7.6. Konkurentnost proizvodnje

Konkurentnost proizvodnje nije moguće niti analizirati niti predlagati mjere u mikro omjeru, odnosno na nivou općine ili kantona. Na ukupnom području BiH, za sada još nema kvalitetnih i konzistentnih podataka o ustaljenosti cijena poljoprivrednih proizvoda. One se mijenjaju iz dana u dan, a cijene su jedan od najvažnijih agrarno-ekonomskih informacija za analizu stanja poljoprivrede i njene konkurentnosti. Podaci o prosječnim otkupnim cijenama poljoprivrednih proizvoda, iako se periodično prate i objavljuju u statističkim publikacijama, nisu potpuni, niti su metodološki usaglašeni sa standardima EU. Nedostaju podaci za određene proizvode i godine, cijene su zaokružene, što ukazuje na značajan udio procjena. Nedovoljna konkurentnost na tržištu regiona, a da se i ne govori o svjetskom tržištu, uslovljena je niskom intenzivnošću, malim obimom proizvodnje, kao i visokim cijenama inputa. Najvažniji uzročnik niske cijene koja se iskazuje posljednjih godina jeste **nedostatak zaštite domaće proizvodnje i prekomjeran uvoz**. Iako se proizvodnja u poljoprivredi i prehrambenoj industriji posljednjih godina povećala, u nekim proizvodima BiH ostaje neto uvoznik hrane sa značajnim trgovinskim deficitom na tom području.

7.7. Ograničenja u odnosu na mogućnosti i pretpostavke

U razmatranju razvojnih mogućnosti agrarne privrede na nivou općine Gornji Vakuf - Uskoplje polazi se, između ostalog, od tri temeljne pretpostavke :

- o *Stanja raspoloživih resursa poljoprivrednog zemljišta i njihovog proizvodnog potencijala.*
- o *Veličine i strukture porodičnih gazdinstava.*
- o *Dostignutog stepena u razvoju – stanja modernizacije i nivoa intenzivnosti u poljoprivredi.*

Sektorska analiza pokazala je da u razvoju poljoprivrede općine Gornji Vakuf - Uskoplje postoje brojna ograničenja, na koja strategija treba da nađe odgovor.

Pored zahtjeva za sve veću tržišnu usmjerenost i prilagođavanje evropskim zahtjevima, potrebno je imati u vidu :

- o *Decenijsko zaostajanje poljoprivrede u razvoju;*
- o *Nepovoljna ukupna ekonomska situacija u posljednjih 20 godina koja je usporila ulaganja u modernizaciju poljoprivrede. Posebno je negativne posljedice na razvoj poljoprivrede ostavilo gubljenje ranijih tržišta;*
- o *Usitnjen posjed sa niskom razinom intenziteta. Proizvodnja, posebno u ekstremno ruralnim područjima (iznad 800 m.n.v.) u veoma otežanim prirodnim uslovima ne omogućava snažniju modernizaciju, što uslovljava nisku konkurentnost. Još je nepovoljnije to što ne postoji zakonska regulativa koja bi onemogućila dalje usitnjenje posjeda;*
- o *Poljoprivreda je najčešće samo dodatno zanimanje, što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju privrede. Čak i u domaćinstvima u kojoj je glavni izvor poljoprivreda, nosioci porodice nastoje da održe vezu sa industrijom ili drugim sektorima, odakle obezbjeđuju socijalnu sigurnost porodici;*
- o *Nezadovoljavajući obrazovni i stručni nivo proizvođača za bavljenje poljoprivredom kao biznisom, postoji uvjerenje da se poljoprivredom može baviti svako, bez posebnih kvalifikacija i vještina;*
- o *Nedovoljno izgrađena infrastruktura na selu. Mada je u posljednjih nekoliko godina bilo projekata koji su se odnosili na izgradnju osnovne putne infrastrukture na selu i objekte vodosnabdijevanja.*
- o *Nedovoljno snažan finansijski sektor da udovolji zahtjevima za kredite u poljoprivredi. Jačanje finansijskog sektora, koje je vidljivo posljednjih godina, ne prati i spremnost banaka da kreditiraju sitne proizvođače hrane, što dodatno otežava ovu važnu funkciju razvoja;*
- o *Nedovoljno prisustvo stručnih službi u samoj proizvodnji. Općinske savjetodavne službe nisu definisane;*
- o *Nedovoljno izgrađena vertikalna integracija između primarne poljoprivrede i prerađivačke industrije, usljed ograničenosti prerađivačkog kapaciteta i skromnog asortimana finalnih proizvoda.*

Najizraženiji problemi u oba sektora (primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i preradi) koji doprinose slaboj konkurentnosti jesu :

- o *zastarjelost opreme i tehnologije u proizvodnji,*
- o *nizak stepen primjene mehanizacije,*
- o *usitnjenost primarne poljoprivrede, nizak obim proizvodnje po jedinici gazdinstva,*
- o *relativno visoka cijena inputa koji utječu na cijenu krajnjih proizvoda,*
- o *nizak stepen tržišne prodaje,*
- o *neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika horizontalnog i vertikalnog povezivanja proizvođača i prerađivača,*

Poljoprivredi se daje zadaća da bude glavna djelatnost seoskog prostora i postane izdašan izvor prihoda njenih stanovnika. To su krupni zadaci koji su u visokom nesuglasju sa sadašnjim, općenito lošim, stanjem u sektoru, pa se unapređenja tog stanja postavlja kao goruća potreba pred kojom nije ostalo vrijeme za bilo kakva uzmicanja. Da se otvore procesi za dostizanje postavljenih zadaća, treba rješavati probleme i ograničenja kojih sektor ima napretek.

Rješenja za prevazilaženje ograničenja

- o Aktivirati prirodne potencijale (resurse), u održivu proizvodnju.
- o Racionalno i namjenski upravljati prirodnim resursima.
- o Provoditi mjere zaštite prirodnih resursa.
- o Gdje je god moguće fokusirati se na organsku proizvodnju hrane.
- o Iskoristiti spremnost stanovništva da se bavi poljoprivredom.
- o Podsticati manje (poslovne) prerađivačke pogone.
- o Ostvariti opći konsenzus oko podrške za financijski input sektoru agrara na razini općine Gornji Vakuf-Uskoplje (1,5% - 2% u odnosu na godišnji proračun) .
- o Podsticati nivo specijalizacije proizvodnje.
- o Popravljati tehničku opremljenost i organizaciona strukturu.
- o Popravljati odsustvo ruralnih konponenti razvoja.

8. RAZVOJ POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

8.1. Razvojni ciljevi

Promjene u makroekonomskim okvirima na nivou države odrazile su se na sve aspekte privređivanja, prema tome i u aspektu agrarnog sektora. Tržišni principi su uglavnom utjecali na poljoprivredu, kao najspecifičniji i najosjetljiviji sektor. Otvaranjem prema međunarodnoj zajednici, a posebno opredjeljenjem za EU integracije, poljoprivreda dobija novu ulogu i značenje.

Polazeći od ovakve iznesene ocjene, u svom tehnološkom, organizacijskom i upravljačkom dijelu, cjelokupna Strategija svom svojom energijom usredsređuje se na sljedeća suštinska pitanja:

- o izbor (selekcionisanje) užeg broja tradicionalnih proizvodnji koje najbolje odgovaraju prirodnim resursima u uslovima općine Gornji Vakuf - Uskoplje i uslovima domaćeg i vanjskog tržišta,*
- o uvođenje novih i moderniziranje (intenziviranje) starih proizvodnji radi postizanja ekonomske održivosti manjih i srednjih porodičnih gazdinstava,*
- o rekonstrukciju (uvećanje) malih i srednjih poljoprivrednih posjeda kako bi oni mogli prihvatiti moderne tehnologije,*
- o prestrukturiranje sadašnje usitnjene proizvodnje u jače proizvodne i upravljačke sisteme koji vode većoj tržišnosti i profitabilnosti ukupnog sektora hrane.*

8.2. Principi i putevi strateških opredjeljenja

Opredjeljenja za održivu poljoprivredu naglašavana su u svim aspektima razvoja sektora agrara. Njegov je prevashodan cilj definisanje uloge poljoprivrede radi realizovanja strateških opredjeljenja evropskog poimanja poljoprivrede i njenog boljeg prilagođavanja. Ovaj koncept podrazumijeva sljedeće aspekte:

Održivi ruralni razvoj

Značajno veće ulaganje u sektor agrara usmjeravati u ruralni razvoj. Nije moguće održivo upravljati i demografski sačuvati seosko područje bez održive poljoprivrede.

Ekonomska funkcija

Proizvodnja hrane je privredna djelatnost za koju važe ekonomski principi kao i za druge privredne grane. Koncept održive poljoprivrede ekonomsku funkciju nadopunjava. Poljoprivreda je temelj za prehrambeno-prerađivačku industriju, ona podstiče razvoj i drugih sektora (oprema, mehanizacija, ambalaža, transport, usluge, servise i dr.).

Funkcija razvoja turizma

Turizam bi mogao biti snažan generator razvoja poljoprivrede. Postoje realni uslovi i potencijali za rekreaciju i razvoj turističkih atrakcija i atraktivnosti, uključujući sportove vezane za vodu i zimske sportove.

Socijalna funkcija

Poljoprivreda upošljava veliki broj stanovnika, čime se djelomično ublažava pritisak na radna mjesta u drugim oblastima. Mogućnost vlastite proizvodnje hrane na porodičnim gazdinstvima smanjuju socijalne tenzije, ujedno doprinosi borbi protiv siromaštva na seoskim područjima.

Prehrambena funkcija

Sigurnost u obezbjeđivanju zdravstveno ispravne hrane treba biti strateški cilj i interes.

Rješenja temeljnih principa i ciljeva

Platforma agrarne reforme podrazumijeva rješavanje razvojnih, strukturnih i općih problema poljoprivrede i ruralnih sredina, te ostvarivanje agrarne politike kroz ciljeve :

- Upravljanje resursom na dugoročno održiv način uz promociju poljoprivrede koja je maksimalno usklađena sa očuvanjem okoline (**održivo upravljanje resursom**);
- Obezbeđivanje stabilne i prihvatljive ponude bezbjedne hrane u pogledu kvaliteta i cijene (**sigurnost zdravstveno ispravne hrane**);
- Osiguranje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo i ukupnog ruralnog razvoja (**održiv ruralni razvoj**);
- Stalno podizanje konkurentnosti proizvođača (**podizanje konkurentnosti**).

Realizovanjem navedena četiri cilja realizovat će se i peti najbitniji cilj: **prehrambena sigurnost stanovništva**.

Svi ovi ciljevi trebaju biti podložni stalnim provjerama i poboljšanjima od strane proizvođača i prerađivača, pa uz njih upravitelja resursima, predstavnicima potrošača, zaštitnicima okoline, predstavnicima vladinih i nevladinih institucija, te konačno Ministarstvo šumarstva poljoprivrede i vodoprivrede SBK koje bi trebalo imati čelnu ulogu u prezentaciji, praćenju i provođenju vizije poljoprivredne politike u sektoru agrara na svim općinama koje su u njegovom sastavu.

Realizovanje operativnih ciljeva

Na temelju prezentovanih ciljeva, put prema revitalizaciji agrara Srednjobosanskog kantona treba da se kreira u sljedećim pravcima i okvirima (**podizanje konkurentnosti komercijalnih gazdistava, upravljanje resursom na održiv način, briga o ruralnom razvoju i tradicionalnim vrijednostima, kvalitet hrane, institucionalnom podrškom**).

Podizanje konkurentnosti komercijalnih gazdistava :

- ✓ povećanje obima gazdistava sa komercijalnom proizvodnjom uz spečavanje dalje fragmentacije zemljišnih posjeda, veća fleksibilnost i dinamičnost na tržištu i očuvanje cjeline razvoja gazdistava,
- ✓ uređenje poljoprivrednog zemljišta, uključujući i okrupnjavanje, navodnjavanje i druge agromeliorativne mjere,
- ✓ veći nivo tehničke opremljenosti i podizanje efikasnosti finansijskim inputom,
- ✓ ubrzavanje invecionog ciklusa gazdistva i bolji pristup kreditnim sredstvima uključujući i nove oblike kreditiranja (lizing i sl. imanja sa nižom kreditnom sposobnošću),
- ✓ podizanje razine znanja kod poljoprivrednih proizvođača i poboljšanje starosne strukture porodičnih gazdistava, većom podrškom mlađim proizvođačima,
- ✓ poslovno povezivanje gazdistava, prirodne proizvodnje ("klijenata"),
- ✓ razvoj poljoprivredne infrastrukture, formiranje berze za sektor agrara,
- ✓ jačati vertikalne integracije uključujući i trgovačku mrežu, jačati horizontalnu integraciju u prerađivačkoj industriji,
- ✓ modernizovati tehnologije, specijalizacija i stepen korištenja raspoloživih kapaciteta,
- ✓ privlačenje ino kapitala u sektoru proizvodnje hrane,
- ✓ jačanje marketing funkcija ukupnog lanca proizvodnje hrane radi podsticaja prodaje i potrošnje hrane, osposobljavanje menadžmenta i razvoj ljudskih resursa.

Rješenja održivog upravljanja resursom:

- ✓ ugrađivanje principa zaštite okoline u tehnološki razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije,
- ✓ očuvanje zemljišta kao proizvodnog i ekološkog resursa, uz sprečavanje erozije, različitih zagađenja i destrukcije, očuvanje vodnih resursa od različitih zagađivača, sprečavanje narušavanja općeg biodiverziteta,
- ✓ održavanje pejzaža u njegovoj estetskoj i funkciji razvoja turizma,
- ✓ valorizacija očuvanih zemljišnih resursa kroz snažniji razvoj organske poljoprivrede i davanje prioriteta programima koji su usklađeni sa očuvanjem okoliša.
- ✓ očuvanje tradicionalnih tehnologija u proizvodnji.

Rješenja za ruralni razvoj i tradicionalne vrijednosti

- ✓ poboljšati životne uslove na seoskom području u ekonomskim i socijalnim aktivnostima u cilju zadržavanja na selu, posebno mlađih kategorija stanovništva,
- ✓ uravnoteživanje razvoja na ukupnom prostoru općine Gornji Vakuf-Uskoplje, povećati razvoj u područjima sa otežanim uslovima življenja, snažnije razvijati seosku infrastrukturu, uskladiti razvoj i školstvo, zaštititi kulturno naslijeđe,
- ✓ razvijati seoski turizam, obezbijediti afirmaciju različitosti (nacionalnih, vjerskih, kulturnih, socijalnih i dr.) u ruralnim sredinama,
- ✓ podrška samozapošljavanju na porodičnim gazdinstvima.

Rješenja za princip kvaliteta hrane

- ✓ sistem podrške poboljšanju kvaliteta i zdravstvene ispravnosti hrane,
- ✓ primjena međunarodnih standarda i tehnologija u proizvodnji hrane, modernizacija poljoprivrede radi podizanja kvaliteta proizvoda.

Rješenja institucionalnih podrški

- ✓ Uspostava stručnih poljoprivrednih službi.
- ✓ Implementacija poljoprivrednih programa za općinu Gornji Vakuf-Uskoplje (tabelarni prikaz).
- ✓ Podrška organizovanju porodičnih gazdinstava na lokalnom i kantonalnom nivou.

Temelji - stupci strateških opredjelenja

<u>Usklađivanje sa principima EU</u>	<u>Ruralni razvoj</u>
<u>Budžetska općinska podrška</u>	<u>Podizanje konkurentnosti</u>
<u>Tržišno cjenovna politika</u>	<u>Podrška primarnoj proizvodnji</u>
<u>Podrške mlađim proizvođačima</u>	<u>Poslovno povezivanje</u>
<u>Stručno obrazovanje</u>	<u>Održivo upravljanje resursom</u>

Strategijom se predlažu proizvodna opredjeljenja koja će se temeljiti prvenstveno na impulsima poruka koje budu dobivali sa domaćeg i vanjskog tržišta, pa potom i signalima razvojne politike na razini F BiH i SBK.

Buduća poljoprivredna struktura trebala bi se okvirno profilirati na :

- *angažovanju kapaciteta za biljne i animalne proizvodnje koje daju više radno-zaposlenih i vrijednosnih učinaka od standardnih, i uz to imaju izgledno domaće i vanjsko tržište, te razvijanju do sada zapostavljenih proizvodnji.*

9. STRATEŠKI PRAVCI BILJNE I ANIMALNE PROIZVODNJE

9.1. Politika prema tlu/zemljištu

Tlo/zemljište je izrazito osjetljiv medij o kome se mora voditi stalna briga i kojim se mora planski upravljati. Osnovne smjernice kao i načela zaštite, racionalnog i pravilnog upravljanja poljoprivrednim zemljištem proistječu iz Zakona o poljoprivrednom zemljištu („Službene novine Federacije BiH“, broj 52/09) te ostalih zakonskih i podzakonskih propisa.

U cilju namjenskog i racionalnog korištenja i zaštite poljoprivrednog zemljišta na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje neophodno je preduzeti niz mjera i aktivnosti i to :

- o *Izrada osnova, programa i projekata zaštite, korištenja i uređenja poljoprivrednog zemljišta.*
- o *Uspostaviti trajni monitoring stanja i promjena u poljoprivrednom zemljištu.*
- o *Uspostaviti i održavati informacijski sistem za poljoprivredno zemljište.*
- o *Izraditi projekat višenamjenskog vrednovanja, zaštite i optimalno korištenje zemljišta.*
- o *Voditi evidenciju o neobrađenom poljoprivrednom zemljištu i o zemljištu koje je promijenilo namjenu.*
- o *Sređivanje zemljišno- knjižnog i katastarskog stanja.*
- o *Zaštititi poljoprivredno zemljište od raznih vidova oštećenja i uništenja.*
- o *Vršiti sistemsku kontrolu plodnosti tla/zemljišta kod robnih proizvođača.*
- o *Izdvajati finansijska sredstva (podsticaje) za uređene i zaštitu poljoprivrednog zemljišta, izraditi programe podizanja javne svijesti o značaju tla i potrebi preduzimanja mjera zaštite tla/zemljišta.*

S obzirom na značaj i složenost zemljišne problematike smatramo da bi bilo poželjno da se u **općini Gornji Vakuf-Uskoplje osnuju specijalizovani odjeli za poljoprivredno zemljište** koji bi usko sarađivali s resornim kantonalnim ministarstvom ili sektorima za poljoprivredu.

Načela, i smjernice upravljanja zemljištem

Temeljna načela zaštite i racionalnog korištenja poljoprivrednog zemljišta su :

- o *načelo prevencije, kako bi se spriječila dalja degradacija poljoprivrednog zemljišta,*
- o *načelo sanacije, rekultivacija i remedijacija površina koje su već zagađene ili oštećene,*
- o *načelo održivog korištenja, intenziviranje proizvodnje i razvoj ruralnih područja,*
- o *načelo privređivanja, pravilno upravljanje i zaštita poljoprivrednog zemljišta.*

Veoma je važno naglasiti da niti jedno od ovih načela i smjernica nije kreirano tako da je postavljen cilj koji treba u odgovarajućem periodu ostvariti; oni treba da posluže samo kao pokazatelji razvoja situacije i pokazatelji da li se planirane aktivnosti provode prema planu.

Preporuke :

Promjene namjene

- o Pratiti nivo gubljenja poljoprivrednog zemljišta na godišnjem nivou.

Razvijenost sistema monitoringa zemljišta

- o Izgraditi efikasan i integrisan sistem promjena u načinu korištenja kao i praćenje unapređenja stanja i promjena u (i) na tlu.

Evidencije i procjena vrijednosti poljoprivrednog zemljišta

- o Ukloniti prepreke u uspostavi efikasnog tržišta zemljištem.
- o Neadekvatan katastar i zemljišne knjige, tako da je procedura provjere vlasništva veoma duga i u nekim općinama veoma komplikovana.

Hidromeliorativne mjere

Odvodnjavanje poljoprivrednih zemljišta je skup odgovarajućih radova i mjera kojima se otklanja višak vode s ciljem regulisanja i poboljšanja vodnog režima u tlu.

Navodnjavanje predstavlja umjetno dovođenje vode na poljoprivredno zemljište u cilju zadovoljenja potreba biljaka za vodom, tj. konstantno osiguravanje visokih prinosa poljoprivrednih kultura.

Razlozi za navodnjavanje poljoprivrednih površina

Navodnjavanje kao melioracijska mjera ima za cilj nadoknaditi nedostatak vode koji se javlja kod uzgoja poljoprivrednih kultura, odnosno korigovanje prirodnog režima vlaženja umjetnim dodavanjem vode u trenutku podobnom za pravilan razvoj biljke, omogućava podizanje dostignutog praga u proizvodnji ratarskih kultura i u godinama koje su sušne - što je sve učestalija pojava u zadnjih 20 godina. Također, navodnjavanje omogućava i bolje iskorištenje zemljišta uvođenjem druge žetve. Navodnjavanjem se do neke mjere kompenziraju negativni učinci smanjenja prihrane hemijskim sredstvima za prinose, te se omogućava proizvodnja „zdrave hrane“. Tendencija smanjenja godišnjih padavina, pogotovo u vegetacijskom razdoblju, dovela je do povećanog interesa za navodnjavanjem. Pored sprečavanja suše kao elementarne nepogode u poljoprivrednoj proizvodnji, navodnjavanjem se općenito povećavaju prinosi, povećava se stepen korištenja zemljišta, a otvara se mogućnost druge sjetve sa znatnim povećanjem kvalitete plodova.

Razlozi za navodnjavanje područja :

- o *povećanje prinosa biljnih kultura, stabilizacija proizvodnje u sušnim razdobljima*
- o *promjena strukture sjetve;*
- o *orijentacija tržišnoj ekonomiji i visokoprofitabilnim kulturama;*
- o *globalne klimatske promjene - nestašica vode;*
- o *smanjenje raspoloživog prostora za proizvodnju hrane;*
- o *snižavanje nivoa podzemnih voda;*
- o *negativna vodna bilansa u vegetacijskom razdoblju.*

Vodni režim dominantno zavisi od oborina koje manje padaju tokom vegetacije, a više u jesensko-zimskom periodu. Ipak, njihovo obilje formiralo je bogatu mrežu vodotoka te stacionarnih voda i njihovih akumulacija. Primjena hidrotehničkih i hidromeliorativnih mjera najčešće podrazumijeva zahvate koji se preduzimaju skupa sa vodoprivredom. Ti zahvati posebno se odnose na uređenje bujica, regulacije vodotoka i zaštitu od vanjskih poplavnih voda.

Mjere odvodnje i navodnjavanja su široko poznate. Stoga se one ovdje neće eksplicirati, već mogu biti predmetom pojedinačnih projekata i stanja na terenu, i to nakon detaljnih istraživanja.

Naselja (MZ) koja su locirana uz korita rijeka bilo bi svrsihodno navodnjavati.

Uz korito rijeke Vrbas :

- o *MZ. Voljevac - naselja: Pridvorci i Voljevac.*
- o *MZ. Dobrošin – naselja : Boljkovac, Dobrošin i Potrlica.*
- o *MZ. Gornji Vakuf-Uskoplje 1 i MZ Gornji Vakuf-Uskoplje 2 : Gornji dio polja i donji dio polja.*
- o *MZ. Podgrađe - naselje Trnovača.*
- o *MZ. Ploča – naselje : Vilić Polje .*
- o *MZ. Pajić Polje – naselja ; Donja Ričica, Hrasnica, Dražev Dolac i Humac.*

Ovaj dio površina je sedamdesetih godina navodnjavao preko odušnih kanala koji su služili za navodnjavanje i borbu od poplava. Preobrazbom poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište, ti kanali su zatvoreni i navodnjavanje je svedeno na minimum ili ga nema nikako. Taj nedostatak navodnjavanja se posebno osjetio zadnjih godina na proizvodnji kultura iz domena biljne proizvodnje (silaze, kupusa, krompira itd.).

Uz korito Bistričke rijeke :

- o *MZ. Bistrica – Bistričko polje.*

Uz korito rijeke Kruščica :

- o *MZ. Gornji Vakuf-Uskoplje 3 - naselje Krupa*

Uz korito rijeke Trnovača:

- o *MZ. Uzričje – Gornji .Vakuf-Uskoplje 1 - donji dio polja*

Uz korito rijeke Voljišnica :

- o *MZ. Voljice - Polje Trunta cca 100 ha. koje zahtijeva meliorativne zahvate.*

U posljednje vrijeme se često izlijevaju vode iz korita rijeka Vrbas, Bistričke rijeke i Kruščice, tako da se bilo prinuđeno uređivati korita kroz njihovo produbljivanje na kritičnim mjestima što je zanemarivo u odnosu na opasnost od poplava (posebno korito rijeke Vrbasa).

9.2. Biljna proizvodnja

Krušna žita imaju trend smanjenja sjetvenih površina pod pojedinim kulturama, u odnosu na ranija ostvarenja. Uslovi za proizvodnju su manje-više otežani, i ona se provodi najčešće na temelju tradicije, bez učešća savremenih agrotehničkih mjera. Proizvodnja kukuruza u odnosu na žitarice ostvarena je sa većim rezultatima. Vrlo je važno naglasiti da je uprkos smanjenju proizvodnje došlo do povećanja ostvarenog prinosa nekih kultura. Površine pod krompirom su zastupljenije u odnosu na prethodna razdoblja.

Potrebno je svim mjerama i metodama širiti i intenzivirati „ekološke proizvodnje“ pojedinih kultura svih žitarica, a posebno heljde, koja je zbog svojih osobina vrlo pogodna za ekološki uzgoj, jer guši korove, a nema ni posebnih zahtjeva prema tlu. U

svim segmentima biljne proizvodnje neophodno je napuštati ustaljeni tradicionalni trend proizvodnje ratarskih kultura i orijentisati se prema inovativnim tehnikama i načinima uzgoja, što u budućnosti doprinosi napretku biljne proizvodnje i privrede uopće.

Progres u širenju površina pod (strnim) krušnim žitima nije niti treba biti u prioritetu Gornjeg Vakufa-Uskoplja. Strateška opredjeljenja neophodno je usmjeriti u **povećanje prinosa po jedinici površine i djelimičnoj izmjeni sortimenta**. Sadašnji ostvareni prinosi su ispod svih ekonomskih normi.

Ilustracija. br. 2. Tradicionalni i ekstenzivni način proizvodnje žitarica

Tabela br. 8. - Sjetvena struktura žitarica, povrća i krmnog bilja

	Pšenica (ha)	Raž (ha)	Ječam (ha)	Zob (ha)	Kukuruz (ha)	Krompir (ha)	Luk crni (ha)	Grah (ha)
Gornji Vakuf -Uskoplje	230	29	190	34	10	745	14	10
SBK ukupno	1681	404	1052	463	1213	3305	361	688

Tabela br. 9. - Sjetvena struktura povrća i krmnog bilja

	Kupus i kelj (ha)	Paradajz (ha)	Paprika zelena (ha)	Djetelina (ha)	Lucerka (ha)	Kukuruz, zeleni (ha)	Stočna repa (ha)	Travn. djet. smjese (ha)
Gornji Vakuf -Uskoplje	145	2	2	707	568	60	4	920
SBK ukupno	651	93	64	2001	1678	734	230	1828

Najzastupljenija žitarica je pšenica (230 ha), a najmanja registrovana sjetvena površina je kukuruz (10 ha + 60 ha za zrno i silažu), što je apsurd s obzirom da je osnov

proizvodnje mlijeka (koji je u organizovanom sistemu otkupa) i mesa, ili je statistička greška. U svakom slučaju procjena ekspertnog tima je da su sjetvene površine pod kukuruzom značajno veće.

Krušna žita - Strateško opredjeljenje

- Zadržavanje na istoj razini ili blago povećanje žita (kukuruza, raži i ječma) na koje nije potrebno stimulativnim mjerama sa razine općine utjecati izuzev silažnog kukuruza.
- Primjena savremenijih agrotehničkih mjera u proizvodnji i povećanje prinosa po jedinici površine (ha), prilagođavanje (podizanje) tehnologija kod niza kultura koje su u uslovima općine pogodne za uzgoj.
- Promjenu u sjetvenoj strukturi u korist heljde koju je potrebno stimulirati i sa nivoa općine.
- Uvođenje novih visokoprinosnih i kvalitetnih sorti i hibrida (kukuruz šećerac, kokičar i tritikale).

Proizvodnja povrća ima dugu tradiciju i realne mogućnosti razvoja. Područje Gornjeg Vakufa-Uskoplja ima značajnu komparativnu prednost za proizvodnju povrća koje dolazi na tržište do kasne jeseni, pa i tokom zime. Te komparativne prednosti su slabo iskorištene, te su prinosi znatno niži u odnosu na poljoprivredno razvijenije regione. Veliki problem u proizvodnji povrća, kao i u većini drugih kultura je nepostojanje organizovanog tržišta.

U sjetvenoj strukturi na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje dominiraju kupusnjače (kupus i kelj 145 ha), luk crni, paradajz, paprika i grah. Statističkih podataka nema za vrste povrća koje se u zadnje vrijeme u svijetu favoriziraju radi visoke zdravstvene i nutritivne vrijednosti kao što su : brokula, cvjetača, kineski kupus, radič, endivija, kelj pupčar.

Posljednjih godina znatno je povećano korištenje malča u proizvodnji povrća. Kod uzgoja povrća na otvorenom polju koristi se malč za prekrivanje tla, i to kao crni film kod krastavaca, lubenice, paradajza i paprike, a vrlo rijetko kao bijeli film u proizvodnji salate u ljetnom periodu. Izravno pokrivanje usjeva je slabo zastupljeno, i to za ranu proizvodnju krastavca i salate.

U komercijalnoj proizvodnji povrća namijenjenoj tržištu gotovo isključivo se koriste strani hibridi i sorte povrća među kojima često preovladava jedan ili manji broj kultivara. Najčešće uzgajani hibridi **paradajza** su Matias, Belle, Buran, **paprike** Vedrana, Istra, Madona, **krstavca** Edona, Darina, Ekron, Dinero, **salate** Pronto, Tatiana, Noisette, Vanity, Funway, Flavy, Angie, kupusa -Sir, Bravo, Parel, **kupus** Rinda, Sir, Bravo, Parel, **kelj** Capricio, Rigoletto, Daphne, Alaska.

Kada se promatraju površine koje zauzima pet najzastupljenijih vrsta povrća na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje, uočava se da je u proteklom trogodištu došlo do značajnijeg smanjenja površina pod kupusnjačama (20%), dok su povećane površine pod paprikom i paradajzom.

Tabela br. 10. - Prinosi važnijih ratarskih, povrtnih, krmnih i voćnih kultura u 2011. god.

	Ukupan prinos, t	Prinos t/ha
Pšenica	805	3,5
Raž	87	3,0
Ječam	684	3,6
Zob	102	3,0
Kukuruz - zrno	34	3,4
Krompir	5215	7,0
Grah	15	1,5
Luk crni	210	15,0
Kupus i kelj	2610	18,0
Paradajz	20	10,0
Djetelina	4242	6,0
Lucerka	2840	5,0
Kukuruz, zeleni	1200	20,0
Stočna repa	40	10,0
Trav. djet. smjese	3864	4,2
Jabuke	952	17,0
Kruške	350	14,0
Šljive	2310	21,0
Orasi	143	15,0
Trešnje	63	15,0
Višnje	19	16,0

Ilustrcija br.3 .- Proizvodnja kupusa je brend za općinu Gornji Vakuf -Uskoplje

Povrće - Strateško opredjeljenje

- o Rast proizvodnje povrća temeljiti na značajnom povećanju površina, te izgradnji savremenih sistema za natapanje, uvođenju savremenih tehnologija uzgoja u zaštićenim prostorima.
- o Izgraditi centar za prijem i pakiranje, skladišni rashladni prostor za čuvanje svježeg povrća, kao i preradbene kapacitete, prije svega kapacitet za liniju kiselog kupusa.
- o U predstojećem periodu treba podsticati plasteničku proizvodnju.
- o Proizvodnju pratiti prepoznatljivom ambalažom koja bi ukazivala na porijeklo roba, te uz visoke standarde kvalitete osiguravala dobru prodaju.

Krmno bilje u prosjeku požnjevenih površina na području Gornjeg Vakufa-Uskoplja ima trend blagog smanjenja u odnosu na prethodno razdoblje. Ukupan ostvareni prirod (djeteline 4.224, lucerke 2.840, kukuruza za silažu 1.200, stočne repe 40 travno djetelinske smjese 3.864 tone) je manji i ne obezbjeđuje dovoljno krmiva za veću produkciju postojećeg stočnog fonda. Do promjene nije došlo u strukturi ovih usjeva, još uvijek su najzastupljenije travno- djetelinska smjesa i djetelina

U budućnosti bi se svakako trebala nastaviti tendencija povećanja proizvodnje silažnog kukuruza u ukupnoj proizvodnji krmiva. Također bi se trebalo raditi na ostvarenju ciljeva širenja sjetve na nove površine, te kao najvažnije, povećanje prinosa na nivo potencijala koji svaka pojedina kultura može ostvariti na ovome području. Nažalost, sjetva krmnih kultura, prije svega jednogodišnjih leguminoza (stočne grahorice i

graška), stočnog sirka, perko repice, stočnog kelja, nije zastupljena u široj proizvodnoj praksi. Kao kod svih drugih ratarskih kultura, niski prinosi karakteristični su i za ovaj dio proizvodnje. Buduća proizvodnja kabaste i zrnaste krme morat će dati mnogo snažniju podršku stočarstvu nego što je činila do sada. Ona će to postizati značajnim skokovima u širenju sjetve na nove površine i podizanjem sadašnjih, više nego skromnih, prinosa na mnogo modernije nivoe. U strukturi sjetve, koja se postavlja kao cilj, još veća zastupljenost od sadašnje bit će data silažnom kukuruзу i grahorici, te stočnom sirku, grašku i kelju, perko repici. Iskazana angažovana sjetvena površina i prinos krmnih kultura u sebi sadrži znatna prostorna variranja, pa i znake vidnog pada, što se uklapa u jednako takvo stanje kakvo je vladalo u domaćem stočarstvu (krmno bilje i stočarstvo su kompatibilne cjeline). Pri sadašnjim pretežnim načinima hranjenja, pokošena masa daje se stoci u staji, ili se sprema uglavnom u obliku sijena, i to na zemlji, pri čemu njen najkvalitetniji dio ostaje na polju izgubljen. Proizvodnja krme na oranicama treba se u buduću razvijati u skladu sa napredovanjem stočarstva i biti njen sastavni dio.

Unapređenje postojeće proizvodnje kroz modernizovanje spremanja i iskorištavanja krme, načini su koji se odmah nude za poboljšanje sadašnjeg stanja; to traži tehnološko i organizacijsko osposobljavanje poljoprivrednika za zimsku ishranu stoke silažom ili sjenažom, te korištenje sijanih travnjaka ispašom ili kombinirano, kosidbom i ispašom. Istovremeno s prethodnim, angažirane krmne površine širit će se u skladu sa bilansno-hranidbenim potrebama stoke, uz obavezno uvećanje njihove proizvodnosti po ha. To će se postizati :

- o *snažnijim korištenjem kvalitetnijeg genetskog potencijala unutar izmijenjene sjetvene kompozicije,*
- o *uvođenjem organske proizvodnje krme za isto takvo organsko opredjeljenje.*

Krmno bilje - Strateško opredjeljenje

Podršku sa nivoa općine bilo bi racionalno usmjeravati u :

- o Livade i pašnjake koje je potrebno rekultivisati (najjeftinija i najproduktivnija mjera), protažiranje ishrane stoke ispašom, koja je jeftinija i zdravija kako za životinje tako i za ljude.
- o Kombinovano korištenje livada kosidbom i ispašom, konzerviranje krme sa livada putem silaže ili sjenaže u rotobalama (predvidjeti podršku po jedinici površine sjetvi silažnog kukuruza).
- o Silažnom kukuruзу (gdje postoje uslovi), stočnoj grahorici, grašku, kelju, sirku, perko repici na svim područjima općine (predvidjeti podršku za sjetvu navedenih krmnih vrsta).

Voćarska proizvodnja zauzima relativno manji udio unutar obradivih površina u odnosu na mogućnost i agroekološke uslove za proizvodnju. U općini Gornji Vakuf-Uskoplje dominiraju površine pod starijim nasadima – voćnjacima jezgričavog i

koštunjičavog voća koje je neophodno sanirati. Međutim, za neke voćne vrste evidentan je trend povećanja zasađenih površina, prije svega površina šljive različitog sortimenta, od kojih su kao uzorne i dobro adaptibilne „*Stenlej*“, zatim sorte iz domena čačanskih selekcija. Progres u proizvodnji svakako je jagodičasto voće, prije svega proizvodnja maline sorte „*Vilamet*“, „*Miker*“ i „*Polka*“, te jagode različitog sortimenta. Nešto manje je povećanje površina pod jabukom i trešnjom, kao i pod jezgrastim voćem (orah i lješnjak). Proizvodnja se u voćarstvu značajno oporavila u odnosu na poslijeratno stanje. Posmatrajući broj rodni stabala (2005. -2011.) unutar pojedinih voćnih vrsta, uočava se znatno povećanje zasada šljive, stagnacija i smanjenje rodni stabala jabuke, kruške, povećanje rodni stabala kod višnje, blagi porast kod oraha i progres u zasadima maline i jagode.

Dominiraju voćna stabla u okućnicama, uglavnom su mješovitog sastava, u svrhu podmirenja vlastitih potreba porodice. Malo je plantažnog uzgoja voća, čisto komercijalnog karaktera. Za veći broj poljoprivrednih proizvođača voćarska proizvodnja je usputna, sporedna djelatnost u okviru mješovitih porodičnih gazdinstava. Evidentne su razlike u količini priroda voćaka, što možemo objasniti cikličnim plodonošenjem, neobavljanjem racionalnih agrotehničkih i pomotehničkih mjera, ali ovo nam jasno daje za pravo konstataciju da je voćarska proizvodnja na području općine pretežito ekstenzivna.

Za vjerodostojnije planiranje i analiziranje voćarske proizvodnje područja potrebno je osnovati *baze podataka o voćarstvu* koje bi konstantno predstavljale kvalitetan izvor podataka za različite sektore privrede, strateške planove ili projektne osnove.

Poznavanje relacija između ekoloških karakteristika pojedinih proizvodnih prostora i pojedinih vrsta, podloga i sorti voćaka osnova je za iskorištavanje komparativnih prednosti područja za uzgoj određene vrste, pa čak i sorte voćaka. Ocjena stepena odgovarajućih ekoloških uslova za uzgoj voćaka je posebno važna, jer voćke na istom mjestu ostaju dugi niz godina što se očituje kroz različit kumulativni efekt staništa, te zbog velikih investicijskih ulaganja za osnivanje i uzdržavanje voćnjaka. S voćarskog aspekta važno je ocijeniti sve elemente klime, tla i reljefa u vezi s biološkim osobinama vrsta, sorti i podloga voćaka u različitom uzrastu i za pojedinu fenofazu. Izborom holobionta i epibionta voćne vrste možemo maksimalno iskoristiti bioekološki potencijal svakog mikrolokaliteta.

Nameće se sljedeći strateški zadatak za voćarstvo – utvrđivanje *rejonizacije voćarske proizvodnje*, a njezin cilj jest na temelju obimnih klimatskih i edafskih uslova preporučiti područja proizvodnje za uzgoj tačno određenih voćnih vrsta, i to s preporučenim sortimentom i podlogama za svaku vrstu. Prirodni uslovi, odnosno klima, reljef (nadmorska visina, nagib i ekspozicija), te tlo (dubina, stjenovitost, kamenitost i fizikalno-kemijska svojstva), temeljni su faktori koji uslovljavaju izbor voćarskih kultura koje će se uzgajati na pojedinom području, a ujedno i bitno utječu na ekonomičnost voćarske proizvodnje.

Intenzivan uzgoj voćaka u prvom redu podrazumijeva korištenje kvalitetnih sorti i podloga, a za sve voćne vrste svakodnevno pristižu nove sorte i podloge kvalitetnije i ekonomski značajnije od dosada korištenih. Stoga, princip *regulisane introdukcije*,

obavezna provjera novog biljnog materijala u vladajućim uslovima područja gdje se planira uvođenje, treba se poštivati. Područje općine Gornji Vakuf-Uskoplje, posebno za neke voćne vrste, odlikuje se bogatstvom biljnog materijala, tako da možemo postaviti i još jedan od ciljeva kada je riječ o sortimentu, a to je očuvanje, zaštita i iskorištenje *autohtonog voćnog fonda*. U voćnjaku je nužno izvoditi sve potrebne agrotehničke i pomotehničke zahvate radi postizanja punih genetskih potencijala biljaka. Na području podrške ovim nasadima predvidjeti samo uspostavljeni sistem *navodnjavanja*.

Na području općine neophodno je organizovati otkup plodova voća (ne samo maline, već i drugih voćnih vrsta) radi organizovane daljnje distribucije, gdje bi se roba i pakirala uz prethodno klasiranje, isti principi bi važili i za proizvode povrća. Radi produženja konzumiranja ovih plodova, ali i olakšane dostave na tržište, predlaže se podizanje pogona za njihovo čuvanje – hladnjače različitih kapaciteta za pokrivanje proizvodnje određenih područja. S obzirom na *sezonski karakter voćarske proizvodnje*, nedostatak kapaciteta za skladištenje, čuvanje i pripremu voća za tržište, glavni je limitirajući faktor ekspanzije ove proizvodnje. Pored toga, ovi pogoni objedinjavaju ponudu velikog broja sitnih proizvođača, čime osiguravaju plasman njihovih proizvoda i prilagođavaju ih potražnji s obzirom na dizajn pakiranja i njegovu pogodnost za prodaju u savremenim lancima supermarketa.

Iz skupine navedenih voćnih vrsta najveći značaj ima jagodičasto voće, prije svega malina koja je izuzetno profitabilna i izvezno orijentirana. Na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje posljednjih godina se značajno proširio uzgoj maline različitog sortimenta (Miker, Vilamet, Polka). Strateško opredjelenje za širenje i podršku uzgoju maline temelji se i na činjenici da je manja proizvodna površina (model koji se predlaže ovom strategijom) od 0,35-0,4 ha dovoljno da obezbijedi prostu reprodukciju (egzistenciju) za četveročlanu porodicu. Pored maline koja je strateška voćna kultura, bilo bi izuzetno profitabilno zasnivati zasade borovnice i crne ribizle na nadmorskim visinama iznad 600 m.

Ilustracija br. 4. - Primjer intenzivnog zasada šljive sorte Stenlej (Vlasnici: Stipo Ramčić, Dobrošin i Mato Tokić, Vilić Polje)

Ilustracija br. 5. - Primjer intenzivnog zasadamaline (Vlasnik : Prijić Jusuf, Jagnjid – Voljice)

Strateško opredjeljenje

- o *Proizvodnu orijentaciju usmjeriti na proizvodnju jagodičastog voća, prije svega maline sorte „Miker“ i „Polka“.*
- o *Stroži nadzor nad širenjem karantinskih bolesti u voćnjacima.*
- o *Prisutni sortiment osvježavati novim kreacijama, prilagoditi ga u približnoj mjeri agroekološkim uslovima općine.*
- o *Practicirati konvencionalnu, integralnu i organsku proizvodnju voća na principima održivosti,*
- o *Vlastitim podrškama stimulisati komercijalnu proizvodnju sa sistemom navodnjavanja.*
- o *Autohtone voćne vrste sačuvati za potencijal poslovne prerade i proizvodnje brendova.*
- o *Identificirati i inventarizirati voćni fond.*
- o *Marketinški obraditi tržišta i modernizirati plasman.*
- o *Izgraditi prerađivačke i skladišne kapacitete.*
- o *Izbor voćne vrste za uspostavljanje zasada treba prepustiti odluci proizvođača uz stručne savjete prednosti i nedostataka određene proizvodnje.*

Ljekovito bilje smatra se cjelinom koja nema čvrstih veza sa drugim privrednim granama agrarnog sektora, iako može vezati za sebe niz ulaznih i izlaznih interakcija sa brojnim subjektima, posebno prehrambeno-prerađivačkim kompleksom. Ovaj sektor, zbog važnosti radnog angažmana u ruralnom području, treba postati održiv, pa se borba za konkurentnost i tržišni principi nameću kao dominantna opredjeljenja njenog

razvoja. Prijedlog mjera racionalnog i održivog korištenja prirodnog potencijala za širu proizvodnu praksu u općini Gornji Vakuf-Uskoplje predstavlja jedan od bitnih temelja sa ekonomskog i socijalnog aspekta.

Da bi se obezbijedilo održivo i racionalno korištenje resursa samoniklog ljekovitog bilja i gljiva, nužno je pristupiti detaljnoj razradi svih aspekata, prije svega : podizanja nivoa znanja kod sakupljača ljekovitog bilja, značajno većem finansijskom inputu otkupnim stanicama za otkup i doradu ljekovitog bilja. Iz navedenih i drugih razloga predstoji obaveza identifikacije svih poljoprivrednih i šumskih sekundarnih sirovina, kako bi pojedine biljne vrste trajno ostale u svom definisanom statusu, ili iz nižih definisanih kategorija (rijetke, ugrožene, rizične, zaštićene) prelazile u kategoriju privredno važnih.

Vizija razvoja sektora ljekovitog bilja i drugih šumskih proizvoda temelji se na opredjeljenju da se mobilizuje i radno angažuje značajan dio stanovništva općine na sakupljanju i uzgoju ljekovitog bilja i gljiva, posebno ruralnog područja. To može biti objektivna, realna i apsolutno ostvarljiva formula. U najsžetijem obliku rečeno, vizija razvoja medicinsko-ljekovitog i aromatičnog bilja i drugih šumskih sekundarnih sirovina, može se definisati težnjom da se iz današnjeg nerazvijenog stanja ovog sektora definiše i obezbijedi ambijent koji će :

- o *za ruralno područje biti primjeren,*
- o *sakupljanjem i kultivacijom ljekovitog bilja i gljiva održiv,*
- o *tehničko-tehnološki moderan,*
- o *ekološki prihvatljiv.*

Sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva, između onoga što je ono do sada i što se od nje očekuje u budućnosti, jeste :

- ✓ da postupcima sakupljanja i mjerama uzgoja daje proizvod koji će biti prihvaćen od potrošača u zemlji i inostranstvu,
- ✓ osigura nivo profitabilnosti i održivosti,
- ✓ radno angažuje veći broj stanovništva, pogotovo ruralnih područja,
- ✓ transformiše postojeću sakupljačku praksu i vodi je u proces revitalizacije.

Ilustracija br. 5. - Po bogatstvu i raznovrsnosti ljekovitog bilja općina Gornji Vakuf-Uskoplje jedna je od najbogatijih u BiH.

Strateško opredjeljenje

Najvažniji uži ciljevi su :

1. Organizovati plantažni uzgoj pojedinih ljekovitih biljnih vrsta predviđenih za preradu u destilate i ekstrakte (finansijskim inputom uspostaviti destilaciju ljekovitog bilja i iglica zimzelenog drveća);
2. Proizvoditi različite finalne proizvode na bazi destilata ljekovitog bilja;
3. Definirati metodologiju identifikacije sekundarnih šumskih sirovina u cilju kontrole i zaštite i uopće očuvanja biodiverziteta;
4. Definirati metodologiju kvantitativnog dozvoljenog sakupljanja pojedinih sekundarnih sirovina, kako ne bi iz privredno važnog statusa prelazile u rijetke i rizične (određivanje dozvoljenih kvota eksploatacije).

9.3. Stočarstvo – animalna proizvodnja

Domaće stočarstvo stoljećima nije ni od koga dodirivano izvana, niti mijenjano iznutra. Na sadašnjim nivoima sopstvenih ograničenih i svakako nevelikih godišnjih proizvodnih obima, ono se stoljećima održavalo i danas drži uglavnom tvrdom upornošću i odricanjem od svih životnih ugodnosti samih proizvođača, kojima je stoka naslijeđena životna sudbina, a njeni proizvodi skoro i jedini zalog egzistencije njihovih porodica. Sve proteklo vrijeme, do unazad godinu - dvije, ta proizvodnja, ničim pozitivno nije poticana, a kamoli smišljenim društvenim akcijama ohrabrivana, lagano se, ali nedovoljno uvećava i sustiže sa jednako takvom, stihijski iskazivanom, ali ipak stabilnom domaćom, te za neke proizvode i vanjskom izvoznom tražnjom.

Stočarstvo u općini Gornji Vakuf-Uskoplje ima višestruku važnost, pa i vodeći značaj. Ubraja se u radno najintenzivnije proizvodnje, značajno podržavajući dohodak poljoprivrednih gazdinstava. U brdsko-planinskim prostranstvima ono je praktično jedini ekonomski isplativ način korištenja poljoprivrednog zemljišta i važan uslov za demografsku pokrivenost prostora. Proizvodnja mlijeka i mesa strateške su grane poljoprivrede, a njihovi autohtoni proizvodi segment su kojemu treba posvetiti posebnu pažnju. Ovčarstvo sa svojim tradicionalnim proizvodima daje dominantan dio upravo te autohtone proizvodnje. Ta proizvodnja, svojim širenjem kroz uvećanje postojećih i stvaranje novih stada, može biti osnovom za snažan razvoj porodične ili zadružne prerade u kvalitetne i na tržištu cijenjene autohtone proizvode, na čijim temeljima bi se trebalo uvećati uposlenje i očuvati nastanjenost brdskih, te pogotovo planinskih prostora. Stočarstvo ima zatvoren proces proizvodnje i u potpunosti je integrisano u njene zemljišne i klimatske resurse. Zavisi od njih, pa je zadržalo tradicionalan način proizvodnje stoljećima, ne doživljavajući skoro nikakve tehnološke promjene. Ovca je i dalje, u skladu sa svojom biologijom, ostala sakupljač hrane na širokom arealu, a domaća „Pramenka“ nadživjela je sve pokušaje da bude potisnuta sa ovog prostora i

zamijenjena nekom drugom pasminom. Stočarska proizvodnja je tokom posljednjeg rata pretrpjela znatne direktne i indirektne štete, ali se nakon toga oporavlja više zahvaljujući organiziranom otkupu goveđeg mlijeka od strane „Agrocentra“ d.o.o, te svojoj integrisanosti u domaći proizvodni prostor, nego poticajnim mjerama poljoprivredne politike. U nedostatku adekvatne stimulativne politike, pozitivan utjecaj na razvoj ove proizvodnje proizišao je jedino iz tradicije, navika i tvrde odlučnosti poljoprivrednika stočara da se njome bave, te relativno povoljne mogućnosti plasmana goveđeg mlijeka i glavnih proizvoda kao što su meso i sir, uz postizanja njihovih, ne visokih, često i neizvjesnih, ali za njih prihvatljivih cijena. Danas tome doprinosi i korištenje većih i kvalitetnijih površina poljoprivrednog zemljišta, te visoka nezaposlenost i relativno jeftina radna snaga. U takvoj, za stočarstvo nedovoljnoj brizi i podršci, do proširenja stada dolazi se skoro isključivo ostavljanjem vlastitog podmlatka shodno materijalnim mogućnostima farmera, ali bez značajnih i skokovitih iznosa direktnih investicionih ulaganja.

Značaj stočarstva i razlozi stagnacije

Stočarstvo je najznačajnija grana poljoprivredne proizvodnje. Stepenn intenzifikacije poljoprivrede mjeri se učešćem ove grane u ukupnom obimu poljoprivredne proizvodnje. U poređenju sa agrarno razvijenim zemljama, znatno zaostajemo po svim mjerilima razvijenosti stočarske proizvodnje (broj uslovnih grla stoke, ukupan obim proizvodnje stočarskih proizvoda...). Stočarstvo je prva faza prerade primarne poljoprivredne proizvodnje, u kojoj se inputi relativno niske vrijednosti transformiraju u autpute više vrijednosti.

Efekte stočarske proizvodnje možemo mjeriti u sljedećem :

- o *Proizvodnjom stajnjaka, stočarstvo omogućuje intenziviranje biljne proizvodnje.*
- o *Gajenjem stoke prerađuju se i oplemenjuju određeni biljni proizvodi koji se na drugi način ne bi mogli iskoristiti.*
- o *Proizvodnjom visokovrijednih proizvoda, stočarstvo pokriva važan dio potreba u ishrani ljudi. Razvoj nekoliko grana prehrambene industrije zasniva se na sirovinama koje potječu iz stočarske proizvodnje.*
- o *Stočarstvo ima ulogu "stabilizatora" poljoprivrede, kroz smanjenje oscilacija u poljoprivrednoj proizvodnji.*
- o *Dodatnim angažovanjem ljudskog rada, stočarstvo predstavlja izvor dohotka stanovništva, posebno ekstremno ruralnih područja.*
- o *Stočarstvo omogućava ubrzanje obrta sredstava u poljoprivredi i njihov ravnomjerniji priliv (posebno određene linije stočarske proizvodnje).*
- o *Animalni proizvodi sadrže visokovrijedne proteine za ishranu ljudi.*

Historijsko naslijeđe, kao i prirodni uslovi, odrazili su se i na zastupljenost pojedinih stočarskih grana u općini, gdje dominiraju ovčarstvo i govedarstvo. To je razumljivo zbog toga što se nije sve do danas promijenio model farmi. Preovladava kombinovani tip, koji uključuje stado ovaca sa nekoliko krava, model koji osigurava kontinuiranu proizvodnju i preradu mlijeka i mesa, koju opterećuje velika usitnjenost posjeda i nedovoljni zemljišni kapaciteti za osiguranje potrebne količine hrane u zimskim

mjesecima. U posljednje vrijeme kozarstvo se javlja kao grana koja ima svoju perspektivu, zbog velikih neiskorištenih sekundarnih pašnjaka koje koza dobro iskorištava, pogotovo što koze u odnosu na svoju težinu proizvedu najviše mlijeka od svih domaćih životinja. Bez obzira na izvanredne uslove ispaše koza neprihvatljiva je činjenica da je na općini ukupno **250 koza**. Svinjogojstvo iz konfesijsko-prehrambenih razloga ima svoj važan značaj. Veliki dio stočarske proizvodnje vezan je za pčelarstvo sa ukupno **1384 društva**, dok peradarstvo i konjogojstvo imaju karakter proizvodnje za lične namjene. S obzirom na današnje brojno stanje stoke i analize višegodišnjih tendencija, potrebno je odrediti smjernice za buduća strateška opredjeljenja u stočarstvu. Brojno stanje pojedinih vrsta stoke izraženih u tablici odražavaju i prostornu raspodjelu po naseljima i mjesnim zajednicama.

Govedarstvo

Za očekivati je da ova grana stočarstva u kontekstu organizovanog otkupa mlijeka , pogotovo u predisponiranim dijelovima, u bližoj budućnosti doživi svoju ekspanziju. Taj pozitivni trend se potvrđuje i kroz količinu otkupljenog mlijeka. Ukoliko se nastavi sa kontinuitetom poticanja govedarstva, ono ima veliku šansu zbog prirodnih resursa i tradicijskih navika uzgajivača.

Na području općine preovladavaju križanci sivog i smeđeg alpskog goveda sa kojim se pretapala naša autohtona pasmina „Buša“. Poslije najnovijih ratnih zbivanja došlo je i do importa kroz donacije manjeg broja simentalnog govečeta upitne uzgojne vrijednosti. U izrazito brdskim oskudnim dijelovima prevladava genom sivog gatačkog govečeta i njegovih križanaca sa „Bušom“. Sa velikim žaljenjem moramo konstatovati da se izvanredni genetski potencijal „Buše“ sveo na razinu izumiranja.

Današnji svjetski trendovi u govedarstvu definišu uzgojni program koji ima za cilj : unapređivati (poboljšavati) ekonomsku efikasnost proizvodnje mlijeka i mesa u datim ekonomskim i prirodnim uslovima, što podrazumijeva objektivno vrednovanje svih funkcionalnih svojstava, a ne samo proizvodnih.

Ovakvo stanje je rezultat, u prvom redu, velikog broja prirodnog osjemenjavanja i izostanka sistemskog umjetnog osjemenjavanja, te nedostatak sredstava za radikalne uzgojno selekcijske programe.

Cilj u govedarstvu valja izražavati ukupnom uzgojnom vrijednošću, a ekonomski ga valorizovati u obliku “total economic breeding value” (ukupne ekonomske uzgojne vrijednosti). Ukupnost uzgojne vrijednosti sadrži uglavnom tri segmenta: kravlje mlijeko, goveđe meso i fitness osobine. Treći segment ovog kompleksa – fitness je novijeg datuma u uzgojnim ciljevima. On sadrži nekoliko svojstava posredno povezanih s proizvodnim svojstvima – mlijekom i mesom: proizvodni život, plodnost, tok teljenja, mrtvorodenja, somatske stanice i druga.

Ovčarstvo

U ovčarstvu na području općine prevladava autohtona pasmina ovaca "Pramenka" sa svojih nekoliko sojeva. Prema podacima za 2011. godinu, na ukupnim zemljišnim površinama, prije svega livadama i pašnjacima uključujući i šumska zemljišta pase **11.705 ovaca**. Uglavnom je zastupljen u uzgoju „Privorski i Kupreški soj Pramenke“, a u posljednje vrijeme značajan je utjecaj krupnijeg i mliječnijeg „Vlašićkog soja Pramenke“. Veliki broj farmera dvostruko iskorištava ovcu primjenjujući mužnju, nakon čega proizvode autohtone sireve u tipu „Vlašićkog (Travničkog) sira“.

Ilustracija br. 6. - Prirodni pašnjaci, uslov za uzgoj ovaca

Ciljevi :

- o Praktikovati proizvodnju ovčijeg mesa i mlijeka, gdje je to moguće. Prihod od ovaca koje se mužu dvostruko je veći, ali zahtijeva angažman cijele porodice.
- o Preduzetničko ekonomisanje ovcima primjerenoje je sistemu ovčarenja u kojemu se proizvode samo jagnjad.

Kozarstvo

Područja općine obrasla grmljem, makijom i šikarom, kao i veće pašnjačke površine, predstavljaju izvrstan jeftin hranidbeni poligon predisponiran za uzgoj i razvoj kozarstva.

Sadašnje stanje kozarstva karakteriše velika zastupljenost autohtone pasmine koza (Balkanska koza) i njenih križanaca sa Sanskom, male genetske varijabilnosti.

Ekstezivni način držanja u improvizovanim stajama i loša ishrana, rezultuju vrlo malim proizvodnim karakteristikama koza. Po mnogim zoohigijenskim i normativima ishrane, koza je slična ovci. Ova sličnost je uslovala i pojavu sve više kombinovanih stada ovaca i koza.

Koze i ovce preventivno sprečavaju nastajanje i širenje požara na način da ovce pasu nisko rastinje, a koze visoko i brst (tilovina, drača). Kuharske navike velikog broja potrošača u BiH, zbog utjecaja vjerskih razloga usmjerene su na konzumaciju mesa sa manjim sadržajem masti i kao takve predstavljaju od davnina delikates koji se servira u posebnim prilikama. Zbog veće mliječnosti koza, sve više uzgajivača ovaca želi se usmjeriti na uzgoj koza i na pravljenje sira od mješavine kozijeg i ovčijeg mlijeka.

Izazovi budućnosti razvoja kozarstva u općini Gornji Vakuf-Uskoplje neminovno moraju više uključiti naučne institucije, riješiti nesuglasice sa šumskim gazdinstvom i vodoprivredom, omogućiti finansijskim inputom jaču funkciju, selekcijsku službu, kroz poticajnu politiku motivisati uzgajivače.

Ciljevi :

- Podrška sa nivoa općine uzgoju robnih proizvođača koza.
- Naturalnu proizvodnju manjeg broja koza u sistemu sa ovcama podsticati u mjeri ruralnog razvoja na nivou podrške ovcama.

Konjogojstvo

Konjogojstvo je grana stočarstva koja je u BiH već dugo svedena na nivo hobija. Ukupan broj konja u općini od 80, sugerise da gotovo nema nikakav ekonomski značaj, pogotovo što su se zadržali samo u izrazito ruralnim predjelima, a u uzgoju dominira ugrožena pasmina Bosanskog brdskog konja.

Peradarstvo

Peradarstvo nije bitno utjecalo na poslijeratnu ukupnu revitalizaciju ove grane stočarstva. Brojno stanje za 2011. godinu od **8.280 komada**, sugerise nam činjenicu da preovladava uzgoj za lične potrebe, pogotovo u ruralnom predjelu općine. Komercijalno isplativo peradarstvo zahtijeva mogućnost vlastite proizvodnje biološkog materijala kao i osiguranje što jeftinije hrane tokom cijele godine. S obzirom da prirodni uslovi ne dozvoljavaju ispunjenje ova dva uslova, razvoj peradarstva zavisit će o poslovnom umijeću preduzetnika, koji će morati prihvatiti sve rizike poslovanja da bi bili konkurentni na tržištu. U principu **pesimistički scenarij** ekspertnog tima stoji na tezama da proizvodnja brojlera i jaja u industrijskim razmjerama mora imati zatvoreni ciklus od jajeta do proizvoda ili čvrsto ugovorenu proizvodnju sa specijalizovanim preduzećima. U suprotnom, samostalna farma brojlera i koka nosilja zauzima samo

zemljište pod farmom (ne aktivira umrtvljeni resurs, gdje je cca 50% oranica neobrađeno), sa tuđom opremom, hranom koja se proizvodi van BiH, upošljava manji broj ljudi (dakle, jaje koje jedemo je 95% tuđi proizvod). **Optimistički scenarij** polazi od prednosti da je to najjeftinije meso za niži standard stanovništva.

Svinjogojstvo

Da bi ušlo u sferu ekonomske isplativosti, svinjogojstvo zavisi o mogućnosti vlastite proizvodnje koncentratne hrane koja se u općini ne može realizovati na način da bude konkurentna, posebno tržištima koja se nalaze u neposrednoj blizini (Posavina u BiH, Hrvatska, Srbija, Mađarska itd.) Na prostoru općine svinjogojstvo ima karakter proizvodnje za lične potrebe, rijetko se nabavljaju za dodatni tov uvozne mesne pasmine svinja (Hipor, Pietren, Landras i njihovi križanci).

Kao posljedica nemogućnosti proizvodnje jeftinije hrane koja se koristi u tovu, svinjogojstvo je u općini skoncentrisano na jednu robnu farmu sa uzgojem od 20 do 50 svinja u jednom turnusu, i domaćinstva koja za vlastite potrebe uzgajaju od 1 do 5 svinja. Ukupno stvarno brojno stanje svinja je **500, od čega krmača i suprasnih nazimica ima 150.**

Po vrijednosti proizvodnje svinjogojstvo je na zadnjem mjestu sa udjelom od svega 2 do 3%. Uzgoj svinja na bazi repromaterijala za tov koji se nabavlja sa strane vrši se sa lokalnom tražnjom, s tim što domaća proizvodnja zadovoljava oko ¼ potreba.

Pčelarstvo

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje ima povoljne uslove i tradiciju u pčelarstvu, za proizvodnju meda i drugih pčelinjih proizvoda. Znatna je uloga pčelarstva i neposredno, zbog važne uloge pčela u oprašivanju kulturnog (poljoprivrednog) i samoniklog bilja. Uglavnom preovladavaju pojedinačni pčelari s manjim brojem košnica, te je tek manji broj njih registrovan. Pčelari se susreću sa znatnim teškoćama, posebno kada je riječ o zakonskoj regulativi koja se odnosi na gradnju punionica meda. Nedostatak odgovarajuće veterinarske službe koja bi pratila ovu proizvodnju, te svrstavanje meda pod animalne proizvode koji podliježu Zakonu o animalnim proizvodima, dodatno otežavaju ovu proizvodnju. Problemi se javljaju u plasmanu meda i izvozu, ali i u uskom asortimanu pčelarske proizvodnje, u ponudi koju treba proširiti (npr. paketni rojevi, med s geografskim porijeklom, itd.). Poticaj razvoju pčelarstva bilo bi označavanje i promocija mednih cesta, kojima bi se omogućila prodaja meda i ostalih pčelinjih proizvoda na kućnom pragu proizvođača.

Ribarstvo

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje ima značajan potencijal kvalitetnih voda za proizvodnju ribe, prije svega, vodotoci koji sa stanovišta kvantiteta i kvaliteta ispunjavaju vrlo zahtjevne uslove proizvodnje salmonidnih riba.

Razvoj slatkovodnog riječnog ribarstva s tehnološke tačke gledišta može se podijeliti na dva osnovna pravca :

- o *uzgoj radi naseljavanja u devastirane visinske vodene tokove, radi povećanja njihove populacije u navedenim vodnim biotopima i*
- o *uzgoj isključivo radi snabdijevanja tržišta visokokvalitetnim ribljim mesom.*

Drugi pravac podrazumijeva strateško opredjelenje za hrabrije odluke u biznis ove izuzetno profitabilne djelatnosti. Uz očekivano skoro otvaranje EU tržišta, stvarno dostizanje ovog pravca traži otklanjanje domaćih loših strana u ovoj djelatnosti koje se očituju u :

- o *nepostojanju povoljnih kredita,*
- o *izostanku odgovora na subvencionirani uvoz (oslić),*
- o *odsustvu domaće proizvodnje riblje hrane,*
- o *neujednačenim ribarskim entitetskim politikama, i nedostajućoj legislativi na razini države.*

Ilustracija br.7. - Veliki potencijal čiste vode šansa je za proizvodnju ribe

Ciljevi:

- o *Proizvodnju ribe stimulirati i administrativnim mjerama (u obavezama prema vodnim, veterinarskim, komunalnim taksama), a ne prepustiti samim ribarima.*
- o *Proceduru registracije i izgradnje novih pogona neophodno je maksimalno ubrzati, u sadašnjem trenutku ona je neprihvatljivo duga, te ne daje motiv ulagačima da investiraju u ovu oblast, administrativno riješiti izvoz ribe.*
- o *Proizvodnju ribe orijentirati na: **kalifornijsku pastrmku (bijelo i crveno meso), potočnu pastrmku.***

Opće smjernice razvoja u stočarstvu

Zacrtani ciljevi mogu se dostići i poprimiti realne okvire ako se ispoštuju smjernice :

- o *dosljedna politika zaštite domaće proizvodnje i zadržavanje kontinuiteta isplate poticaja sa nivoa F BiH, podrška SBK, te podrška sa nivoa općine, pogotovo onih proizvodnji koje su u stanju proizvesti višak vrijednosti,*
- o *ciljane marketinške aktivnosti promovisanja zdrave hrane i izvornosti, s jasnom namjerom dobrog pozicioniranja na tržištu prodaje,*
- o *pokrenuti proces propagandno-motivacijske aktivnosti među nezaposlenom populacijom, kako bi se kod njih probudili želja za bavljenjem poljoprivredom,*
- o *u saradnji sa federalnim i kantonalnim, te općinskim nivoima osigurati fondove pomoću kojih će se pod povoljnim uslovima modernizovati i zamijeniti zastarjela tehnologija,*
- o *efikasnije funkcionisanje uzgojno-seleksijskih službi i njihova aktivna saradnja sa veterinarskom službom.*

Veličina osnovnog stada nalazi se danas na nivou koji je znatno ispod ekonomski optimalnog i pogotovo onog kakvog omogućavaju resursi općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

Ciljevi razvoja - Rezime

Da bi stočarstvo u budućnosti bilo u službi privrednog razvoja općine, nužno je realizirati sljedeće razvojne ciljeve :

- o *Zaustavljanje depopulacije sela i stvaranja infrastrukturnih uslova u ruralnim područjima za razvoj stočarstva kao „motora“ razvoja poljoprivrede;*
- o *Osigurati maksimalno iskorištavanje prirodnih eko resursa za uzgoj stoke;*
- o *Stvaranje pretpostavki za dobivanje sirovina standardizovane kvalitete za prerađivačku industriju;*
- o *Promocija onih stočarskih proizvodnji koje su ukorijenjene u prostor i imaju mogućnost održivog opstanka;*
- o *Primjenu najsavremenijih tehnoloških dostignuća kako bi stvorili preduslove konkurentnosti i održive proizvodnje na globalnom tržištu u saradnji sa naučnim institucijama,*
- o *Sačuvati u stočarstvu i preradi proizvoda animalnog porijekla sve ono što je izvorno, prije svega, prepoznatljive, autohtone pasmine i „brendove“.*

9.4. Organska proizvodnja hrane

Organska proizvodnja hrane temelji se na ravnoteži u sistemu: zemljište - zrak - voda -- biljni i životinjski svijet. Može se reći da je to takva poljoprivreda koja djeluje korisno na tlo, čovjeka, životinje i biljke, koja ne remeti prirodnu ravnotežu i skladan razvoj u

prirodi, koja ne uzrokuje nestanak biljnih i životinjskih vrsta, koja daje proizvod uzgajan na prirodan način, onakav kakav se odvija u prirodi, spontano i uz intervencije čovjeka koja ne remeti prirodne procese. Organska poljoprivreda je održivi oblik poljoprivredne proizvodnje. Ona promoviše i unapređuje biodiverzitet, biološke cikluse i biološku aktivnost zemljišta. Zasniva se na minimalnoj upotrebi sredstava van farme i na metodama koje obnavljaju, održavaju i povećavaju ekološku harmoniju. Organska poljoprivreda ne koristi sintetičke hemijske materije, pesticide, mineralna gnojiva, nego se oslanja na razvoj zdravog, plodnog zemljišta i promišljenoj sezonskoj smjeni biljaka. Kao cjelokupan sistem, organska poljoprivreda je zasnovana na skupu procesa čiji su rezultati održivi ekosistem, sigurna hrana, dobra ishrana, dobrobit za životinje i socijalna pravda.

Sistemi organske poljoprivrede temelje se na plodoredu, zadržavanju biljnih ostataka, upotrebi organskog đubriva, leguminozama, mehaničkoj obradi zemljišta, mjerama biološke borbe protiv korova i uzročnika biljnih bolesti i insekata s osnovnim ciljem održavanja plodnosti zemljišta i obezbjeđivanja hranljivih materija za uzgoj biljaka. Dakle, organska poljoprivreda predstavlja cjelokupan sistem proizvodnje koji uključuje razumno usaglašen i izbalansiran okolinski, socijalni i ekonomski vid proizvodnje i prerade hrane.

Osnovni principi na kojima se zasniva organska poljoprivreda su :

- **Plodored (rotacija usjeva);**
- **Uzgajanje vrsta, sorti (kultivara) prilagođenih datim zemljišnim i klimatskim uslovima (otpornim na stres, štetočine i bolesti);**
- **Obrada zemljišta podešena očuvanju plodnosti tla;**
- **Isključivanje hemizacije u proizvodnji, te insistiranje na prirodnoj otpornosti biljaka, mehaničkom suzbijanju korova;**
- **Održavanje zaštitnih pojaseva između organske i konvencionalne proizvodnje.**

Organska poljoprivreda dio je savremene poljoprivredne proizvodnje, trgovine i poljoprivredne nauke, te se temelji na savremenim dostignućima sa načelima:

- pravilnom i harmoniziranom agrotehnikom izbora kultura, sorti i pasmina, jačanju otpornosti prema uzročnicima biljnih bolesti i štetočina,
- pravilnom održavanju zemljišta i njegove plodnosti,
- očuvanju raznovrsnosti biljnih i životinjskih vrsta, zatim proizvodnji kvalitetnijih životnih namirnica,
- smanjenju utroška energije, goriva i ostalih resursa (plin, nafta, treset i drva).

Brojni su razlozi koji nas upućuju na brže preusmjerenje konvencionalne na organsku poljoprivredu, a ovdje naglašavamo sljedeće:

Ekološki : održavanje prirodnog bogatstva i biološke ravnoteže; zaštita okoline; čuvanje (zaštita) tla; obezbjeđenje ambijenta za uzgoj životinja.

Privredni: obezbjeđenje tržišta za organski proizvod; manja zavisnost od industrije (proizvodnje repromaterijala); povećanje profita.

Zdravstveni: zdravstveno ispravna hrana kao uslov zdravlja.

Jedan od presudnih motiva za preusmjerenje konvencionalne proizvodnje u organsku treba biti svijest proizvođača da se odupre upotrebi sintetičkih materija u proizvodnji, posebno prekomjernoj upotrebi hemizacije (pesticida i mineralnih đubriva), a posebno u proizvodnji genetski modificiranih biljaka. Intenzivna (konvencionalna) proizvodnja za proizvođače ima prividne prednosti: manje učešće živog rada, lakši rad, itd. Međutim, posljedice takve proizvodnje manifestuju se u vidovima koji se ne mogu odmah sagledati, ali zasigurno ostavljaju trajne posljedice koje direktno utječu na degradaciju životnog prostora (zemlje, vode, zraka).

Za preusmjerenje iz konvencionalne u organsku proizvodnju nužno je sagledati osnovne činjenice :

- Kako je moguće svoju konvencionalnu proizvodnju usmjeriti na svom posjedu u organsku;
- Koji su načini i metode za preusmjerenje u organsku proizvodnju;
- Koliko se smanjenje ili povećanje prihoda očekuje od preusmjerenja u organsku proizvodnju;
- Koji je obim i učešće rada potreban u organskoj proizvodnji;
- Koji organski proizvodi imaju sigurno tržište i kolike su cijene organskog proizvoda.

Ciljevi u organskoj proizvodnji

- Da se proizvodi hrana visokog kvaliteta;
- Da se radi kompatibilno sa prirodnim ciklusom i živim sistemima kroz tlo, biljke i životinje u ukupnom proizvodnom sistemu;
- Da se prepozna širi sociološki i ekološki utjecaj na organsku proizvodnju i sistem prerade;
- Da se održi i poveća dugoročna plodnost zemljišta i biološka aktivnost koristeći se biološkim metodama;
- Da se promoviše odgovorna upotreba i očuvanje vode i života u njoj;
- Da se njeguje lokalna i regionalna proizvodnja i distribucija;
- Da se harmonizira biljna i animalna proizvodnja;
- Da se za ambalažu koriste biorazgradivi materijali i materijali koji se mogu reciklirati.

10. PRIORITETNI PROJEKTI

Projekat br. 1.

„KONTROLA PLODNOSTI TLA U CILJU POSTIZANJA VEĆE EFIKASNOSTI PROIZVODNJE I ODRŽIVIM UPRAVLJANJEM ZEMLJIŠTEM“

Plan projekta

Jedan od načina zaštite životne sredine jeste i redovna kontrola plodnosti tla, koja treba da omogući optimalne prinose u minimalne štete za okolinu, a posebno za eutrofikaciju voda na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje.

a) Izvrši kontrolu plodnosti tla koja treba da ukaže:

- osnovne karakteristike tla (pH, humus, sadržaj vapna...),
- obezbjeđenost tla biljnom hranom,
- preporuke za gnojidbu,
- po potrebi preporuku za korekciju analiziranih karakteristika tla.

Temeljem *Uputstvo o postupku, radnjama i uslovima za vršenje kontrole plodnosti zemljišta (Sl. novine F BiH br.72/09)*.

Projekat br. 2.

RAZVOJ HERBALNOG SEKTORA

Projekat podrazumijeva racionalnu eksploataciju plantažni uzgoj i preradu ljekovitog bilja. Fokus rješenja u sektoru MAP-a (*Medicinsko ljekovito i aromatično bilje*) uključujući gljive i druge šumske proizvode, nužno je analizirati i iskazati kordinacijom međusobno povezanih funkcija: *Analiziranje svih informacija vezanih za ovaj sektor i bilansiranje ciljeva*.

Najvažniji **uži ciljevi** koji treba da proisteknu iz predloženog Projekta su :

- Definirati metodologiju identifikacije ljekovitih biljnih vrsta i sekundarnih šumskih sirovina u cilju kontrole i zaštite, i uopće očuvanja biodiverziteta,
- Definirati metodologiju određivanja statusa šumskih nedrvenih proizvoda prema nacionalnom poimanju koji je u cjelini kompatibilan sa evropskom nomenklaturom ,
- Odrediti maksimalnu količinu dozvoljenog godišnjeg sakupljanja pojedinih ljekovitih biljnih vrsta kako ne bi iz privredno važnog statusa prelazile u rijetke i rizične (godišnje „Kvote“ sakupljanja).

Projekat br. 3.

„AGROTEHNIČKE I HIDROMELIORATIVNE MJERE“

Regulacija vodotoka i zaštita od poplava, uopće vodoprivredna problematika, te uređenje poljoprivrednog zemljišta, moglo bi se podijeliti na :

- hidromeliorativne i hidrotehničke zahvate,
- terasiranje i zaštita od erozije i
- agrotehničke i agromeliorativne popravke tla/zemljišta.

Navedene mjere ne isključuju jedna drugu, ako to stanje na terenu zahtijeva. Razumije se da je prije pristupanja bilo kojoj od prethodno navedenih mjera, potrebno raspolagati sa adekvatnim podlogama i projektnom dokumentacijom.

11. ZAKLJUČAK

Izrada Strategije poljoprivrednog razvoja nudi rješenja i predstavlja vodilju razvojnih pravaca. Na svakom od tih pravaca potrebno je imati još strateških dokumenata s razradom konkretnih rješenja. Dakle, ovim dokumentom otvara se proces mjera, postupaka i reformi u revitalizaciji sektora agrara. U Strategiji nisu fokusirana pitanja porodičnim gazdinstvima, šta i kako proizvoditi. Ovaj dokument je namijenjen organima općine Gornji Vakuf-Uskoplje kao obavezujuće upustvo za dalje sprovođenje reformi u poljoprivredi. Međutim, poljoprivrednici mogu sasvim jasno prepoznati poruke koje se u ovom dokumentu njima šalju za pravilno prilagođavanje i poljoprivredno uređenje.

Dakle, u opisu pojedinih mjera nema gotovih rješenja, niti se modeli drugih područja mogu kruto kopirati i prenijeti na nivo općine u cjelini, već se agrarna politika mora prilagoditi stvarnom stanju i jasno postavljenim ciljevima njenog budućeg razvoja.

- ❖ Poljoprivreda je posljednjih godina samo deklarativno podsticana na nivou FBiH i nije značajno došlo do reformskih pomaka. Finansijske podrške su ustaljene, uglavnom nedovoljne.
- ❖ Za postizanje zacrtanih ciljeva i platformskih zadataka neophodno je u proračunu budžeta općine obezbijediti podršku sektoru poljoprivrede u predviđenom iznosu (1,5-2%)
- ❖ Sektor agrara ima značajnu ulogu u privrednom razvoju općine, te veliki značaj za razvoj ruralnog područja, s obzirom da je poljoprivreda još uvijek dominantno zanimanje seoskog stanovništva. Postoje značajni poljoprivredni potencijali, ali i ograničenja za bržu revitalizaciju sektora agrara.
- ❖ Za revitalizaciju sektora agrara općine rađen je realističan scenarij sa pesimističkim i optimističkim nijansama. (optimističke nijanse u prijedlozima temeljene su na: povoljnim agroekološkim uslovima, prijedlogu da se obezbijedi općinska podrška sektoru iz godišnjeg proračuna, pesimistička primjesa scenarija u prijedlozima temelji se na ignorisanju predloženih mjera i poimanja da je poljoprivreda sama sebi cilj i da je održiva bez bilo kakve intervencije).
- ❖ Strategija razvoja poljoprivrede općine Gornji Vakuf - Uskoplje utemeljena je na analizi sadašnjeg stanja proizvodnje i projektiranju razvojnih mogućnosti koje se nude za srednji vremenski period. Pri ocjenjivanju razvojnih dometa sektora, kao vodilje služili su raspoloživi prirodni resursi i planski postupci koje u svojoj praksi provode razvijene zemlje.
- ❖ Dominira niska cjenovna konkurentnost poljoprivrednih proizvoda koja je posljedica nepovoljnih strukturnih karakteristika, djelimično i nerealnih očekivanja da se od poljoprivrede za kratko vrijeme može očekivati enormna zarada.

- ❖ Agroekološki uslovi za razvoj poljoprivrede u općini su izuzetno povoljni za različitu strukturu proizvodnje. Općina je bogata vodom više nego većina drugih općina u BiH.
- ❖ Proizvodnja mesa i mlijeka strateški bi trebala biti „motor“ razvoja agrara.
- ❖ Prioritetni investicioni poduhvati nužni su u hidromeliorativnim mjerama (odvodnja suvišne vode i navodnjavanje) prioriteti, izgradnje distributivnih centara i rashladnih kapaciteta za otkup, čuvanje i distribuciju voća, povrća i prerade ljekovitog bilja u destilate i ekstrakte, kontrole plodnosti zemljišta, brendiranju autohtonih proizvoda biljnog i animalnog porijekla (kiselog kupusa, sira, voćnih prerađevina).

12. LITERATURA - PRILOZI

- o Karta upotrebne vrijednosti zemljišta KSB/SBK (2009.).
- o Strategija razvoja poljoprivrede F BiH (2007. – 2012.).
- o Strategija razvoja agrara Hrvatske.
- o Strategija razvoja poljoprivrede Slovenije.
- o Breternitz i sur. (2004.) Funkcionalni pregled poljoprivrednog sektora u BiH. Ministarstvo pravde BiH – Ured koordinatora za reformu javne uprave. Knjiga br. 3. Sarajevo.
- o Bublin, M. (2004.) Pregled poslijeratne situacije zemljišnih resursa u BiH. Projekat "Inventar stanja zemljišnih resursa u BiH u poslijeratnom periodu" (GCP/BIH/002/ITA). Sarajevo.
- o Čaušević, F., Mahmutović H., Softić S., Šain Ž., Halilbašić M., (2005.) Uticaj mjera vanjskotrgovinske politike na tekući račun i konkurentnost Bosne i Hercegovine. Ekonomski institut Sarajevo.
- o Ćićić M. (1999.) Zaštita domaće proizvodnje i tržište, Okrugli stol; Poljoprivreda i selo u novim uslovima, Biblioteka Bosna i Hercegovina-mogućnosti i perspektive razvoja.
- o Ćićić, M. (2004.) An Analysis of the Situation of Availability of Credit to Agricultural Entrepreneurs in Bosnia and Herzegovina. FAO and Faculty of Economics, Sarajevo.
- o Grupa autora (1985.) Utvrđivanje brdskog i planinskog područja s prijedlogom mjera ekonomske politike za brži razvoj poljoprivrede u planinskom području. RKPŠV, Sarajevo.
- o Međunarodna konferencija o investiranju u Bosni i Hercegovini (2004.) Zbornik radova konferencija s projektima. Mostar.
- o Tanović, N. (2003): Strategija razvoja poljoprivrede općina: Hadžići, Trnovo.

PRILOZI

PRILOG 1. – Naselja, broj poljoprivrednih gazdinstava i veličina zemljišta

Naselje	Uku broj PG	Ukupna površina (ha)	Broj 0–1 ha	Površina 0-1 ha	Broj 1-3 ha	Površina 1-3 ha	Broj 3-5 ha	Površina 3-5 ha	Broj 5-10 ha	Površina 5-10 ha
Batuša	7	4,9040	6	1,9055	1	2,9985	0	0,0000	0	0,0000
Bistrica	24	11,8218	19	5,1211	5	6,7007	0	0,0000	0	0,0000
Bojska	40	29,3172	28	10,5535	12	18,7637	0	0,0000	0	0,0000
Boljkovac	20	21,6067	14	5,6887	4	9,0824	2	6,8356	0	0,0000
Crkvice	12	12,6877	8	4,6316	4	8,0561	0	0,0000	0	0,0000
Cvrče	7	9,4456	2	0,6948	5	8,7508	0	0,0000	0	0,0000
Dobrošin	18	20,3204	9	5,2827	8	11,7198	1	3,3179	0	0,0000
Dražev Dolac	46	37,5553	31	13,2711	14	20,9970	1	3,2872	0	0,0000
Duratbegović Dolac	18	10,2896	15	5,8482	3	4,4414	0	0,0000	0	0,0000
Duša	3	3,0761	1	0,3970	2	2,6791	0	0,0000	0	0,0000
Gornji vakuf- Uskoplje	65	44,7286	52	21,4455	12	18,9962	1	4,2869	0	0,0000
Grnica	28	16,1225	21	7,4942	7	8,6283	0	0,0000	0	0,0000
Hrasnica	20	15,1368	14	6,1454	6	8,9914	0	0,0000	0	0,0000
Jeliči	6	17,5113	3	1,4838	1	1,3472	1	4,9572	1	9,7231
Kozice	4	7,5558	3	1,8206	0	0,0000	0	0,0000	1	5,7352
Krupa	15	8,9707	10	2,0377	5	6,9330	0	0,0000	0	0,0000
Lužani	13	6,5830	12	4,9433	1	1,6397	0	0,0000	0	0,0000
Osredak	1	0,3785	1	0,3785	0	0,0000	0	0,0000	0	0,0000
Pajić Polje	7	5,9064	4	1,4297	3	4,4767	0	0,0000	0	0,0000
Paloč	5	3,9482	4	1,6761	1	2,2721	0	0,0000	0	0,0000
Pidriš	2	1,9716	1	0,8096	1	1,1620	0	0,0000	0	0,0000
Ploča	7	5,7340	5	1,7262	2	4,0078	0	0,0000	0	0,0000
Podgrađe	11	7,1656	8	1,1793	2	2,8650	1	3,1213	0	0,0000
Pridvorci	18	17,5557	12	5,7554	5	5,9658	0	0,0000	1	5,8345
Seferovići	12	15,0056	6	3,0715	5	8,5536	1	3,3805	0	0,0000
Svilići	8	13,6556	3	1,0636	4	7,7144	1	4,8776	0	0,0000
Uzričje	9	8,3249	5	1,2444	4	7,0805	0	0,0000	0	0,0000
Valice	5	4,5160	4	3,1692	1	1,3468	0	0,0000	0	0,0000
Vilić Polje	7	4,2307	5	1,8152	2	2,4155	0	0,0000	0	0,0000
Voljevac	28	26,2502	17	7,5447	11	18,7055	0	0,0000	0	0,0000
Voljice	70	60,0279	48	21,7823	20	30,3980	2	7,8476	0	0,0000
Vrse	23	25,7348	16	6,6890	4	5,6687	2	8,2993	1	5,0778
Zastinje	4	7,7296	2	1,0499	1	1,1777	0	0,0000	1	5,5020
Ždrimci	19	18,8224	13	6,3197	5	9,2130	1	3,2897	0	0,0000
	582	504,5908	402	165,469	161	253,748	14	53,5008	5	31,8726

PRILOG 2. – Naselja, OPG i površine katastarskih kultura

Naselje	Organizacioni oblik		Katastarska kultura – površina u hektarima					
	Tip	Ukupno	Njiva	Voćnjak	Livada	Pašnjak	Šuma	Ostalo
Batuša	OPG	7	2,4281	0,2324	2,015	0,1844		0,0486
Bistrica	OPG	24	5,1484	0,8407	5,2906	0,2680		0,2741
Bojska	OPG	40	15,8014	0,5944	8,1254	4,5181	0,2479	0,0300
Boljkovac	OPG	20	4,8948	0,1443	15,3485	1,2191		
Crkvice	OPG	12	2,0681	0,0272	10,5924			
Cvrče	OPG	7	4,0092		3,2696	2,1668		
Dobrošin	OPG	18	11,2484	1,1551	6,8545	1,0558		0,0066
Dražev Dolac	OPG	46	22,4396	1,0818	13,4874	0,5465		
Duratbegović Dolac	OPG	18	6,9423	0,3140	2,4529	0,5498		
Duša	OPG	3	2,4094	0,0539	0,6128			
Gornji Vakuf-Uskoplje	OPG	5	0,8233					
Grnica	OPG	28	10,2250	0,7987	3,5307	0,8589	0,6287	0,0805
Hrasnica	OPG	20	8,2229	0,8139	5,1007	0,9993		
Jeliči	OPG	5	2,0765	0,0761	15,3587			
Kozice	OPG	4	1,0157		6,4763	0,0638		
Krupa	OPG	15	5,4856	0,6425	2,4726	0,3700		
Lužani	OPG	13	2,2060		4,1614	0,2156		
Osredak	OPG	1	0,2347	0,1438				
Pajić Polje	OPG	6	2,2897	0,1752	3,3088	0,1327		
Paloč	OPG	5	3,1298	0,2739	0,5324			0,0121
Pidriš	OPG	2	1,3764		0,5952			
Ploča	OPG	7	4,9350	0,2396	0,5277			0,0317
Podgrađe	OPG	8	4,2071		2,7309	0,2276		
Pridvorci	OPG	18	9,8279	0,1857	7,5421			
Seferovići	OPG	12	6,8265	0,1665	6,1978	1,6307	0,1841	
Svilići	OPG	8	2,7050	0,0070	10,9326			0,0110
Uzričje	OPG	8	5,2836	1,7559	1,2854			
Valice	OPG	5	2,6855	0,0233	1,8072			
Vilić Polje	OPG	7	2,0337		1,9929	0,2041		
Voljevac	OPG	27	14,3942	0,6685	9,7078	1,4797		
Voljice	OPG	70	35,3000	0,9864	19,5297	3,648	0,3165	0,2455
Vrse	OPG	23	16,9256	1,1031	4,2905	3,4156		
Zastinje	OPG	4	3,1690	0,1521	4,4085			
Ždrimci	OPG	19	11,7676	1,8886	3,4667	1,6706	0,0289	
		582	261,969	18,2114	194,3015	27,4592	1,8384	0,8108

PRIOLOG 3. – Biljne kulture na posjedima po naseljima

Naselje	Organizacioni oblik		Biljne kulture na posjedima – površina u hektarima				
	Tip	Ukupno	Žitarice	Krmno bilje	Povrće	Voće	Neobrađeno
Batuša	OPG	7	0,1245	4,5148	1,5935	0,3149	
Bistrica	OPG	24	0,9436	0,3015	8,3403	4,5634	
Bojska	OPG	40	10,6094	10,4352	7,9696	6,7143	0,5628
Boljkovac	OPG	20	8,9014	4,2500	6,3169	4,0224	
Crkvice	OPG	12	6,0939	0,7935	5,2697	0,5511	
Cvrče	OPG	7	7,1175	2,5343	4,3967		
Dobrošin	OPG	18	10,5212	1,0149	4,8366	4,1610	
Dražev Dolac	OPG	46	5,9751	9,3403	24,490	2,7408	
Duratbegović Dolac	OPG	18	0,9173	3,251	5,0594	1,8281	0,0216
Duša	OPG	3		2,0046	0,8599	0,3970	
Gornji vakuf-Uskoplje	OPG	5	6,6329	3,6012	19,6673	15,5359	0,4724
Grnica	OPG	28	2,9105	3,8816	7,9136	3,9023	0,0143
Hrasnica	OPG	20	2,7546	4,1240	5,6962	3,6413	
Jeliči	OPG	5	2,7064	5,6356	10,6035	0,1522	
Kozice	OPG	4	0,4793	5,9181	0,4478	0,7106	
Krupa	OPG	15	4,8088	1,4880	2,5840	1,7450	
Lužani	OPG	13	1,1988	1,0287	2,5802	1,6033	
Osredak	OPG	1	0,2347		0,2347	0,2876	
Pajić Polje	OPG	6	3,3318		2,0425	2,0813	
Paloč	OPG	5	2,1164	0,3795	2,0931	1,2738	
Pidriš	OPG	2	0,1969	0,9092	0,8655		
Ploča	OPG	7	3,4616	0,0463	2,0684	0,2040	
Podgrađe	OPG	8	1,9528	0,5458	1,0271	0,7369	
Pridvorci	OPG	18	3,1608	8,3331	4,3474	1,6643	
Seferovići	OPG	12	9,900	3,9902	2,5757	2,5017	0,2062
Svilići	OPG	8	8,1531	3,5163	2,0109	0,4715	
Uzričje	OPG	8	3,7926	1,5822	2,5849	2,7108	
Valice	OPG	5	0,8587	0,4704	2,5364	0,3595	
Vilić Polje	OPG	7	2,0380	0,2885	2,6890	0,2439	
Voljevac	OPG	27	6,0172	9,8692	9,4690	6,4985	0,0958
Voljice	OPG	70	18,8349	22,0585	18,4525	6,7390	0,1452
Vrse	OPG	23	8,4856	10,3854	6,0751	5,2596	
Zastinje	OPG	4	1,6496	2,6868	2,9449	0,4483	
Ždrimci	OPG	19	9,1945	3,2224	5,2148	2,4871	
		5825	155,2645	132,4531	186,6805	86,5514	1,5183

PRIOLOG 4. - ANKETNI LIST U PRIMARNOJ POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI NA PROSTORU OPĆINE GORNJI VAKUF - USKOPLJE

R.b.	Pitanje	Naziv sela, MZ													Ukupno
		Voljevac (Privor)	Dobrošin	Pidriš	Ždramci	Uzriče	Podgrađe	Ploča	Pajić Polje	Grnica	Bojska	Bistrica	Voljice	G.V. - Uskoplje	
1.	Ukupan broj stanovnika sela, MZ	2996	810	334	2063	931	1250	1440	3110	840	869	1713	2125	1740	20191
	- Starosna struktura														
	do 30 godina	1468	396	163	1010	456	612	705	1523	411	425	839	1041	852	9921
	do 60 godina	1258	340	140	866	391	525	604	1306	352	364	719	892	730	8450
	više od 60 godina	270	74	31	187	84	113	131	281	77	80	155	192	158	1820
2.	Ukupan broj farmi (poljoprivredni robni pro.)	118	40	16	103	46	35	38	124	65	110	55	45	22	817
	Od toga broj specijaliziranih farmi – stočarstvo	70	28	7	50	11	8	12	55	37	58	22	13	5	376
	Od toga broj specijaliziranih farmi – biljna proizvodnja	48	12	9	53	35	27	26	69	28	52	33	32	17	441
	-Broj farmi s poljo. Površinom do 2 ha	23	7	-	20	22	15	19	28	32	37	36	31	17	287
	-Broj farmi s poljo. Površinom preko 2 ha	95	33	16	83	24	20	19	96	33	73	19	14	5	530
	Broj polj. Mašina ukupno	43	16	4	33	14	12	21	27	8	11	13	30	33	265
	-kombajna	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	1	4
	Traktora	29	7	1	25	6	4	12	13	5	4	6	14	7	133
	-ostalo (motokultivatori)	14	9	3	7	8	8	7	14	3	7	7	16	25	128
	Broj malih preduzeća gdje je zastupljno nepolj. zapošljavanje														58
	Broj poljo. zadruga i udruženja	1							1					2	4

R.b.	Pitanje	Naziv sela, MZ													Ukupno
		Voljevac (Privor)	Dobrošin	Pidriš	Ždrimci	Uzričje	Podgrađe	Ploča	Pajić Polje	Grnica	Bojska	Bistrica	Voljice	G.V. - Uskoplje	
3.	Baze poljoprivrednih resursa														
	a) Stočarstvo														
	-goveda (ukupno) grla	590	160	35	412	48	37	75	350	160	170	63	96	54	2250
	.krave i steone junice (grla)	538	143	31	406	41	34	63	335	151	157	56	89	51	2095
	-junad u tovu (grla)	52	17	4	6	7	3	12	15	9	13	7	7	3	155
	-ovce (ukupno) grla	3700	750	35	950	850	30	50	1250	800	1230	570	340	150	11705
	Ovce za priplod (grla)	2610	675	23	850	760	25	46	1125	725	2100	522	290	130	10881
	Jagnjad u tovu)(grla)	170	75	12	100	90	5	4	125	75	130	48	50	20	904
	-koze (grla)	25	19	7	27	16	24	18	28	16	22	18	11	19	250
	-svinje (ukupno grla)														500
	Krmače i suprasne nazimice (grla)		35	12	28	15	20	18	7			7	8		150
	Svinje u tovu (grla)		90	55	31	24	35	28	27			16	19	25	350
	Konji (ukupno grla)	28	3	2	6					16	16		6	3	80
	Kobile i ždrijebe omice	4								3	2				9
	Perad (ukupno kom)	850	1200	300	450	280	750	1000	350	600	750	800	600	350	8280
	Koke nosilice (kom)	255	360	90	130	85	220	300	10	180	220	240	180	100	2460
	Kunići (kom)														
	Košnice pčela (kom)	160	60	12	28	130	75	120	250	140	150	60	110	90	1384